zarez

dvotjednik za kulturna i društvena zbivanja • zagreb, 17. svibnja 2,,7., godište IX, broj 206
cijena 12,00 kn; za BiH 2,5 km; za Sloveniju 320 sit

9 771331 797006
ISSN 1331-7970

Žikica Simić - Električne zastave rock'n'rolla

Trpimir Matasović - Reakcije na plakat queer festivala

Nikola Visković - Prostitucija, kurtizanstvo i kurvinstvo

Društvena odgovornost kapitala

Gdje je što?

Info i najave **2**

Satira
Isus trenira za Drugi dolazak *The Onion* **3**

U žarištu
Ujedinjena katolička Europa *Nataša Petrinjak* **4**
Razgolićeni dušebrižnici *Trpimir Matasović* **5**
Razgovor sa Žikicom Simićem *Dario Grgić* **6-7**
Razgovor sa Zdenkom Viškovićem-Vukić i Zlatkom Vidačkovićem *Nataša Petrinjak* **8-9**

Esej
Psi čuvari kapitala. Dokle? *Sandra Bašić Hrvatin* **10-11**
Prostitucija, kurtizanstvo i kurvinstvo *Nikola Visković* **13-15**
Transdisciplinarnost: stvaranje i kontrola znanja *Renata Fox* **16-17**
Mladi narkokriminalci i borci protiv fast-fooda *Wojciech Kosc* **18**
Roman u nemarnom tonu mladih *Johanna Adorján* **19**

Socijalna i kulturna antropologija
Unescova održivost nematerijalne baštine *Tvrtko Zebec* **30**
"Kameleonska" kakvoća mediteranskih jela *Melanija Belaj* **31**

Vizualna kultura
Oponiranje društvenim silama *Silva Kalčić* **32-33**

Kazalište
Razgovor s Darwinom Butkovićem *Suzana Marjanić* **34-35**
Terapija de-cirkusiranjem *Nataša Govedić* **36**

Kritika
Krim-izni geto *Maja Hrgović* **37**
Kontra-povijesna pilula *Kristyna Lajko* **38**
Iz Češke o Balkanu *Mirna Đurasek* **39**
Gulag ljubavi, ljigavosti i dosade *Dario Grgić* **40-41**

Proza
Izlazak *Slađan Lipovec* **42-43**
Zavjese *Ivana Rogar* **44-45**

Poezija
Sve moje riječi bježe prema sutra *Ana Anić* **46**

Riječi i stvari
19:30 *Neven Jovanović* **47**

TEMA BROJA: ***Društvena odgovornost kapitala***
Priredio Srećko Horvat
Nitko ne mora biti zao *Slavoj Žižek* **20-21**
Razgovor s Joelom Bakanom *Srećko Horvat* **22-23**
Korporacija – dominantna svjetska institucija *Srećko Horvat* **23-24**
Kako se kalila korporativna etika *Jovica Lončar* **24-25**
Još jedan pijun Kapitala *Srećko Horvat* **26-27**
Humanitarna akcija Sendvič i pivo *Toni Gabrić* **28-29**
Društvena odgovornost u Hrvatskoj **29**

naslovnica: Zatvaranje Queer Zagreb Festivala 2007. na proplanku ispred križanja ulica Ivana Gorana Kovačića i Vladimira Nazora, foto: Bosiljko Domazet

impressum

zarez

dvotjednik za kulturna i društvena zbivanja
adresa uredništva: Vodnikova 17, Zagreb
telefon: 4855-449, 4855-451, **fax:** 4813-572
e-mail: zarez@zg.htnet.hr, **web:** www.zarez.hr

uredništvo prima: radnim danom od 12 do 15 sati
nakladnik: Druga strana d.o.o.
za nakladnika: Boris Maruna
glavni urednik: Zoran Roško
zamjenice glavnog urednika: Nataša Govedić i Katarina Luketić
izvršna urednica: Lovorka Kozole
poslovna tajnica: Dijana Cepić
uredništvo: Grozdana Cvitan, Rade Dragojević, Dario Grgić, Maja Hrgović, Agata Juniku, Silva Kalčić, Trpimir Matasović, Suzana Marjanić, Katarina Peović Vuković, Nataša Petrinjak, Srećko Pulig, Gioia-Ana Ulrich, Andrea Zlatar

grafičko oblikovanje: Studio Artless
lektura: Ivana Ujević
priprema: Davor Milašinčić
tisak: Tiskara Zagreb d.o.o.

Tiskanje ovog broja omogućili su:
Ministarstvo kulture Republike Hrvatske
Ured za kulturu Grada Zagreba

zarez

info/najave

Ground Lost

***Ground Lost*: Nova Ben Cain, Jeremiah Day, Ivan Grubanov, Tina Gverović, Vlatka Horvat, Runo Lagomarsino, David Maljković, Nasan Tur; Galerija Nova, Zagreb; od 17. svibnja 2007. do 16. lipnja 2007**

Izložba *Ground Lost* pokušaj je prikaza psihosocijalnih odgovora na promišljanje akutne krize kolektivne memorije i imaginacije. Izložba je početkom godine koncipirana i izložena u Forum Stadtparku, Graz (26. 1 - 4. 3. 2007). Naslov izložbe *Ground Lost* zadržan je na engleskom jeziku, jer i u prijevodu na njemački i u prijevodu na hrvatski fraza zaziva asocijacije tla, zemlje, teritorija, a ne mentalnog i emocionalnog relacijskog prostora koji je posljedica kolapsa upravo esencijalističkih kategorija.

U situaciji u kojoj se čini da su prekinute uzročne veze između prošlosti i sadašnjosti, a putokazi koji su uvjetovali razumijevanje naših političkih subjektivnosti bivaju pogrešno usmjereni i promašuju očekivanja, izgubljene i prazne geste postaju točke pregovora o novim mogućnostima.

Izvlačenjem rijetkih kombinacija iz postojećeg špila karata subjektivna imaginacija i pokušaji otpora upisani u prostorne i vremenske diskontinuitete nastoje uspostaviti vitalna razlikovanja koja se svakodnevno brisu ili mijenjaju.

Izložba okuplja međunarodno priznate umjetnike i umjetnice srednje mlađe generacije (većina ih je rođena sredinom 70-ih godina) čije radove manifestno povezuje interes za proučavanje estetske razine djela u odnosu spram procesa pregovaranja i kreiranja različitih modusa označavanja, osobito socio-političkog realiteta, ali i pitanja reprezentacije općenito. Afirmacijom osobnih perspektiva umjetnici se kreću već postojećim, mapiranim teritorijima i istodobno ih dovode u pitanje; destabilizirajući tek naoko okamenjen amblematski imaginarij estetskih i političkih gesti koje se u te teritorije upisuju.

Upućujući na političke geste čija je funkcija uspostava razlike između, primjerice, političke amnestije, amnezije povijesti, ideje pomirbe i koncepcije oprosta, konstrukcije memorije itd, izložba *Ground Lost* nije fokusirana na povijest kao takvu, već na dekonstrukciju reprezentacijskih modusa koji formiraju sliku aktualnih socio-političkih pejzaža. z

booksa.hr

reagiranja

Muzički biennale

Uz tekst Trpimir Matasovića *Festival umoran od sebe samog*, objavljen u *Zarezu* br. 205

Zamjerka o nepreglednosti i neažuriranosti internetskih stranica Muzičkog biennala Zagreb točna je s obzirom na činjenicu da izrada internetskih stranica MBZ-a nije u potpunosti dovršena. Jedan dio sveukupne građe samo je preuzet s prijašnje internetske stranice MBZ-a, ali nije ni priređen niti uređen na odgovarajući način. No, smatrala sam da je vrijedno da i u ovakvom, uglavnom informativnom, obliku sva ta građa ipak bude dostupna javnosti. Budući da se sa preoblikovanjem i doradom stranica počelo relativno nedavno, što je činjenica koju treba znati, premda nije vrijedna kao opravdanje ili isprika, u kategoriji 'Galerija' se još uvijek ne nalaze fotografije svih dosadašnjih festivala. No, fotografije s upravo završenog festivala ipak su dostupne (u kategoriji 'Press'). Zamjerku o suhoparnosti kataloga ne mogu komentirati, jer ta odrednica nije dovoljno precizna. Međutim, u izradi te u konačnom obliku kataloga, nažalost jest došlo do propusta na koje je možda bilo važnije ukazati. z

Dodi Komanov
Urednica izdanja 24. Muzičkog biennala Zagreb

k

Isus trenira za Drugi dolazak

The Onion

Nakon dva milenija razmjerne neaktivnosti, Isus je shvatio da se u svojim godinama "nikako" ne može vratiti na Zemlju, suditi dušama i nevinih i zlih, te tisuću godina vladati Kraljevstvom Božjim, bez odgovarajuće pripreme. Ulični propovjednik, brat Hilson, priprema pak ljude na zemlji

RAJ – Nakon napornih devedeset minuta kardiovaskularnih vježbi i laganog vježbanja u teretani, Božji Sin Isus, u ponedjeljak je izjavio kako je *definitivno na putu* dostizanja vrhunske fizičke kondicije za Drugi dolazak.

"Ako će sve oči biti uprte u mene i ako će me sva plemena na Zemlji oplakivati, zbog njih i sebe namjeravam ostati u najboljoj formi za života", kazao je Isus. "Trenutačno treniram na pomičnoj traci do 35 minuta i podižem utege od 61 kilograma. Doista počinjem osjećati da ću imati snagu i izdržljivost da svaku planinu i svaki otok pomaknem s mjesta", dodao je Isus. Od svojeg posljednjeg rođendana, 25. prosinca, Isus se posvetio zahtjevnom dnevnom režimu vježbanja i ispunjenju proročanstva. Svaki njegov trening, kazao je Isus, započinje satom kardiovaskularnih vježbi, nakon čega se usredotočuje na dvije skupine mišića zamjenjujući konvencionalne utege Željeznim žezlom s kojim namjerava zagospodariti svim nacijama.

Ponedjeljkom Isus radi na jačanju vratnih mišića i bicepsa i radi po tri seta od po deset Preobraženja. Utorkom jača tricepse i abdominalne mišiće, te prelazi na najveći mogući broj Posljednjih sudova u minuti. Srijeda je posvećena leđima i nogama, a četvrtci i petci rezervirani su za žile i fleksibilnost. Čak i šabat provodi plivajući, radeći jogu i osnovne izometričke vježbe kao što su sklekovi, vježbe za noge i vježbe na preči.

"Nemam ni dana odmora", kazao je Isus sa žarom u očima. "Odmor je za smrtnike." Odlučni Spasitelj ujedno je odbacio visokokaloričnu hranu s velikim brojem ugljikohidrata poput masne teletine i kruha, pa čak i hostije. Umjesto toga hrani se visokoproteinskim *shake-ovima* za jačanje mišića i energetskim napitcima. A kad dođe u iskušenje, Isus samo mora pogledati dvije slike zalijepljene na svoj frižider: ikonu sa svojim likom prije početka vježbanja i reprodukciju Michelangelove freske *Posljednjeg suda* izrezanu iz jednog časopisa.

"Doista me motivira pomisao da mogu uhvatiti sedmoglavu zmiju i baciti je u ponor", dodao je Isus. Jaganjac Božji kazao je kako se prošle godine odlučio vratiti u formu kad je, nakon dva milenija razmjerne neaktivnosti, shvatio da se u svojim godinama "nikako" ne može vratiti na Zemlju, suditi dušama i nevinih i zlih te tisuću godina vladati Kraljevstvom Božjim bez odgovarajuće pripreme.

"U Drugom dolasku nije riječ o tome kako sjedim na prijestolju i samo sudim", rekao je Isus. "Ujedno moram učiniti da zvijezde padaju i uzdrmati sve snage na Nebu. Stoga sam mnogo vježbao s medicinskom loptom." No, Isus je ipak priznao kako mu je nebeska milost stoljećima omogućavala da se "totalno opusti". "Ne mogu voditi nebesku vojsku koja izgleda poput mlitavih šljakera", napomenuo je Isus koji je odbio razotkriti svoju "nekadašnju" kilažu. "Taj tip ne može biti Kralj svih Kraljeva i Gospodar svih Gospodara. Vjernici žele Mesiju kojeg će se iskreno bojati, a ne nekoga tko se u javnosti boji skinuti majicu."

U početku je Isus kazao kako je za takvu "fizičku transformaciju" potrebno čudo. Tijekom prvih nekoliko tjedana njegova programa treninga na pomičnoj traci nije mogao vježbati dulje od 10 minuta a da mu ne ponestane zraka i da ne nadraži staru ranu nanijetu kopljem. Sad kad spretno može svladati 20 sklekova (s najvećim otklonom, pridržavajući se za stolac) i gotovo jednak broj vježbi na preči, osjeća se mnogo snažnijim nego što se osjećao u svojim ranim tridesetima.

Osim što se Isus zbog učestala vježbanja osjeća zdravije i samouvjerenije, ujedno je "razboritiji, a to će mu to zaista pomoći u mnogobrojnom kažnjavanju i osuđivanju". Ohrabren svojim napretkom, posebice zbog ojačanih pektoralnih i abdominalnih mišića, Isus je svu pozornost usmjerio na vizualizaciju svog uspjeha za Drugi dolazak.

"Trenutačno je Dolazak planiran za 2. kolovoza", kazao je Spasitelj usredotočen na svoj cilj. "I bez obzira kako ću izgledati, ovaj put nema odustajanja, kao što mi se dogodilo prije sedam godina."

Ulični evangelist od zabavnog parka spasio tristo duša

SAN FRANCISCO – Ulični propovjednik "Brat Sam" Hilson u utorak je više od 300 Božje djece spasio od namjere da sunčani dan provedu u Golden Gate Parku informirajući ih o njihovim grijesima i skorašnjem dolasku Sudnjeg dana.

"Brat Sam" Hilson svakog vikenda spašava bezbroj duša od uživanja u slobodnom poslijepodnevu. Nekadašnji kućni majstor kazao je kako ga je sam Bog poslao da u San Franciscu o kršćanstvu propovijeda biciklistima, šetačima pasa i onima koji vježbaju tai chi.

"Svi ćete gorjeti u vatri pakla, to su riječi Božje", rekao je Hilson djetetu u kolicima i njegovim roditeljima koji su bili na pikniku. Gotovo pet godina njegov je osebujan stil propovijedanja laicima jedan od najučinkovitijih u gradu, jer praktički svi ljudi u parku, u Hilsonovu vidokrugu, u roku nekoliko minuta bivaju oslobođeni okova svojih razgovora i igranja badmintona.

Nakon što je jednom studentu s Berkeleyja koji je čitao knjigu rekao da "postoji samo jedna knjiga, a to je *Biblija*", Hilson je ugledao ženu koja se šetala u ljetnoj haljinici. "Kurvice, zar se usuđuješ pokazivati gola ramena dok se bliži Ushit?", rekao je Hilson.

Mnogi kojima je Hilson pristupio potvrdili su da je njegovo upozorenje imalo izravan utjecaj na njihov život. "To je bio moj prvi slobodan dan u tjednu nakon dugo vremena, pa sam ga odlučio iskoristiti i uživati u lijepom vremenu te možda otići do obale", kazao je Russ Tiderington (25), koji je, kako je kazao Hilson, napućio usne poput našminkane raspuštenice. "No odlučio sam se vratiti kući i umjesto toga odraditi neke obveze."

Hilsonov megafon, kojim se često koristi kako bi ljude koji se žele rekreirati vratio u Božju milost i odvojio ih od njihove glazbe s iPod-a, prisilio je između trećine do polovine ljudi da odustanu od plana koji su imali tog poslijepodneva. U jednom se trenutku Hilson ministrantski obratio i obitelji američkih Indijanaca koje je pogrešno identificirao kao "muslimanske štovatelje demona".

Njegov foto-kolaž s abortiranim fetusima, Hitlerom, duplericama časopisa *Oui* iz osamdesetih i rock bendom Kiss poštedio je barem deset ljudi od iskušenja svježeg travanjskog povjetarca. "Jednoga će vas dana naš ljubomorni i osvetoljubivi Bog natjerati da požalite što ste gledali video s aerobikom i seksom!" Hilson je kazao grupici koja je puštala zmajeve i koja se brzo udaljila od njega kad je odjednom krenuo u njihovom pravcu: "Vaši zmajevi mogu doseći nebo, ali oni ne mogu doći u Raj! To može samo Isus! Isus je jedini pravi zmaj!"

Iako Hilsona formalno nije priznala nijedna crkva, procjenjuje se da je razgovarao s gotovo 75 000 tvrdoglavih duša na sveučilišnim kompleksima, sajmovima i na autobusnim terminalima u okolici San Francisca.

Umro Boris Jeljcin

Boris Jeljcin, prvi predsjednik izabran na demokratskim izborima u Rusiji nakon pada komunističkog režima, umro je. Što mislite o tome?

Francis Cooke, informatičar: "Povijest će ga se zauvijek sjećati kao čovjeka koji je pomogao da Rusija iz jednog oblika ekstremne korupcije prijeđe u drugi".

Mitch Lomax, zastupnik u prodaji nekretninama: "Jeljcina ćemo se nježno sjećati kao čovjeka koji je živio u vrijeme kad su se događale važne stvari za povijest".

Jon Pemborrough, komunalni radnik: "Dosvidanja, tavariš... uh, moj se ruski stvarno pogoršao otkad sam ih prestao špijunirati.

S engleskoga prevela Gioia-Ana Ulrich

Ujedinjena katolička Europa

Nataša Petrinjak

Vatikan svim raspoloživim sredstvima i mehanizmima podupire osvajanje vlasti desničarskih stranaka, a ne bi li u konačnici uspio u onome što bi sasvim sigurno zadugo osiguralo moć Katoličke crkve na prostoru nove zajednice država – upisivanje načela katoličke religije u ustav Europske unije

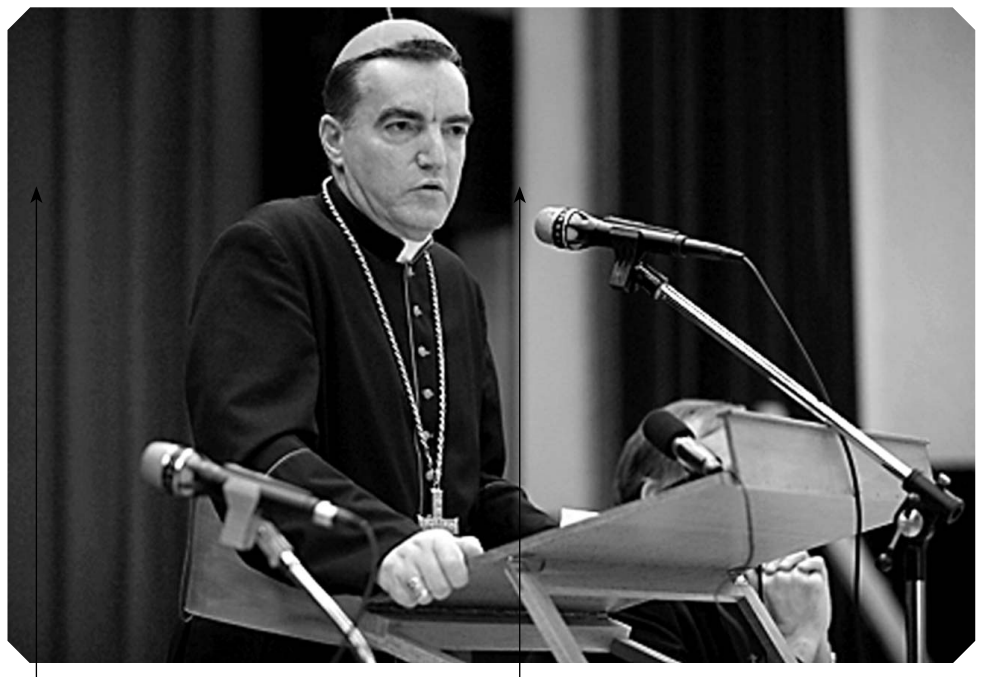

Nakon susreta na Šalati ostaje pitanje – jesu li i škole i dječji vrtići postali dijelom crkvene infrastrukture?

S jedne strane čini mi se da neću napisati ništa novo, ništa o čemu već nije izvještavano i na što nije upozoravano, a s druge, s obzirom na intenzitet pristajanja i potvrđivanja, kao da pišem prvi put. Njih oko četiri stotine, ravnatelja/ica dječjih vrtića i škola, državnih i ponešto privatnih institucija za odgoj i obrazovanje, čije se postojanje osigurava novcem, distribuiranim posrednim i neposrednim putem, građana Hrvatske došlo mu je, kako se pučki kaže, *na noge*. Dobrovoljno. Kardinalu Bozaniću, prvom čovjeku Katoličke crkve u Hrvatskoj, koji je svim ravnateljima/icama uputio poziv za susret. Kako je u uvodnoj riječi na skupu na zagrebačkoj Šalati dodatno pojasnio – "u vremenu dijaloga i pluralizma ovakvi susreti, koji nisu ni službeni, ni obvezni, nego slobodni i suradnički". Pozvao ih je da im objasni kako imaju odgajati djecu i mlade; iz njegove pozicije i točke gledišta ono u svakom slučaju pretpostavlja odgoj i obrazovanje prema nauku Katoličke crkve. I oni su se odazvali. Ne znam samo što je žalosnije i opasnije – prava ili prikrivena dobrovoljnost odaziva.

Načela katoličanstva u europskom ustavu

U pozivu kardinal Bozanić naglašavao je da želi raspraviti pitanja oko nastave vjeronauka jer 87 posto djece u osnovnim škola te nešto manji postotak u srednjim školama pohađa vjeronauk. No, na samom skupu ležernošću moćnika svjesnog ničime zapretenom moći otkrio je sve karte, te je rekao da "država Hrvatska, poput mnogih demokratskih država Europe i svijeta, u svjetlu načela o vjerskoj slobodi, a poštujući temeljno pravo roditelja na vjerski odgoj djece, jamči nastavu vjeronauka u svim javnim osnovnim i srednjim školama te u predškolskim ustanovama kao obvezni predmet za one koji ga izaberu. Vjeronauk, pak, poštuje i potvrđuje opće odgojno-obrazovne ciljeve suvremene škole i, dajući specifičan prilog na području religioznog odgoja, pridonosi cjelovitom odgoju i obrazovanju učenika u hrvatskom društvu", a potom i "da vjeronauk, u kvalitetnoj korelaciji s drugim predmetima, može dati iznimno važan doprinos odgoju za mir, dijalog, suživot, solidarnost, te je dodao "da odgovornost za promicanje tih pozitivnih stavova i vrednota ne može biti samo na jednom predmetu". Kardinal je također ukazao da pitanje školskog vjeronauka "nije pitanje samo Crkve, nego da su za vjeronauk odgovorni i Crkva, i Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa, i Agencija za odgoj i obrazovanje, i škola". Povežemo li to s rečenim početkom siječnja tijekom Teološko-pastoralnog tjedna – "da vjera ne smije biti privatna stvar pojedinca, važna je njezina društvena manifestacija i stoga se trebamo čuvati prenaglašene privatnosti vjere" i "da će Crkva svoje aktivnosti usmjeriti prema mladima između 15 i 25 godina, jer tko je njima danas bliži, sutra će imati budućnost" – postaje sasvim jasno da je Katolička crkva u Hrvatskoj dobila zeleno svjetlo provesti u djelo naum vatikanske centrale – implementirati načela katoličke vjere na razinu državne politike i stvoriti tako od Europske unije – katoličku zajednicu država. Jer upravo na tome predano, s priličnom dozom odobravanja, radi Vatikan; svim raspoloživim sredstvima i mehanizmima podupire osvajanje vlasti desničarskih stranaka ne bi li u konačnici uspio u onome što bi sasvim sigurno zadugo, da ne kažemo baš – vječno, osiguralo moć Katoličke crkve na prostoru nove zajednice država – upisivanje načela katoličke religije u ustav Europske unije. Kardinal Bozanić u tom smislu djeluje po naputku nadređenih i sasvim u skladu s europskim tendencijama.

Uvelike svjestan uspješnosti osvajanja prostora obrazovanja, utjecaj želi proširiti i izvan nastave vjeronauka, a definiranje "fokus-grupe" sasvim je u skladu s tzv. histerijom mladosti kojom neoliberalni, desničarski koncept već dugo uspješno pobjeđuje one ljevičarske. Brojčano veće starije stanovništvo poznaje i pamti neke sasvim druge emancipacijske procese i njihovim omalovažavanjem, poistovjećivanjem sa strahotama komunizma te poticanjem međugeneracijske netrpeljivosti, Katolička crkva uspješno briše i preopisuje dijelove ljudske povijesti. Novoizražena želja da se katolički odgoj protegne i izvan nastave vjeronauka (inače, vrlo lukavom igrom riječi o potrebi upoznavanja djece s religijama), tako slabi i pitanje – ako u tako velikom broju djeca pohađaju nastavu vjeronauka, a što implicira i postojanje tako velikog broja odraslih vjernika u državi, zašto nije dovoljno da svoje vjerske potrebe zadovolje u primarnim vjerskim objektima?

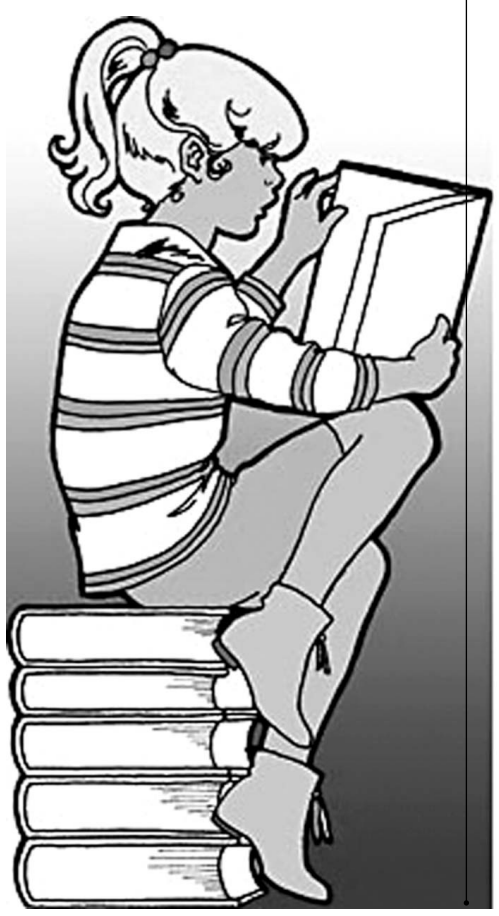

School Of Religion

Sloga vjerskih lidera

Nakon susreta na Šalati pitanje dobiva novu dimenziju – jesu li i škole i dječji vrtići postali dijelom crkvene infrastrukture? S obzirom na to da je Nevio Šetić, državni tajnik za predškolski i školski odgoj, tom prigodom rekao "da je vjeronauk kičmeni stup obrazovanja koji, učeći nas duhovnim i moralnim vrijednostima, čuva i njeguje našu opstojnost i osobnost" – čini se da jesu. Prema već okušanom receptu po načelima multikulturalnosti predstoji proces sljubljivanja s ostalim vjerskim zajednicama kojima, ma koliko su u Hrvatskoj manjina u njihovim hijerarhiziranim ustrojima, ide u prilog osvajanje područja obrazovanja – vjerski lideri uvijek su se, zarad osvajanja pozicija moći, uspješno znali dogovoriti oko svega. I onda nas samo korak dijeli od mogućnosti – promjene Ustava. Upisivanja katoličkog nauka i morala kao najviših vrijednosti koje treba njegovati, a čime bi se isključila i mogućnost ustavne tužbe za djelovanje na koje sada, zapravo, nemaju pravo. S obzirom na revnost i visok stupanj odobravanja postupaka koji jačaju moć i utjecaj Katoličke crkve, Hrvatska bi se za članstvo u Europskoj uniji mogla ponuditi i kao *case study* za zapadnu inačicu *velajat-e-fagih*-a. I eto nam – radost Vatikana za radost Europe. z

Razgolićeni dušebrižnici

Trpimir Matasović

Unutar zasad još uvijek dominatnih koncepata "ljepote" i (seksualne) "poželjnosti", tijela na spornim plakatima nikako ne mogu "poticati seksualni nagon", i to ne samo zbog toga što ne odgovaraju definiciji "eksplicitnog pokazivanja nekog seksualnog ponašanja". To, pak, iznimno uznemiruje "moralne" zaštitnike "obiteljskih vrijednosti" – naime, dok pornografski prikazano tijelo (u okviru patrijarhalne definicije pornografije) samo potvrđuje dominantan "sustav vrijednosti", nepornografsko ga tijelo podriva

Uz reakcije na plakate festivala Queer Zagreb i izložbe *Hrvatski proizvod* Vlaste Delimar

Premda neovisno jedni od drugih, čuvari ćudoređa u Hrvata gotovo su sinkrono ovih dana digli svoj glas u obranu "moralnih osjećaja građana", a protiv, po njima onda valjda "nemoralnih", prikaza obnaženih ljudskih tijela. Konkretno, najprije je inače gotovo posve nepoznata udruga Reforma podnijela zagrebačkoj policiji prijavu zbog, "plakata neprikladnog sadržaja koji najavljuje održavanje Queer festivala u Zagrebu". Nekoliko dana kasnije križevački je gradonačelnik Branko Hrg u svom gradu naredio promptno uklanjanje plakata postavljenih kao dio izložbe *Hrvatski proizvod* Vlaste Delimar, u okviru Culture Shock festivala, jer su, prema njemu, "kontroverznog i, moglo bi se reći, pornografskog karaktera".

Iako su ove dušebrižničke reakcije bile međusobno nekoordinirane, iznenađuje sličnost njihove retorike. Tako u ime Reforme Vatroslav Župančić (proslavljen i nekim ranijim akcijama protiv Queer Zagreba, ali tada u ime Crkve cjelovitog Evanđelja) u svom polupismenom priopćenju prigovara kako su sporni plakati "izvješeni u blizini škola i vrtića, što diskriminira krši (sic!) prava djeteta", dok HSS-ov gradonačelnik Hrg smatra da "nije primjereno da se u blizini škole i Doma zdravlja nalazi takav plakat". Obojica su se smatrali ponukanima poslati i prijave pravobraniteljici za djecu. (Usput budi rečeno, Hrg je svojevremeno svoju skrb za djecu pokazao na vrlo osebujan način – prodavši privatnom poduzetniku gradsko zemljište na kojem se nalazi i jedno dječje igralište, ustvrdivši kako "poduzetnici imaju prednost".)

Slatke male nebuloze

Što je, dakle, kako i zašto prikazano na "nemoralnim", "kontroverznim" i "moglo bi se reći pornografskim" plakatima? Na festivalskom plakatu Queer Zagreba nalazi se prizor iz predstave *Lili Handel* bugarskog umjetnika Ive Dimčeva, koji se u predstavi (pa dakle i na plakatu) pojavljuje kao, da citiramo Župančića, "goli muškarac u ženskim cipelama (štiklama) sa naglašenom stražnjicom". (Smatra li Župančić da se, kako on piše, "moralni osjećaji (sic!) građana" vrijeđaju time što je Dimčev obnažen, time što je u ženskim cipelama ili time što mu je stražnjica "naglašena" – štogod to značilo – nije posve jasno.) Vlasta Delimar je, pak, postavila nekoliko različitih plakata, na kojima se ona i niz istaknutih hrvatskih umjetnika (Lauer, Cvitanović, Crtalić, Jerman, Božić) i umjetnica (Frankl, Kordić, Ivančić) pojavljuju oskudno ili nimalo odjeveni, i to na način koji, izuzmemo li njihovu obnaženost, teško da itko razuman može proglasiti "pornografskim".

Mogli bismo se sada zabavljati slatkim malim nebulozama Vatroslava Župančića (poput tvrdnje kako "učinkom šoka plakat ugrožava sigurnost u prometu") ili nedosljednostima Branka Hrga (problematični su mu *city lights* plakati na gradskom zemljištu, ali nema problema s još uočljivijim *jumbo* plakatima postavljenima na privatnoj površini, "s kojima on nema ništa"). No, zanimljivije je pozabaviti se onim što je veći problem – a to je da veliki reformator i jednako veliki HSS-ovac uopće ne shvaćaju kontekst, a samim time i značenje "nemoralnih" plakata. Hrg to i priznaje, potvrđujući kako ga "ta vrsta umjetnosti ne zanima", a uoči otvorenja izložbe Vlaste Delimar odbio je i svaku pomisao da će nazočiti tom događaju, iako je Culture Shock jedan od ključnih događaja u inače ne baš prebogatoj kulturnoj ponudi Križevaca. Vatroslav Župančić, pak, Queer Zagreb još od osnutka tog festivala ima "na zubu", ali ne zbog vlastite "moralnosti" nego iz, u osnovi, vrlo nemoralne (i, u krajnjoj liniji, nekršćanske) homofobije. Njegove vlastite riječi to najbolje potvrđuju – prema njemu, Queer Zagreb je "devijantan kulturni događaj kojemu su ciljevi prilično podmukli" i koji "promiče homoseksualnost kroz kulturu želeći je prikazati kao suvremeno i normalno ponašanje".

Homofoban istup

Srećom, glasovi razuma u hrvatskom društvu ipak postoje. Pravobraniteljica za djecu Mila Jelavić u svom je odgovoru na Reforminu prijavu Župančića upozorila kako je provela "malo, nereprezentativno istraživanje", te se uvjerila kako sporni plakat "mnogi uopće ne primjećuju, neki ga smatraju provokativnim i ništa više, a nekima se naprosto ne sviđa". Upozorila je Reformu i na definiciju pornografije koju je dao Ustavni sud, koji je ustvrdio kako se nedvojbeno radi o pornografiji "kada je namjera ili postignuti efekt

onog što se prikazuje poticanje seksualnog nagona eksplicitnim pokazivanjem nekog seksualnog ponašanja", a, prema njenom mišljenju, "ne možemo utvrditi traženu nedvojbenost ovog plakata". Predsjednica saborskog Odbora za ravnopravnost spolova Gordana Sobol bila je, pak, još i oštrija, ustvrdivši kako je Reformin napad na Queer "homofoban istup pod krinkom zaštite obiteljskih vrijednosti i djece", te se pita "kako to da članove navedene udruge nisu uzemirile brojne reklame u kojima se koriste gotovo gola tijela žena". Pitanje je itekako na mjestu, posebice uzmemo li u obzir da je Reforma prijavu policiji i pravobraniteljici za djecu poslala kao dio svog projekta *MM inicijativa*, odnosno "inicijativa za moralnost medija i medijskog oglašavanja".

Ovdje dolazimo do ključnog trenutka razotkrivanja licemjerja i nemorala za "moral" navodno silno skrbećeg Vatroslava Župančića, ali i Branka Hrga. Jer, daleko nemoralnijih prikaza obnaženih tijela (uglavnom ženskih) u hrvatskom oglašivačkom prostoru, nažalost, uistinu ne nedostaje – sjetimo se samo notorne reklame za automobilske gume "prilagodljive svakoj podlozi". Ni Župančić ni Hrg na takve prikaze ljudskog tijela, međutim, ne reagiraju. Zašto? Zato što prihvaćaju sustav "vrijednosti" u kojem je golo ljudsko tijelo prihvatljivo samo ako podržava patrijarhalni koncept žene kao objekta i muškarca kao subjekta. Žensko je tijelo stoga "moralno" samo ako je objektivizirano, odnosno ponuđeno kao pasivna i lako dostupna potrošna roba. Muško tijelo, pak, mora biti prikazano kao aktivno, moćno i dominantno. Stoga je i njegovo ogoljavanje (za razliku od ženskog) daleko teže prihvatljivo, jer,

kad je ogoljeno, te uvjete ispunjava samo ukoliko je doslovno i razvidno snažno.

Podrivanje patrijarhalnog estetskog diktata

Takav pristup ljudskom tijelu negiraju i Ivo Dimčev i Vlasta Delimar sa svojim kolegicama i kolegama, i upravo je to ono što zaista uznemiruje "reformatorske" i HSS-ovske dušebrižnike. Tijelo Ive Dimčeva ne provocira ih toliko niti svojom razgolićenošću, pa niti navodno "naglašenom" stražnjicom, koliko "ženskim cipelama (štiklama)". Naime, muško tijelo koje se na taj način "feminizira" apsolutno je nedopustivo unutar patrijarhalnog svjetonazora, jer dovodi u pitanje koncept muške dominantnosti i pretvara muškarca iz subjekta u objekt – barem iz vizure u kojoj je sve što je žensko automatski pasivno, objektivizirano i potrošno. Vlasta Delimar također podriva taj koncept. Jer, iako muškarci koje ona portretira ne nose "ženske cipele (štikle)", ne nose niti nikakva druga obilježja koja bi opravdala njihovo razgolićavanje u patrijarhalnom kontekstu – uglavnom nisu niti mladi, niti snažni, niti pokazuju ikakav oblik društveno prihvaćene dominantnosti, a, iz tradicionalne perspektive gledano, nisu čak niti lijepi. I tu Vlasta Delimar (u prikazima umjetnica i umjetnika oba spola) udara u još jedan od stupova patrijarhata – diktata jednog i samo jednog prihvatljivog pojma ljepote, u kojem je estetski prihvatljivo samo tijelo koje je mlado i oblikovano na unaprijed kodificirani način (recimo, notorne proporcije *90-60-90* za žene, *nabildanost* za muškarce).

Sve u svemu, i Ivo Dimčev i kolegice i kolege Vlaste Delimar prikazani su na nedvojbeno nepornografski način. Jer, unutar zasad još uvijek dominatnih koncepata "ljepote" i (seksualne) "poželjnosti", tijela na spornim plakatima nikako ne mogu "poticati seksualni nagon", i to ne samo zbog toga što ne odgovaraju definiciji "eksplicitnog pokazivanja nekog seksualnog ponašanja". To, pak, iznimno uznemiruje "moralne" zaštitnike "obiteljskih vrijednosti" – naime, dok pornografski prikazano tijelo (u okviru patrijarhalne definicije pornografije) samo potvrđuje dominantan "sustav vrijednosti", nepornografsko ga tijelo podriva. Ideja da se nešto tako "devijantno" kao što je takvo, nepornografsko tijelo "promiče kao suvremeno i moralno" kod Vatroslava Župančića, Branka Hrga i njima sličnih može stoga proizvesti samo strah. Strah koji ih tjera da na kraju svega uspijevaju tek u onome što nipošto ne žele – razgolićavanju sebe samih. Z

Žikica Simić

Srebrnim autoputom preko užarene pustinje

Dario Grgić

Beogradski rock publicist i autor knjige *Električna zastava* govori o autentičnosti rocka i intimnom doživljaju glazbe, o odbačenima i avanturistima na rubu egzistencije, o slušanju glazbe kao inicijaciji

Žikica Simić pisao je rock publicistiku za časopise *Pop/Rock*, *Ritam*, *Vreme zabave*, *XZ*, te dnevni list *Danas*. Na B92 ima stalnu emisiju *Dole na uglu*. Ove mu je godine izašla knjiga *Električna zastava*, antologija tekstova koje je napisao u posljednjih dvadesetak godina. Bio je jedan od rijetkih autora – u smislu u kojemu se autorstvo spominje u vezi s npr. Lesterom Bangsom – čiji su tekstovi smanjivali intenzitet tame i svojim pristupom pokazali da je, bez obzira na devastiranost većine stvari oko nas i u nama, i dalje moguće živjeti dostojanstven život. Žikica Simić nije ni legenda ni kultni autor, jer je to danas bezmalo pa svatko. On je, jednostavno, čuvar plamena. Knjigu će za hrvatsko tržište distribuirati koprivnički Šareni dućan.

Autentičnost rocka

Ako je autentičan, za vas je rock paralelna realnost. Možete li to objasniti?

– Moj odnos prema rocku je mera moje usamljenosti, odnosno neprilagođenosti. Živim težak, besmislen život u kome se osećam kao stranac. Sve mi je teret i sve mi je muka. Uveren sam da ovo što jesam zapravo nisam. Verujem da je postojalo stvorenje, dobro i hrabro, koje je, pod uticajem procesa socijalizacije, vaspitanja, prilagođavanja i akulturacije, mutiralo u ovo što sada predstavljam. Žikica Simić je, zapravo, patetični mutant.

U mojoj glavi, kao i u glavama mojih omiljenih filmskih likova, koji su istovremeno i pravi rock junaci, Waltera Mittya i Schlesingerovog Lažova Billyja, postoji svet, nestvaran i izmišljen, u kojem sam ono što sam mogao da budem. Rock je muzički skor u čijem se ritmu odvijaju tamošnja zbivanja. U tom smislu, autentičnost ove muzike je izraz njene izmeštenosti iz realnosti.

Rock je idiosinkrazijski fenomen. On ne postoji u realnom svetu. Nastaje u mojoj uobrazilji, kada se prava muzika susretne sa mojom uspomenama, frustracijama, nadama i željama. Njegova autentičnost se verifikuje u tom trenutku.

Rock kao socijalni, muzički, kulturološki, tržišni fenomen nije u žiži mog interesovanja. Ultra individualistički pristup me zanima. Jedna individua i muzika. U tom kontekstu, u intrapsihičkom univerzumu "slušača" verifikuje se njegova autentičnost.

Na primer: pesma *It Ain't Me Babe* je autentični rock produkt, za mene, ne zbog toga što se radi o odličnoj pesmi velikog autora Boba Dylana, nit zbog toga što je Johnny Cash to sjajno pevao. Ona je to zbog toga što sam ja sebe pronašao u njoj, što u njoj postoji nešto što je skriveno u najmračnijim delovima moje ličnosti ("gde je uvek tri sata ujutro", kako bi rekao F. Scott Fitzgerald), čega nisam bio svestan, što pod njenim uticajem izlazi iz mraka i postaje deo moje privatne mitologije, pod čijim uticajem ono što je izazivalo bol i patnju postaje izvor šarma i element specifičnog personalnog integriteta.

Bazičnost i ukorijenjenost

Koji prerogativi albuma ili autora igraju odlučujuću ulogu u odškrinjavanju ovih vrata za onostrano?

– Muzika koju volim mora da bude "bazična i ukorenjena". Ovu sintagmu sam pokupio od Jimmieja Dalea Gilmorea. Mora da bude blues, country, rock'n'roll, folk. Modifikovan, transfigurisan, prevrnut na glavu, izvrnut, bilo kakav, po nahođenu autora i izvođača. Važno je da postoje žanrovske odlike koje ga određuju na neki način.

Takođe muzika mora da vodi na put. Treba da poseduje neki kinetički element. Taj trip može da vodi u deltu Mississippija, na teksaško-meksički granicu, u swinging London ili "iza lica" konzumenta, među uspomene, frustracije, rane iz ljubavnih ratova, želje i nade.

Ona mora da priča priču o usamljenosti, pokvarenim ženama, palim anđelima, umornim herojima, o slomljenom srcu nemogućnosti povratka izgubljenom domu, usamljenim avenijama, velegradskim pločnicima, prašnjavim putevima koji vode ka zalazećem suncu, o vagabundama koje njima lutaju, o njihov besciljnom begu.

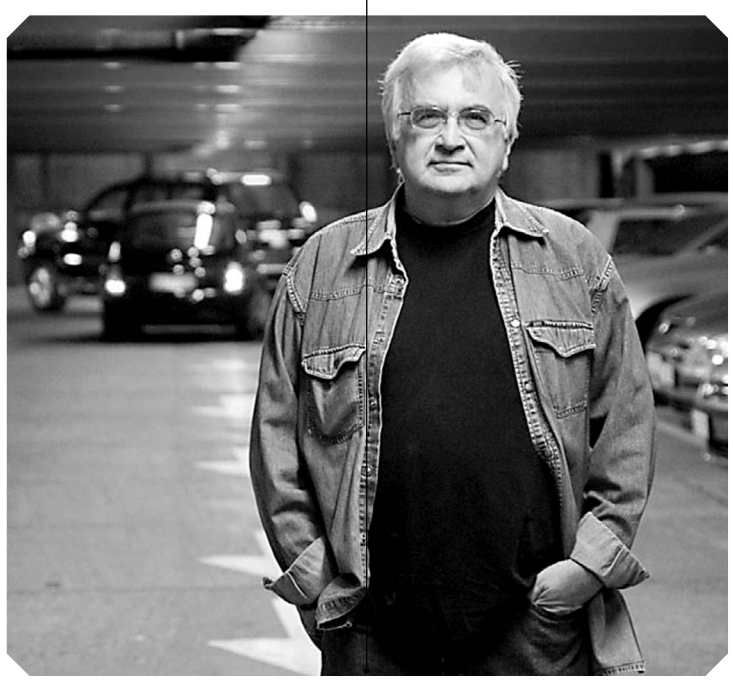

Bazičnost i ukorenjenost su povezani sa mojim shvatanjem rock'n'rolla kao duboko tradicionalističkog medija, kako u muzičkom smislu tako i značenjskom. Njegova osnovna funkcija je da sačuva uspomenu na vreme kada je postojala mogućnost i da zabeleži okolnosti pod kojima je ta mogućnost prokockana.

Jedan srpski pesnik, Rade Drainac, ima stih: "Ne uzdišem lepu pesmu da napišem, no da objasnim ovaj bol koji mi do nogu savija čelo". Ove reči, zajedno sa onima Antonina Artauda, spomenutim u uvodu za *Električnu zastavu*, o "onima koji su na gubitku u svom pisanju" govore o autorima čiju muziku volim i razlozima za tu ljubav. Maštam da su i oni u istim govnima kao i ja – Bob Dylan, Neil Young, T Bone Burnett, Tom Waits – sam što, za razliku od mene, imaju talenat koji im omogućava da svoju muku pretvore u lepu pesmu. Ova maštarija je naravno potpuna glupost. Ali potkrepljuje duh zajedništva i pripadnosti.

Raskoljnikov kao arhetipski rock junak

Kako spajate ozloglašenost biografija i iščašenost života većine junaka knjige* Električna zastava *s holizmom?

– Osnovna rock situacija za mene je sledeća: moja soba, koja je slična onoj iz rečenice Paula Schredera: "Volim filmove o usamljenim ljudima u praznim sobama", gramofon odnosno CD plejer, gramofonska ploča ili CD, pojačalo i zvučnici. Kad se pokrenu mašine krene muzika koja uvodi ličnost autora, muzičare koji su učestvovali u snimanju, inžinjera zvuka, izmišljene junaka i njihove priče. Muzika preko ušiju dolazi do mog mozga i pokreće čitav niz slika, uspomena, sećanja, asocijacija.

To je situacija koja me zanima. To je holizam koji sam spomenuo u uvodu. "Ozloglašene biografije i iščašenost života većine junaka" su delovi te celine. Oni me zanimaju samo u tom kontekstu. Analiza i ekspertiza nisu ono čime se bavim. Moj mozak ne funkcioniše na taj način. Verujem da je celina više od skupa delova i da u tom kontekstu biografije, uspomene, raznorazne bizarnosti, gitarističke solo deonice, vokalne egzibicije, tekstovi pesama, postaju nešto jedinstveno i neponovljivo. Verujem da im ta svojstva daje moja ličnost u kojoj se susreću i prožimaju. Ili ličnost nekog drugog "slušača" u nekoj drugoj situaciji. Rock doživljaj je za mene veoma intimna stvar. On nije masovna histerija, urlanje na koncertima, šutke i *crowd-surfing*.

Ja sam, zgrčen, sa bolom u želucu i radošću u očima, uz gitaru Jeffa Becka, silazim na dno sopstvene ličnosti, gledajući uvis, to je to. To je taj holizam. Sociolozi, antropolozi, muzikolozi, ambiciozni novinari – oni analiziraju, vrednuju, povezuju, klasifikuju. Mene to ne zanima. Jeff Beck (ili Alejandro Escovedo, Howe Gelb, Tav Falco...) i ja protiv ostatka sveta – to je rock za mene.

Greil Marcus napisao je kako je popularna glazba folk glazba današnjice. No vi uglavnom pišete o autorima koji ne uživaju širu popularnost. Oni su u određenom smislu odreda ponižen i uvrijeđeni?

– Rock je za mene intiman doživljaj. Ne volim rock festivale, stadionske koncerte, masovnu histeriju. Volim malu klupsku svirku, kućno slušanje muzike, resitale. Glavni junaci moje knjige – Gram Parsons, Gene Clark, Townes Van Zandt, Roky Erickson – su gubitnici. Mrtvačnice i ludnice su njihova boravišta.

Postoji pesma Guillaumea Apollinairea *Lepa riđokosa* u kojoj se kaže:

Vi čija su usta sazdana po ugledu na božja
Vi čija su usta sušti red
Budite milostivi kad nas upoređujete
Sa onima što behu savršenstvo reda
Nas koji svuda tražimo pustolovinu.

Ona mi je dala paradigmu za razumevanja rock muzike i odgovarajuće mitologije. Postoje dobro socijalizovani, uspešni, priznati, lepi, politički korektni. Postoje prokleti, odbačeni, avanturisti na granicama egzistencije. Ovi prvi vazda procenjuju druge, zgražavaju se nad njima, izvrgavaju ih ruglu i kazni. Imaju oni zakone, norme, novac, moć, status. Rokenrol je, ponekad, jedino sklonište ovih drugih. Ta muzika ih štiti od progona, životnom porazu i neuspehu daje izgled avanture, od gubitnika ih

pretvara u heroje. Ludilo, alhemija, magija.

Sintagma "poniženi i uvređeni" koju ste upotrebili u svom pitanju je naslov romana Fjodora Mihajloviča. Rock muzika koliko se nadovezuje na blues Roberta Johnsona i country Hanka Williamsa, isto toliko je povezana i sa mračnim svetom koji postoji u romanima Dostojevskog. Knez Miškin i Rodion Raskoljnikov su arhetipski rock junaci.

Kad se bavim rock muzikom onda me zanima odnos, da se izrazim sportskim rečnikom, jedan na jedan, muzika i jedan određeni "slušač". Svestan sam masovnosti, muzičke industrije, muzičkih televizija, tržišta, globalizma. To je važno, naravno. Ali o tome nećete ništa pročitati u mojoj knjizi, niti nešto čuti u mojim radio emisijama. Tu se priča druga priča. O usamljenima ali hrabrima, koji "testiraju granice" ljudske egzistencije.

Vječiti devetnaestogodišljak

Kako je sve počelo? Koji albumi, slušanja?

– Počelo je kao kod svih. Prastari Kosmaj radio, emisije Nikole Karaklijića i Nikole Neškovića, Radio Luksemburg, Top Twenty itd. Ali to nije važno. Važno je da sam ja, za razliku od drugih, ostao vezan za tu muziku i to vreme. Nisam odrastao. U rocku sam pronašao svet u kojem sam mogao da ostanem večiti devetnaestogodišnjak.

Paralelno sam živeo i dosuđeni život. Završio gimnaziju, fakultet, zaposlio se, oženio više puta, izrodio decu, ostario, onemoćao (ako razumete).

Kao u pesmi Zbigniewa Herberta *Emigranti*, u trenucima usamljenosti i intime, pisak gramofona bi me nosio u neki paralelni svet koji sam otkrio u pesmama Rolling Stonesa, Yardbirdsa, sastava Them, Raya Daviesa, Led Zeppelina. Kad bi stigao tamo, onda su se pojavljivali neki filmski junaci, usamljeni samuraji koji razgovaraju sa kanarincem, James Cagney kako umire na kiši, Warren Oates koji kaže sudbinsko *Why not?*.

Uživao sam u blagodatima te podvojenosti do skoro. "Nekad sam bio slobodan kao vetar, sada sam se predao", kaže jedan junak Waltera Hilla. Tako je i sa mnom. Ali kad Jeff Beck udari po svojoj gitari ili Gram Parsons zapeva neki lakrimozni lament opet sam onaj stari – opasan, zajeban i neuhvatljiv. Što, naravno, nije tačno. Uvek sam bio jadan, sjeban i uhvaćen. Ali tako mi se učini. Sve je to privid. "It's only make believe" kaže se u jednoj pesmi Conwaya Twittyja.

Koja bi bila vaša osobna lista najznačajnijih albuma rocka i zašto baš ti albumi?

– Na ovo pitanja nikada nisam znao da odgovorim. Sve je to jako promenljivo. *Roger The Engineer* Yardbirdsa zbog električne struje, *Let It Bleed* Rolling Stones zbog mitologije, *I.* Led Zeppelina zbog svega, *Gilded Palace Of Sin* od Flying Burrito Brothersa zbog amalgamiranja žanrova i takođe mitologije, *Truth* Jeffa Becka zbog novog načina sviranja bluesa, *So Rebellious A Lover* Genea Clarka i Carle Olson onako, neobjašnjivo, pariske uspomene i umirući rocker koji peva kao anđeo, *The Psychedelic Sound Of The 13th Floor Elevators* zbog trijumfa ludila nad stvarnošću, *Going Down – The Songs Of Don Nix* Dona Nixa zbog peckinpahovskih "starih načina", *Pantherphobia* Tava Falca zbog granginjolesknog prikaza bluza kao komedije del arte, *Sleepless* Petera Wolfa zbog saznanja da je još uvek moguće.

Otpor prema progresu i subverzivnost

Koji filmaši nose u sebi taj potencijal izražavanja subverzivnih momenata života?

– Sam Peckinpah i Don Siegel. Prvi zbog dubokog i dobro fundiranog otpora prema progresu i tzv. civilizaciji, privrženosti "starim načinima". U njegovim filmovima žene uvek pucaju muškarcima u leđa, a oni u svoj lik u ogledalu. Rezignacija, cinizam, "romantiziranje anarhoidnosti", morbidni sentimentalizam koji liči na alkoholičarsko ludilo, elementi su te suberzivnosti. Scene u kojoj se Warren Oates i Isella Vega bude u grobu, u filmu *Donesite mi glavu Alfreda Garcie*, je veličanstvena. Govori o ljudima kojima su uništavilo i smrt prepreke na putu ka ličnoj sreći i ljubavi.

Junior Bonner, koga u istoimenom filmu igra Steve McQueen, je arhetipski rock junak koji ne može da razume protok vremena i da osam sekundi na leđima pobesnelog bika nije herojski podvig. Zaraditi lovu, razviti privatni biznis, uključiti se u politiku, to su nove vrednosti. Prezir koji Peckinpah iskazuje prema takvom poretku stvari, njegovo razumevanja tragičnosti tih otpadnika od tzv. progresa, duboko je subverzivna i rockerska.

Sklonost ka istim temama, sličnim karakterima i dramaturškim manipulacijama, daje bodiddlyijevsku dimenziju i uvećava rockersku zavodljivost.

Naturalizam i violentnost promoviše Dona Siegela u reditelja čiji filmovi imaju rockerski *make-up*. Richard Widmark koji kao inspektor Madigan odlazi kod prostitutke da potraži utehu i razumevanje u najtežim trenucima trenucima, pre nego kod supruge i kolega. Emotivna razmena u marginalizovanom svetu je iskrena, treba ti uteha – dobićeš je. Bez suvišnih pitanja i moralnih pridika.

U filmu *Ubice* John Cassavetes ne beži kada mu jave da dolaze plaćene ubice da ga ubiju. Jedna lepa žena (Angie Dickinson, najlepše noge Hollywooda i nekadašnja supruga Burta Bacharacha) mu je davno slomila srce. Umro je već odavno. Sada mu je svejedno.

> Bazičnost i ukorenjenost su povezani sa mojim shvatanjem rock'n'rolla kao duboko tradicionalističkog medija, kako u muzičkom smislu tako i značenjskom. Njegova osnovna funkcija je da sačuva uspomenu na vreme kada je postojala mogućnost i da zabeleži okolnosti pod kojima je ta mogućnost prokockana

Je li žanrovska književnost literarni izraz najbliži rocku?

– Ne znam da odgovorim na ovo pitanje. Ne poznajem žanrovsku književnost. Nedavno sam pročitao knjige Jima Thompsona *Bekstvo* i *Ubica u meni*. Sam Peckinpah je snimio film po prvoj, a Green On Red nazvali album po drugoj. Meni se čini da sam više rocka našao u knjiga Louisa Ferdinanda Celinea, Alfreda Döblina i Dostojevskog nego u žanrovskoj prozi.

Moji prijatelji koji vole rock su pasionirani konzumentni žanrovske literature. Verovatno da ta veza postoji, samo je ja ne vidim. Kada sam pročitao knjigu Gorana Tribusona *Polagana predaja*, a to je, valjda, žanrovska književnost, ta veza mi je bila očigledna.

Posvećeno slušanje

Kojim rock publicistima vjerujete?

– Verujem Allenu Jonesu, gloduru *Uncuta*, Davidu Frickeu iz *Rolling Stonea,* Thomu Jureku s AMG sajta, Charlesu Shaaru Murrayju, Mattu Snowu. Rock žurnalizam je prokazana profesija. Mislim da postoje odlični novinari, koji nadahnutim tekstovima, koji se oslanjaju na posebnu vrstu erudicije, rockerskim pregnućima daju posebnu dimenziju, obogaćuju doživljaj i nude nova značenja.

Malopre mi je jedan prijatelj citirao Jeffa Tweddyja koji je, navodno, rekao da više voli tekstove Lestera Bangsa o grupi Clash nego muziku tog benda. Ima neke istine u tome.

Je li slušanje glazbe eskapizam ili nadgradnja jalove svakodnevice? Keith Richards jednom je rekao kako su najkreativniji trenuci njegova života povezani s preslušavanjem ploča...

– Slušanja muzike je vrlo aktivan proces. Ponekad me podseća na testiranje projektivnim testom. Kao što, naime, mrlje mastila u Rorschachovom testu izvlače iz dubine ličnosti najmračnije tajne, skrivene i od same ličnosti, tako i rock pesme pokreću proces tokom kojeg se od najfinijeg psihološkog materijala gradi paralelna stvarnost. Uspomene, nade, želje, htenja, sve ono što smo pročitali, videli, doživeli, a što je pohranjeno u mozgu, eksplodira kao vatromet, zavrti se kao karusel, i kao u nekom fantastičnom kaleidoskopu složi na nov, nezamisliv način.

Slušanje rocka ima draž avanture. Slušanjem te muzike stizao sam, iza sopstvenog lica, u najfantastičnije predele gde se "za istim kafanskim stolom mogu sresti junaci slavnih stripova, južnjački odmetnici koji ne znaju da se rat završio, gitarski heroji, stari bluzeri iz delte i epizodisti iz Peckinpahovih filmova", kako se kaže u jednom tekstu u knjizi *Električna zastava*.

Takva, "tripozoidna" priroda, kako bi rekao jedan moj prijatelj, slušanja muzike je istovremeno i element mentalne higijene. "Svakidašnji jadikovku" pretvara u fantastičnu epopeju, gubitnike u heroje, pasivne posmatrače u aktivne sudionike.

Rock muzika je skrivena dimenzija moje ličnosti za koju niko ne zna. Ona je srebrni autoput preko užarene pustinje kojim jezdim ka mestu o kojem niko ništa ne zna, gde usamljeni ali hrabri odigravaju svoje igrokaze iz sopstvenog zadovoljstva i za nevidljivu publiku.

Misteriozni vlak

U naslovu imate zastavu, u podnaslovu voz. Kako spajate ova dva simbola, što oni za vas pojedinačno znače? **Electric Flag** ***i*** **Mystery Train*****? Ime grupe i naslov legendarne Marcusove knjige? Ili...***

– Meni najdraži tekst u knjizi se zove *Električna zastava.* Posvećen je grupi The Yardbirds. To je najznačajniji bend u mom rockerskom univerzumu. Pokazali su "kako je uvedena struja u bluz, kako je kroz njegove vene propuštena 'kiselina' koja mu je omogućila da halucinira i da preuzima različite oblike, kako su nastajala i rađana njegova nezakonita, vaspitno zapuštena i buntovna deca: punk, heavy metal, psihodelija, hard rock i power pop", a o tome se, zapravo, radi u ovoj muzici.

Rock, je, inače, u mojoj mašti, barjak uključen u struju, koji je bio na čelu kolone u kojoj su čitava pokoljenja išla ka nekom novom svetu koji im se ukazivao u skrivenim konotacijama velikih rock pesama. Mislim da je i Michael Bloomfield imao istu ideju kada je svojoj grupi dao ime Electric Flag.

Tajanstveni, misteriozni voz je iz pesme Roberta Johnsona *Love In Vain*, naravno i iz knjige Greila Marcusa. Voz koji odlazi u daljinu, na čijem poslednjem vagonu svetle dva svetla, crveno i plavo, i koji odnosi nečiju draganu u svet, dok se u suzi na lici napuštenog ljubavnika, koji sa perona bulji u poslednji vagon, reflektuje zalazeće sunce, primordijalna je rock slika.

Stavljanjem ovih sintagmi u naslov knjige hteo sam da naglasim njenu ambiciju da se bavi neuhvatljivim i nestvarnim stvarima koje su vezane za ovu muzike. Ono o čemu sam pisao ne postoji nigde. Samo u glavi pasioniranog "slušača" kada se potpuno otvori prema muzici koju voli. z

Zdenka Višković-Vukić i Zlatko Vidačković

Pulska festivalska groznica

Kada ste preuzeli vođenje festivala pozvali ste putem festivalske internetske stranice da gledatelji, građani, sugeriraju novi naziv festivala, pa je li Festival igranog filma u Puli nečiji konkretan prijedlog ili naziv s najvećim brojem glasova?

– Višković-Vukić: I prije mog dolaska razmišljalo se o nužnosti promjene imena ustanove koja organizira Festival igranog filma u Puli. Naime, naziv Javna ustanova Pula Film Festival nije u duhu hrvatskog jezika: posljedica je to informatičke tehnologije u kojoj se engleska analitička konstrukcija prenosi na opći hrvatski jezik. Iako smo dobili desetak prijedloga, još tražimo naziv koji će zadovoljiti postavljene jezične, suštinske i asocijativne parametre.

Dobri duh festivala

S prvog plakata koji ste predstavili prije nekoliko dana smiješi se dobri duh grada, podsjećajući više na slavnije dane festivala, što svakako nisu bile godine koje su vam neposredno prethodile. Kako po vama izgleda taj dobri duh?

– **Višković-Vukić**: Odmah po mom dolasku, radi repozicioniranja marketinga i komunikacije uopće, okupili su se "stari" festivalski suradnici: Artur Gedike iz Zagreba (kao savjetnik) i Duško Simičić iz Pule (kao izvršni suradnik za marketing i logistiku), te Predrag Spasojević (oblikovanje cjelokupnog festivalskog vizuala). Zajedno sa Zlatkom Vidačkovićem (umjetničkim ravnateljem) i ostalim djelatnicima Ustanove započeli smo (koristeći stara iskustva i nove vizije) s kreiranjem ovogodišnje festivalske priče – pozivanjem dobrog duha na 54. Pulu. Tvrdeći da je Pula jedan od najatraktivnijih filmskih festivala na otvorenom na svijetu – ovaj, 54. festival kreiramo s posebnim duhom i s namjerom da bude stjecište filmskih promišljanja i brojnih gledatelja, susretište filmskih autora i glumaca, producenata, distributera, prikazivača, filmskih novinara, kritičara i teoretičara, filmoljubaca… Stoga smo, kao dio jasno profilirane vizije, prošlog tjedna već predstavili i vizualni identitet 54. festivala: pretplakat, plakat, najavnu knjižicu, zastavice, vizit-karte, memorandum, a u tijeku je i izrada web stranice.

Na pretplakatu dominira Dobri duh filma, Festivala, Pule, vodič u ona duboka unutarnja poniranja gdje umjetnost boravi, magija koja nastaje između projektora i platna – dio nas i svijeta oko nas! Želja nam je da svakome donose osobnu asocijaciju i – osmijeh na lice! Retro slova pak podsjećaju na daleke pulske početke i stare filmske plakate. Na plakatu Festivala dobri je duh ogrnut svjetski prepoznatljivim "zaštitnim znakom Festivala" – plaštem antičke Arene. Taj začudno lijepi Divić grad – tijekom Festivala postaje poput Grala sa zvjezdanim pokrovom – najljepše je filmsko gledalište na svijetu. Autor vizualnog identiteta je pulski dizajner Predrag Spasojević, provjereni suradnik Festivala i dobitnik brojnih uvaženih nagrada i priznanja.

Europolis-Meridijani

Predstavite nam pobliže ovogodišnji program – prema prvim informacijama trajat će dvostruko dulje, odvijat će se u više prostora.

– **Vidačković**: Festival će ove godine u cjelini trajati dan dulje, jer će Međunarodni program *Europolis-Meridijani* početi u četvrtak, 12. srpnja, i trajati do nedjelje, 15. srpnja, kada se u Areni otvara Nacionalni program. Program u Areni ove godine traje dva dana kraće, od 15. do 21. srpnja, a osim Nacionalnog programa uključuje i Popularni program s najvećim filmskim hitovima poput najnovijeg *Harryja Pottera*, koji ima hrvatsku premijeru u Areni. Što se lokacija tiče, novost je da program *Europolis-Meridijani*, koji je dosad imao samo poslijepodnevne projekcije u dvorani Zajednice Talijana, dobiva i dvije večernje projekcije na pulskom Kaštelu (Povijesnom muzeju Istre). Kaštel je i ranije ponekad korišten za projekcije stranih filmova, ali paralelno s programom u Areni, dok ovogodišnjim programom izbjegavamo svako preklapanje.

Nataša Petrinjak

Ravnateljica Javne ustanove Pula Film Festival i umjetnički ravnatelj 54. festivala igranog filma u Puli govore o ovogodišnjem programu Festivala igranog filma u Puli, uvođenju međunarodnog natjecateljskog programa i regionalnog Jadranskog programa, novinama u organizaciji festivala i pokušaju da filmska scena zaživi i tijekom godine u Puli

Zlatko Vidačković: Za hrvatsku kulturu i kinematografiju Pula i Dani hrvatskog filma neprocjenjivo su značajniji od festivala koji u glavnom programu prikazuju strane filmove, osobito danas kada su se filmovi nametnuli kao vodeći hrvatski kulturni izvozni proizvod

Što sugerira naziv međunarodnog natjecateljskog programa Europolis-Meridijani?

– **Vidačković**: Godine 2001. donesena je važna odluka da hrvatski film u Puli ne treba izolirati, nego ga prikazivati u kontekstu europske kinematografije, a prvu selekciju europskog filma obavio je redatelj Dalibor Matanić. *Europolis* je program europskih filmova koji slijedi taj koncept, a njegov naziv naglašava Pulu kao europski grad (polis) u kojem se prožimaju različite europske kulture. Programom *Meridijani* Festival je obogaćen i nezavisnim svjetskim filmom, koji se na Festivalu kontinuirano prikazuje od 2004.

Prva tri selektirana filma su francuski *La vie en rose* o životu legendarne Edith Piaf, mađarski *Ferfiakt* o zabranjenoj ljubavi i kanadski *C.R.A.Z.Y.* o čarima odrastanja, a ostali će naslovi biti objavljeni nakon Festivala u Cannesu. Inače, zanimljivo je da je prva revija stranih filmova u Areni održana 1953., godinu prije prve revije domaćih filmova koja se vodi kao Prvi festival igranog filma u Puli, pa je međunarodni aspekt Festivala tako stariji od nacionalnog.

Regionalni Jadranski program

S kojom namjerom je formiran Jadranski program ili, možda bolje, je li to dio vaše vizije budućeg razvoja festivala?

– **Vidačković**: Pulski će festival ove godine prvi put imati regionalni Jadranski program u kojem će biti predstavljene kinematografije jadranskih zemalja: Italije, Slovenije, Bosne i Hercegovine, Crne Gore i Albanije. *Jadranski program* bit će sajamskog tipa, te će se svaka od navedenih kinematografija predstaviti putem inserata iz recentnih filmova, najboljeg cjelovečernjeg filma, press konferencije i predstavljanja uz film vezanih materijala: filmskih knjiga, časopisa, brošura, DVD-ova i CD-ova. Ove godine program je skromnijeg opsega, dok za 55. festival predviđamo pokretanje ambicioznijeg Jadranskog filmskog sajma. Pula je bila kultno mjesto okupljanja filmskih umjetnika iz regije, i nema sumnje da će putem Jadranskog filmskog sajma to opet postati.

Treba li od statusa regionalnog festivalskog branda ići dalje ili se zadržati u tim okvirima?

– **Vidačković**: Koncept Pule nije i ne treba biti jednoznačan. Prioritet nam je promocija nacionalne kinematografije putem Nacionalnog programa u Areni, predstavljanja nagrađenih ostvarenja s Dana hrvatskog filma, programa *Prvi pogled* na kojem predstavljamo hrvatske filmove u nastanku i programa *Hommage* na kojem tradicionalno prikazujemo filmove dobitnika triju filmskih nagrada za životno djelo. Međunarodni program razvija se u tri smjera: cilj ležernijeg Popularnog programa je zabava gledatelja i povećanje posjećenosti cjelokupnog programa u Areni, natjecateljski program *Europolis-Meridijani* predstavlja najbolje iz europskog i svjetskog nezavisnog filma, dok je sajamski *Jadranski program* pokrenut radi boljeg upoznavanja i suradnje filmskih umjetnika iz regije.

S obzirom na iznimno povećan broj filmskih festivala u Hrvatskoj posljednjih godina, kako biste pozicionirali festival u Puli?

– **Vidačković**: Pulski festival od svog je osnutka prije više od pola stoljeća bio središnji nacionalni festival dugometražnog igranog filma, i to će i ostati. On je jednostavno nezamjenjiv. Brojka od nekoliko tisuća gledatelja koji svake večeri u Areni gledaju nacionalne filmove fenomen je ne samo u hrvatskim nego i u svjetskim razmjerima, što su nam potvrdili svi strani gosti. Što se njegove važnosti tiče, za hrvatsku kulturu i kinematografiju, Pula i Dani hrvatskog filma neprocjenjivo su značajniji od festivala koji u glavnom programu prikazuju strane filmove, osobito danas kada su se filmovi nametnuli kao vodeći hrvatski kulturni izvozni proizvod.

Što nakon Festivala?

Je li mu status javne ustanove prednost ili mana? S obzirom upravo na taj status, bi li ta ustanova svoje djelovanje trebala proširiti na cijelu godinu?

– **Višković-Vukić**: Tijekom proteklih 54 ljeta Festival su organizirale razne ustanove. Status same ustanove ima i prednost i mane. Specijalizirana ustanova koja se time bavi dobro je rješenje, dakako uz pretpostavku da je kadrovski ekipirana i da ima sigurnu financijsku potporu. Ustanova na čijem sam čelu, iako osnovana u prosincu 2002., još nije jasno artikulirana i bremenita je problemima: nedovoljan broj djelatnika, neuvjetan prostor, poveće materijalne obveze iz prethodnih godina, dotrajala tehnika. Zato sam od samog dolaska sa suradnicima počela s analizom postojećeg stanja i preustrojem, često rabim i riječ sanacija. Ustanove u čemu imamo stvarnu potporu Grada Pule. Istovremeno pripremamo i organizaciju Festivala – što nije nimalo lako!

Inače, Ustanova je registrirana i za prikazivanje, snimanje i distribuciju filmova i videofilmova, te organizaciju ostalih kulturnih manifestacija. U suradnji s *Kinematografom internacional 1907. d.o.o.* vodimo i jedino pulsko kino (do adaptacije kina Zagreb) u dvorani INK-a, a sudjelujemo i u logističkoj pripremi drugih gradskih programa

Treba li i može li, možda, biti zamašnjak za nove smjerove razvoja samoga grada Pule ili cjelokupne filmske industrije?

– **Višković-Vukić**: Prerano je o tome govoriti – sada se "borimo" s pripremama kako bismo u tako kratkom vremenu dobro organizirali predstojeću manifestaciju – no mislim da je ustanova koja organizira tako značajan festival već odavno trebala biti mjestom kreativnog iskrenja! Puljani vole ljetne filmske projekcije, od one prve Revije stranog filma u Areni daleke 1953. (kad je po predstavi bilo više od 5000 gledatelja) pa do danas. Začinjavac Marjan Rotar je to znao prepoznati već od 1954. Pula ima Festival igranog filma!

Zašto se onda Pula, i pored gotovo pet i pol desetljeća održavanja Festivala nije razvila u grad filma i filmskog stvaralaštva a jest u sferi scenskog, glazbenog i likovnog? Odgovor koji kaže da je to zbog broja stanovnika našega grada i velikih troškova koje razvoj filmske umjetnosti pretpostavlja zasigurno stoji, ali ne zadovoljava mlade obrazovane i talentirane Puljane. Već ih ujesen kanim okupiti i zamoliti za suradnju u kreiranju vizije razvoja ove ustanove.

Istovremeno mislim da sama manifestacija, uza sve drugo, mora postati i mjestom umrežavanja, svojevrsni "merkat" – mjesto susreta, upoznavanja, poslovnog dogovaranja.

U prvom planu filmski umjetnici, a ne producenti i sponzori

Bitna je festivalska odrednica nesumnjivo nacionalni natjecateljski program te ga bitno određuje cjelokupna filmska proizvodnja; smatrate li nužnim za danjih razvoj filmske industrije donošenje zakona o filmu ili bi nam trebali neki drugi oblici reguliranja/poticanja?

– **Vidačković**: Novi Zakon o audiovizualnim djelatnostima predviđa vrlo kvalitetne nove mehanizme prikupljanja sredstava za potrebe filmske produkcije, koja bi, ako Zakon u cijelosti profunkcionira, mogla biti udvostručena. Zakon također predviđa osnivanje Hrvatskog audiovizualnog centra koji bi trebao postati stožerna institucija hrvatske kinematografije kakvu smo dugo iščekivali.

Čini mi se da su posljednjih godina problemi financiranja proizvodnje filmova u prvi plan istaknuli producente, donatore, sponzore, dok su redatelji, glumci i svi ostali umjetnički kreativci potisnuti u drugi plan. Možemo li, i kakva bi bila uloga festivala u tome ponovo, u fokus razgovora dovesti umjetničke dosege cjelokupnog filmskog ostvarenja, ali i pojedinih npr. glumačkih ostvarenja?

– **Vidačković**: Jačanje rejtinga festivala u zemlji i inozemstvu definitivno može pomoći hrvatskim filmskim kreativcima, jer upravo se Festival igranog filma u Puli najmanje bavi producentima, sponzorima i donatorima i uvijek u prvi plan stavlja, vrednuje i nagrađuje filmske umjetnike. Organiziramo njihove razgovore s novinarima, pratimo ih putem biltena i weba, nagrađujemo Zlatnim arenama i radimo za njih sve što možemo, no na fokus ipak više utječu mediji koji o Festivalu izvještavaju, a koji ponekad imaju druge prioritete.

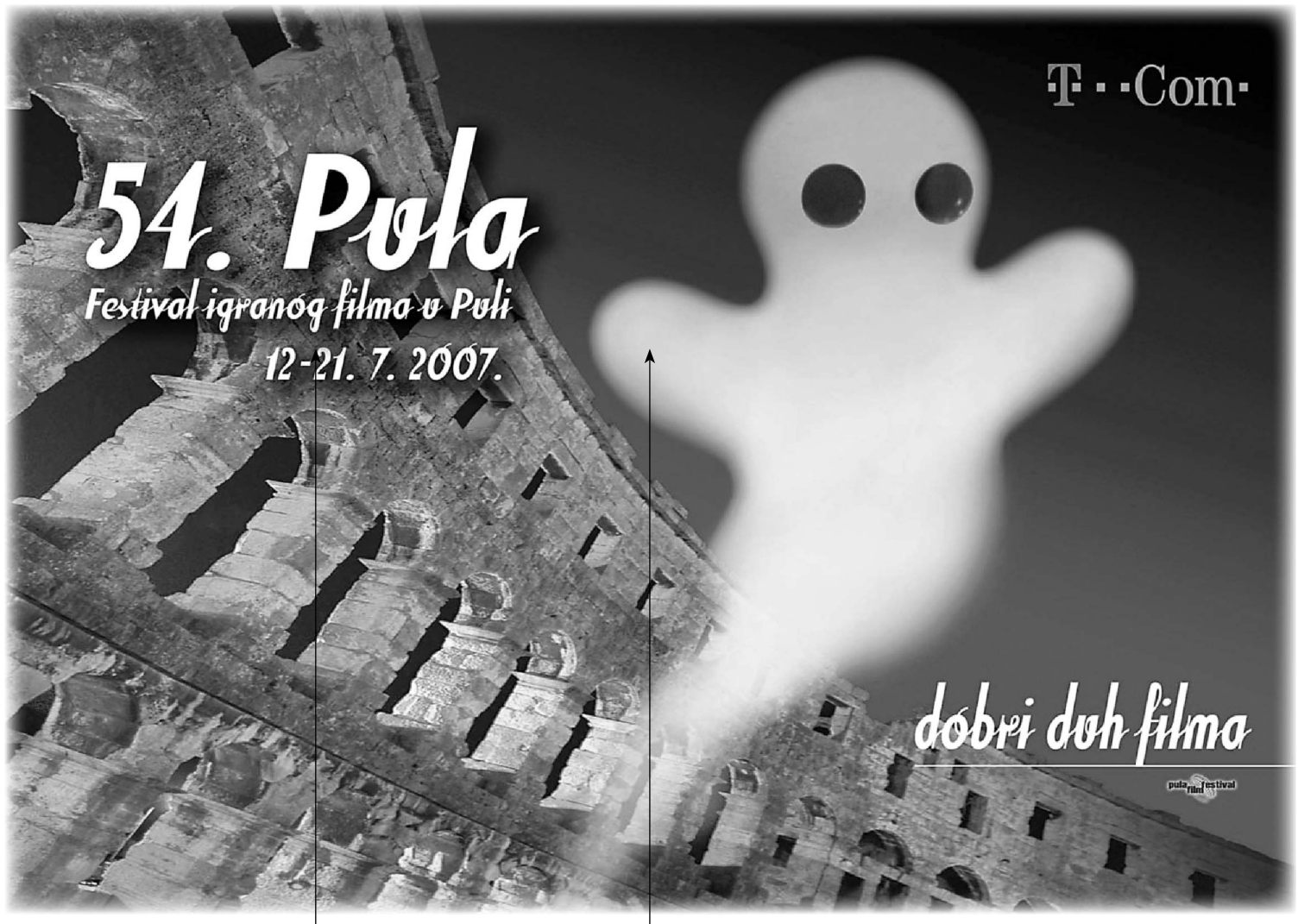

Zdenka Višković-Vukić: Mislim da je ustanova koja organizira tako značajan festival već odavno trebala biti mjestom kreativnog iskrenja!

Tko su članovi ovogodišnjeg žirija?

– **Vidačković**: Vrlo jakim međunarodnim žirijem, koji će odlučivati o nagradama u natjecateljskom programu Europolis-Meridijani, predsjedavat će Eva Zaoralova, umjetnička ravnateljica festivala u Karlovym Varyma, a članovi Žirija su i Serge Sobczynski, ravnatelj programa Tous les Cinemas du Monde festivala u Cannesu, Roland Rust, umjetnički ravnatelj festivala istočnoeuropskog filma u Cottbusu, Ana Maria Percavassi, osnivačica i umjetnička ravnateljica Alpe Adria Film Festivala u Trstu i Phillip Bergson, novinar i filmski kritičar BBC World Servicea. Oni ostaju u Puli do kraja Festivala i gledat će sve hrvatske filmove. Na Festival su osim navedenih festivalskih ravnatelja pozvani i selektori međunarodnih festivala u Cannesu, Veneciji i Berlinu, kao i novinari Varietyja i Screen Internationala.

Međunarodni žiri formiran je još krajem prošle godine, dok će žiri nacionalnog programa biti imenovan i objavljen tek nekoliko tjedana prije festivala, kako bi olakšali život njegovim članovima koji su i sami uvijek dio hrvatske filmske zajednice i imaju odgovoran zadatak prosuđivanja uspješnosti vlastitih kolega.

Budžet i infrastruktura

S obzirom na dugogodišnje iskustvo u organizaciji kulturnih događaja i manifestacija, jeste li i filmskom festivalu u Puli donijeli kakve organizacijske novine?

– **Višković-Vukić**: Na žalost, ograničena sam sredstvima i što je možda još bitnije – vremenom! Iskustvo koristim u postavljanju održive i djelatne organizacijske sheme. Istovremeno sam s brojnim kolegama počela promišljati 55. festival kojem se već sada radujem.

Dio tima ste "naslijedili", dijelom ste angažirali nove ljude, pa predstavite nam svoje suradnike.

– **Višković-Vukić**: U ustanovi sam zatekla mali broj djelatnika – na njezinu funkcioniranju i organizaciji festivala, pored ravnatelja, bila su zaposlena tri djelatnika Suzana Požgaj, Sanela Omanović i Veljko Ujčić te umjetnički ravnatelj Zlatko Vidačković, kojega je ministar kulture imenovao na razdoblje od dvije godine (54. i 55. festival). O realizaciji kinoprojekcija brinu se dva djelatnika: Robert Zuban i Jasmina Joldić. Naravno da s ovim brojem djelatnika i zatečenim načinom rada nije moguće jamčiti zakoniti rad ustanove niti kvalitetno i promptno realizirati ovako zahtjevan međunarodni program kao što je Festival igranog filma. Nije moguće ni vrsno obavljanje ostalih, vrlo bitnih poslova: skrb o pozornici i njezino iznajmljivanje, prikazivačku djelatnost, adaptaciju Kina.

S obzirom na to da se s pripremama već kasnilo, od sredine travnja pridružila nam se kao izvršna producentica Festivala Tanja Miličić (2002. diplomirala je film, fotografiju i vizualne medije na Sveučilištu Napier u Edinburgu). Miroslav Tatić, tehnički direktor festivala iz osamdesetih godina i sadašnji ravnatelj Rijeka kina savjetnik je u odjelu tehnike. Zlatko Vidačković je odabrao suradnike koji se brinu o izdavačkoj djelatnosti – katalog i bilten uredit će Boško Picula, a web stranicu Goran Ivanišević iz Zagreba.

Koliko će koštati 54. festival igranog filma u Puli i na koji način je – onako suhoparno rečeno – zatvorena financijska konstrukcija?

– **Višković-Vukić**: Do sada je za 54. festival osigurano ukupno 2,915.000 kuna; Ministarstvo kulture 1,525.000 kuna, Grad Pula 920.000 kuna, Istarska županija 200.000 kuna i sponzori 270.000 kuna. Od ulaznica i sponzorstva u naravi očekujemo još oko 500.000 kuna. Grad Pula, pak, za funkcioniranje ustanove (plaće i materijalni troškovi) izdvaja ove godine još dodatnih 1,1-80.000 kuna. Usporedbe radi: manifestacija je osamdesetih godina koštala točno koliko i jedan (srednjobudžetski) igrani film. Teško da će se s ovogodišnjim sredstvima moći vratiti "glamur" tih godina, no svakako kanimo poboljšati tehničke uvjete, posebice projekcija filmova u Areni.

Psi čuvari kapitala. Dokle?

Sandra Bašić-Hrvatin

U većini tranzicijskih država mediji su daleko od slobodnoga. Jedan monopol zamjenjuje se drugim, monopol države zamijenjen je privatnim monopolom, a u tom monopolnom medijskom okruženju vrlo je teško ustanoviti nezavisne medije, zato što koncentracija nije samo na medijskom prostoru, nego i na području izdavaštva, distribucije, frekvencija

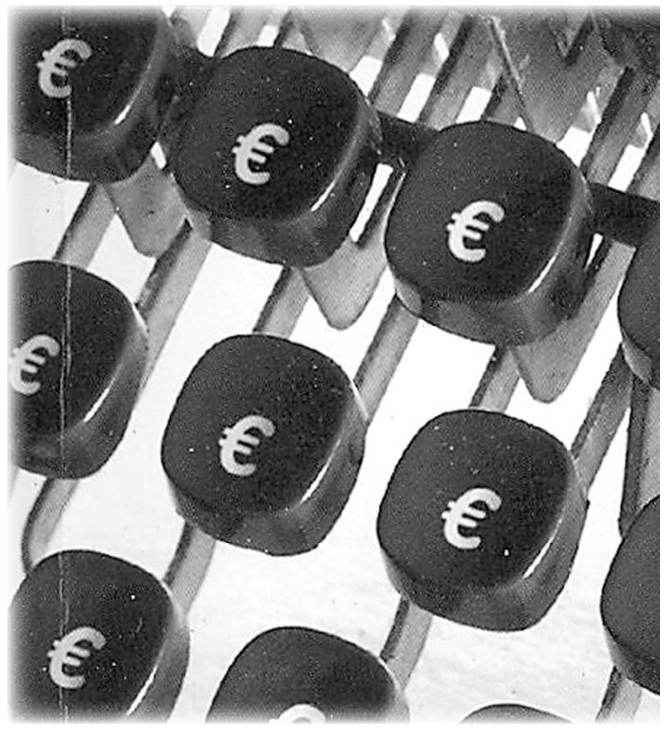

Na naslovnoj stranici knjige *Monopoli/Društvena igra trgovanja s medijima*, koju sam napisala zajedno s kolegom Lenartom Kučićem, na desnoj je strani prikazan daljinski upravljač i iz tog daljinskog upravljača izlaze različite veze između različitih korporacija. Kada pogledamo, vidimo da je taj globalni komunikacijski svijet mali, jer u njemu vrlo mali broj medijskih korporacija kontrolira većinu medijske ponude na kioscima, preko radijskih i televizijskih prijemnika ili Interneta diljem svijeta. Tako je mali slovenski Telemach u vlasti UPC-a, UPC je u vlasti Liberty Global Europe, a Liberty Global Europe je jedna od tvrtki koja je povezana s News Corporation Group itd. Ovdje imate WAZ, preko WAZ-a dođete do Europa Press Holdinga, onda imate Bertelsmann, pa preko njega dođete do RTL-a, Super RTL-a, RTL-a Burde, Disneyja itd.

Što čitaš?

Tu nema nikakvih teorija zavjere. Noam Chomsky kaže: nema nikakvih kontrola nad medijima, zato što su mediji u vlasti velikih korporacija, a one kroz medije koji su njihovo vlasništvo jednostavno produciraju određene poglede na svijet. Ono što mene zanima je, ne samo što mediji predstavljaju nego koji su to pogledi na svijet, koje događaje velike medijske korporacije predstavljaju? Zato što medijska moć nije samo u tome što se predstavlja nego i u onome što ostaje skriveno.

Navest ću jednu šalu o medijima koju mi je rekao dobar prijatelj iz Izraela prije nekoliko mjeseci. Dva prijatelja se sretnu na autobusu i jedan vidi onoga drugog kako čita arapske, palestinske novine, i kaže: "Jesi poludio, što čitaš arapske novine, kad imaš toliko izraelskih?" A drugi odgovara: "Čitam ih zato da preživim. Kada sam čitao izraelske novine stalno sam dobivao informacije o tome da je izraelska država u ratu, sve je u krizi, inflacija, nezaposlenost itd. A od kada čitam palestinske novine ustanovio sam da židovski lobi kontrolira cijeli svijet, da u svom vlasništvu imamo sve medije, cijela vojna industrija je naša, da smo najjača država na svijetu. Od kada čitam palestinske novine mnogo mi je lakše živjeti unutar izraelske države". To je primjer kako bismo razumjeli da je za medijske korporacije taj dio svijeta bitan prije svega zato što predstavlja veliko tržište, kao što je za velike medijske korporacije trenutačno najvažniji jedan drugi dio svijeta, a to je Kina. Kina je najveće medijsko tržište na svijetu i naravno, kao što kažu Jack Goldsmith i Tim Wu u knjizi *Tko kontrolira net?*, nije samo bitno kako će se razvijati Internet u odnosu na Kinu, nego je bitno i kakvu će politiku razvoja Interneta Kina prihvatiti u budućnosti. To je i veliko marketinško tržište, a to znači da velike korporacije računaju da će unutar tog tržišta nekako razdijeliti 15 milijardi oglašivačkog novca iz 2003., koji ima porast od pet milijardi na godinu.

EU na području medija nema nikakvih zakona

Nakratko ću predstaviti postsocijalističko tranzicijsko medijsko tržište. Polazim od nekoliko važnih stvari koje trebamo poznavati kako bismo razumjeli koji se trendovi ovdje događaju. Prvo, većina tih medijskih tržišta malena je u usporedbi s drugim državama. Drugo, većina tih medijskih tržišta bila je prije petnaestak godina u državnom vlasništvu i 1992. u slučaju Slovenije, a slično je bilo i drugdje, država se odlučila za karakterističan oblik privatizacije. Ja to zovem posebnim oblikom darvinističkog ekonomizma, u kojem su jednostavno tržište medija osim radiotelevizije prepustili potpuno trendovima na tržištu, što je značilo da je većina medija u borbi za oglašavanje morala redefinirati svoje poslovne prakse. I posljednje, na svim tim tržištima postoji nezdrav, incestuozni odnos između medijskih vlasnika, političara i novinara, i upravo taj nezdravi odnos stvara veliki broj problema.

Kako je tranzicija počela? Više stvari je važno: medijska povijest, procesi privatizacije, zakonodavstvo. Neposredno prije izbora hrvatska vlast razmišljala je o tome da ponovo mijenja zakon o elektroničkim medijima, iako je, ako se ne varam, *Zakon o radioteleviziji* u posljednjih 15 godina bio promijenjen 12 puta. To je tipičan način kako medijsko tržište ovisi o politici, što se ne može unaprijed planirati, jer politika u svakom trenutku može potpuno voluntaristički promijeniti pravila igre i postaviti nova, a s time je povezana i regulacija. Postoje li nezavisne institucije koje imaju sposobnost održavanja reda? U većini tranzicijskih država nema nezavisne regulacije.

Kada Hrvatska bude prihvaćala zakonodavstvo EU-a, čut ćete famozni birokratsko-briselski žargon harmonizacije, implementacije i slično. U stilu: Hrvatska treba harmonizirati svoje zakonodavstvo s europskim. A Europa na području medija nema nikakvih zakona! Ima samo jednu direktivu, a to je ona o prekograničnoj televiziji koja je isključivo nastala zbog toga što su velike europske medijske korporacije trebale sigurnost na tržištima. Znači, trebale su postići stabilnost tržišta i mogućnost rasta da mogu konkurirati velikim američkim firmama. Europska politika je na tom području jasna. Napraviti jake europske medijske tvrtke koje će se na kraju ponašati jednako kao što se ponašaju američke.

Loše, nepostojeće ili neprovođeno zakonodavstvo

Za većinu tranzicijskih država ključan je problem u tome što je zakonodavstvo koje regulira medije katastrofalno. Ti zakoni se mijenjaju, u njih se uvode određena rješenja koja se prepisuju iz drugih zakona. Zanimljiv je primjer da je hrvatski zakon doslovni prijevod slovenskog. Mi smo to napravili i nismo u 15 godina uspjeli promijeniti stvar. Slovenija je daleko od toga da bi bila uzorna u bilo čemu. Ne postoje europski standardi. EU je nastao kao povezivanje različitih država u jedinstveno tržište, na kojemu neće biti granica za protok robe i kapitala, ali će ostati granice za protok ljudi i usluga. EU ima vrlo jednostavnu politiku kako napraviti transparentno tržište i kako učiniti da na tom tržištu velike korporacije učinkovitije djeluju. Prije mjesec dana EU je konačno priznao sukob između Europskog parlamenta i Europske komisije, gdje je Europska komisija priznala da postoje problemi s medijskim pluralizmom i da nešto treba promijeniti. Planiraju da bi u sljedećih godinu i pol napravili veliko istraživanje na osnovi kojeg bi pokazali u kakvom su odnosu medijski pluralizam i medijska koncentracija, gdje bi predlagali određene mjere s pomoću kojih bi pokušali osigurati pluralizam.

Kao zanimljiv primjer: imam jednu izjavu Maria Montija, bivšeg europskog komesara za konkurenciju. Mario Monti je poznat po tome što je vodio poznati slučaj protiv Microsofta. Ali, prije Montija komesar za konkurenciju bio je Karel van Meert, koji je poznat po tome što je spriječio više udruživanja velikih medijskih korporacija. Posebno je to radio u Njemačkoj, tako što se tiče udruživanja Kircha i Deutsche Telekoma, unatoč tome što je Kohl izveo veliki pritisak na EU da se to dopusti. Isti je van Meert trenutačno savjetnik odbora News Corporationa, najveće medijske korporacije na svijetu u vlasništvu Rupherta Murdocha.

Najveći problem s regulacijom jest da u tranzicijskim državama nema nikakve prošlosti na osnovi koje bi se mogli postaviti efikasni modeli regulacije. Što znači da smo mi iz državno nadziranog sustava ušli u sustav tržišta, na kojima su mehanizmi tvrde cenzure koja je vrijedila prije devedesete nadomješteni novim oblicima cenzure, a koji u biti imaju jednake posljedice kao i oni raniji.

Privatizacija i korporativizacija

Bavila sam se pitanjem privatizacije u većini europskih država i ustanovila da su u privatizaciji najviše profitirali oni koji su u vrijeme privatizacije bili na vlasti ili usko povezani s njom. Privatizacija se odvijala u dva smjera. Jedan smjer je bila spontana privatizacija, primjeri su Poljska, baltičke države, Madžarska... I privatizacija koja je bila pod utjecajem države, što je slučaj u Sloveniji, gdje su napravljeni posebni modeli kako bi se društveno vlasništvo privatiziralo, odnosno kako bi medijsko vlasništvo koje navodno nije imalo titulara konačno dobilo vlasnika. Većina problema koje imamo danas imaju korijene upravo u tom razdoblju.

U svim državama su bila tri tipična modela vlasništva. Jedno je bilo državno vlasništvo. Poljske dnevne novine *Gazete Wyborcze* uspješan su primjer kako se civilno društvo uspjelo konsolidirati i napraviti privatni medij koji je postao toliko bogat da su ga na kraju prodali na burzi. To je rijedak primjer uspješnog modela, no u većini država imali smo drukčije modele privatizacije. Najproblematičnije je od kuda je dolazio kapital ljudi koji su kupovali vlasničke udjele u medijima, jer je očito da je taj kapital imao političko zaleđe.

Mnogo država je rasprodalo medijsko vlasništvo strancima, tipičan primjer je Mađarska koja je do 1997. držala sve svoje medije; u Sloveniju su stranci došli relativno kasno i nema ih mnogo. Strane korporacije koje se pojavljuju na ovim prostorima su WAZ, CME, koji je prisutan prije svega u televizijskom mediju, Springer koji ima golem monopol u lokalnim medijima, RTL Group koja je s WAZ-om povezana preko vlasnika, Orcla koja je jedan od najvećih medijskih vlasnika u baltičkim državama i Poljskoj. Lako je pokazati u kojoj su mjeri te korporacije međusobno povezane. Proučila sam nekoliko medijskih korporacija, Axel Springer, Fininvest koja je Berlusconijeva, Bertelsmann, Vivendi Universal i News Corporation. Kada pogledate njihovu vlasničku strukturu, onda ćete

Mi smo iz državno nadziranog sustava ušli u sustav tržišta, na kojima su mehanizmi tvrde cenzure koja je vrijedila prije devedesete nadomješteni novim oblicima cenzure, a koji u biti imaju jednake posljedice kao i oni prijašnji

vidjeti da su vlasnički odnosi među njima isprepleteni i da na ovaj ili onaj način te korporacije ne konkuriraju međusobno na tržištu, nego je njihova politika prije svega usmjerena da rade za vlastite interese, te da su interesno-korporacijski međusobno povezane. Nedavno sam pogledala upravne odbore tih velikih medijskih korporacija. Predsjednik uprave News Corporationa je José Maria Aznar, bivši predsjednik Španjolske, u Axel Springeru sjedi predsjednik uprave BMW-a, Berlusconijev Fininvest povezan je sa svime time i njegovi članovi sjede u upravnim odborima tih istih korporacija. Kada pogledate te upravne odbore ili nadzorne odbore koji bi morali nadzirati da te korporacije djeluju u skladu s nekakvim javnim interesom, onda ćete vidjeti da te korporacije djeluju isključivo u vlastitom interesu i štite interese ekonomske prirode.

Netransparentnost i kraj javnih servisa

Pokušala sam naći podatke o hrvatskim medijima. Unatoč tome što u vašem zakonu postoji jasan zahtjev da sve medijske kuće moraju objaviti transparentno podatke o tome tko su njihovi vlasnici, tih podataka javno dostupnih nema. Što je još bolje, u zakonu postoje jake sankcije za to, svi oni koji to ne objavljuju su u prekršaju i država bi, kada bi htjela i imala interesa, morala zahtijevati objavu tih podataka. Jedan od prvih zahtjeva koje treba postaviti je transparentnost vlasništva. Na primjer, ako odete u državu poput SAD-a, koja je daleko od toga da bi na medijskom području mogli govoriti o bilo kakvoj demokraciji, postoje barem dvije nevladine organizacije koje mjesečno ažuriraju podatke o tome tko su najveći američki medijski vlasnici. Jedna je Free Press, koja ima posebnu službu *stop beep media* koja objavljuje podatke o medijskim vlasnicima, te Center for Public Integrity, koji je jako dobro umrežen i objavljuje podatke i za telekomunikacijski sektor.

Dakle, transparentnih podataka ovdje nema. Veoma je teško u svim tranzicijskim državama dobiti podatke tko su medijski vlasnici. Prije godinu i pol, kada sam bila u Rusiji i kada sam pokazala sve te vlasničke veze između medijskih korporacija, jedan od ruskih novinara je rekao da kada bi on došao do tih podataka i to objavio, više ne bi bio među živima. Podatke u Rusiji je praktički nemoguće dobiti, ruski medijski prostor je jedan od najkontroliranijih i u njemu praktički nema nezavisnih medija.

Slijedi pitanje: ako velike korporacije imaju u svojim rukama medije i ako one djeluju isključivo u vlastitom interesu, koliko su mediji uopće nezavisni? Postavila bih dvije radikalne teze. Prva je iz vremena Francuske revolucije i ona glasi mediji su četvrta grana vlasti, ona koja nadzire prve tri. Moja teza je da su danas četvrta grana vlasti medijski vlasnici. Oni koji stvarno imaju medijsku moć da neposredno uspostave kontakt s političarima, a političari su oni koji omogućavaju najugodniju klimu u kojoj korporacije mogu raditi. Druga moja teza – sjećam se kada sam na skupu novinara u Sloveniji o tome govorila onda su novinari bili time jako iznervirani – jest da su novinari najamna radna snaga u medijskim kućama i da se ne razlikuju od bilo kojeg drugog najamnog radnika koji radi za neku korporaciju. U Sloveniji su 2004. novinari štrajkali. To je bio jedan od najneorganiziranijih štrajkova koje sam vidjela, štrajkova na kojima novinari ljudima nisu znali objasniti niti zašto štrajkaju.

U Poljskoj je 40 posto novinara odgovorilo da su pod pritiskom vlasnika, urednika i oglašivača, i to je problem. Kada tako važno ljudsko pravo, kao što je sloboda izražavanja i sloboda medija postane korporativno pravo, onda imamo situaciju da jedno temeljno ljudsko pravo formalno imamo, ali ne i u praksi.

Radiotelevizija kao javni servis je isto problem. Ona je jedini medij koji bi u tom korporativnom svijetu trebao raditi po pravilima koja ne vrijede za velike korporacije, jer je servis bio ustanovljen zbog toga da služi interesu svih građana i građanki, znači da nije pod pritiskom ni politike ni tržišta. Međutim, očito je da u većini država javni servis tu funkciju ne obavlja. Većina tih država je išla principom potrebe pretvorbe državnog javnog servisa u javni. Slovenija je imala obrnuti proces, imali smo državni servis, pa javni, pa se ponovo vraćamo u državni servis, i vjerojatno će na kraju taj proces završiti privatizacijom. Nemojmo zaboraviti da je 1920. godine ideja javnoga servisa nastala u Velikoj Britaniji kao rezultat nevjerojatnog povijesnog dogovora između države, javnosti i ekonomskog sektora: da postoji jedan medij koji je važan za sve građane, da je na tom mediju moguće postići neki dogovor, da se odstrane različiti interesi i izgradi korporacija koju danas poznajemo kao BBC. Tog kompromisa, tog povijesnog dogovora koji je u dvadesetim godinama prošloga stoljeća postojao u većini europskih država, više nema. Posljedice su da su u većini tranzicijskih država mediji daleko od slobodnoga. Imamo problem da se jedan monopol zamjenjuje drugim, da je monopol države zamijenjen privatnim monopolom, da je u tom monopolnom medijskom okruženju vrlo teško ustanoviti nezavisne medije, zato što koncentracija nije samo na medijskom prostoru, nego i na području izdavaštva, distribucije, frekvencija itd.

Obespravljeni a korumpirani novinari

Najtragičnija figura cijele priče su, naravno, novinari. Mediji koji su toliko sposobni pisati o svim nepravilnostima koje se događaju u državnom, javnom, privatnom sektoru, nisu sposobni kritički reflektirati svoje djelovanje! Teško ćete naći bilo koji medij, bilo u Hrvatskoj bilo Sloveniji, u kojemu će novinari kritički, refleksivno ili analitički pisati o tome što se događa na medijskom tržištu. Zbog toga što većina tih novinara ima probleme koje bih definirala ovako: pozicija novinara u tim državama je promijenjena. U Sloveniji vladajući trend, više od 50 posto novinara nemaju nikakvog ugovora o radu, nemaju socijalne i ekonomske zaštite, prepušteni su na milost i nemilost vlasnika, većina njih je veoma slabo plaćena, rade pod uvjetima koji su gori od bilo koje druge industrije koju poznajem. U Sloveniji je položaj novinara gori od položaja osoba koje su zaposlene u trgovačkoj grani industrije. Na njih se čini pritisak, u smislu da oglašivači ne žele da se određene informacije objavljuju. Korupcija je isto problem, jer vrlo se malo govori o tome da u medijskoj sferi postoji posebna vrsta korupcije. Postoje dva načina korupcije. Jedan je da se pod određenim uvjetima o određenim tvrtkama i ljudima – ne piše. Drugi je da se o određenim ljudima, poduzećima itd. objavljuju različite priče s isključivom namjerom da ih se diskreditira i tako se rješavaju određeni politički problemi. U Sloveniji trenutačno imamo zanimljiv problem o kojem isto tako nitko ne želi govoriti, a to je problem povezan s oglašavanjem. U slici slovenskih medija, u kojoj su svi povezani, ne smijemo zaboraviti da su tri velika oglašivača u rukama države i da najviše novca dolazi od oglašivača koji država neposredno regulira. Od 2004., s promjenom političke opcije u Sloveniji, došlo je do preusmjeravanja određenog novca oglašivača iz jednih medija u druge. Imamo najveće gubitnike, to je *Mladina*, i najveće dobitnike, to je časopis *Demokracija*, koji je u većinskom vlasništvu vladajuće stranke u Sloveniji.

Što da se radi

Na kraju, što uopće napraviti? Jedan pokušaj je projekt na kojem radimo u Sloveniji, i to zajedno s različitim medijskim organizacijama po cijelom svijetu. Radi se o globalnom projektu u kojem pokušavamo ljude osposobiti za to da sami postanu mediji, da sami rade medije, otvaraju medijski prostor, i u tom medijskom prostoru pokažu drukčiji pogled na stvari. Treba osigurati transparentno djelovanje, zahtijevati da mediji postanu odgovorni prema javnosti, da su neovisni o političkim interesima i pritiscima, da su otvoreni za sve društvene skupine, da su oni koji nadziru djelovanje privatnih i javnih korporacija a da nisu domaći ljubimci koje političari češkaju kada im trebaju. Treba zahtijevati od države da konačno uđe u medijski prostor i postavi pravila koja bi omogućila da se ta koncentracija do koje se došlo na neki način razbije.

To je projekt koji je trajao od 2003. do 2004., i radili smo analizu na 18 država iz cijele regije, u kojem smo pokušali ustanoviti tko su medijski vlasnici, kakav utjecaj imaju na javni prostor, kakav utjecaj imaju na medijsku nezavisnost i pluralizam. Ustanovili smo da su u većini država mediji pod pritiskom i daleko od nezavisnosti.

Projekt *Media for Citizens* radili smo uz pomoć EU-a. Postavili smo model kako bi bilo moguće napraviti cijeli spektar mehanizama s kojima bismo mogli na neki način utjecati na to da se medijski prostor demokratizira. Imamo grupu medijskih aktivista koji u svojim lokalnim sredinama pokušavaju napraviti određene promjene. Prije svega orijentirali smo se na lokalne medije, na to da pokušamo napraviti nove medije na Internetu. I da se povezujemo sa svim medijskim aktivističkim grupama po svijetu i pokušamo na globalnoj razini provoditi pritisak da se korporacijama oduzme moć koju imaju.

Ne znam poznaje li netko od vas knjigu Ariela Dorfmana i Armanda Mattelarta *How to reed Donald Duck?*. Ta je knjiga napisana 1972., a u njoj su pisci u Čileu analizirali Disneyjeve stripove i pokazali da se iza te dječje, nedužne ideologije koju Disneyjeva korporacija pokušava prodati cijelom svijetu krije vrlo konkretna ideologija koja je pridonijela tome da 11. rujna 1973. u Čileu bude svrgnuta demokratski izbrana vlast Salvadora Allendea i zamijenjena generalom Pinochetom. To je jedna od najboljih knjiga koja govori o tome zašto se treba boriti protiv toga da korporacije imaju takvu moć. U Americi je naravno bila zabranjena i to na osnovi zakona o *copyrightu*. Američki zakon o *copyrightu* neki nazivaju "Mickey Mouse", jer su uspjeli postići da taj zakon o autorskim pravima zaštiti njihove proizvode. Ta knjiga je odgovor na to, ona pokazuje da iza tog nedužnog proizvoda zabavne industrije koji ide po cijelom svijetu stoji ideologija neoliberalizma koja nas je danas dovela u situaciju da rezignirano kažemo: kako god bilo ništa ne možemo napraviti. Što ja mogu napraviti naspram takve korporacije? Umjesto da razmišljamo da postoji druga mogućnost medijskog svijeta za koji se trebamo boriti, ne lokalno nego globalno.

PONEDJELJKOM

Sportski prilog na osam stranica u boji

SPORT

UTORKOM

Prilog o kulturi na osam stranica u boji

Kultura

SRIJEDOM

Prilozi o gospodarstvu i multimediji, svaki na osam stranica u boji

Mmedia GOSPODARSTVO

ČETVRTKOM

Vanjskopolitički prilog na osam stranica u boji

HRVATSKA EUROPA&SVIJET

PETKOM

Najopsežniji program hrvatskih televizijskih postaja na 16 stranica u boji

RTV vodič

SUBOTOM

Vrhunac tjedna

7dana

UREDNIŠTVO - Telefon: 61 61 680 i 61 61 682 / Faks: 61 61 650 i 61 61 602 / E-mail: vjesnik@vjesnik.hr / MARKETING: Telefon: 61 61 709 / Faks: 61 61 709 / E-mail: marketing@vjesnik.hr

k

Prostitucija, kurtizanstvo i kurvinstvo

Nikola Visković

Odlomak iz neobjavljene istinite kronike *Toposi erotike*, s događanjem u Veneciji 1963. godine.

Pretposljednjeg dana ručali su u Osteria del Fiore *filetto al carpaccio*, poslasticu izumljenu u čast izložbe koja je tih dana mamila u Veneciju prijatelje umjetnosti iz cijeloga svijeta: tankokrvavi teleći narezak u maslinovom ulju, s morskom solju, limunom, paprom, bijelim tartufom i *parmigianom*, i sve zaliveno toskanskim *montepulcianom*. Uz tihu glazbu, andante i adagio, Marcella i Albinonija. Norma je bila osobito privlačna u zelenoj svilenoj haljini i s bisernom ogrlicom na *décolletéu* koji je potvrđivao da joj ne treba grudnjak, što Andreu podsjeti na Claudette Colbert kao Nane u doba njezine najviše slave. A da konobari ne bi pomislili kako mu je ona starija sestra ili mlada majka, on joj pokloni crvenu ružu i udijeli poljubac kakav se na takvim gradskim mjestima rijetko viđa. "Pomislit će", reče ona, "da si moj farfadet". "Farfadet?" "Da, u libertinskom 18. stoljeću galantne dame su imale četiri vrste kavalira: prvi je takozvani Milord Pot-au-feu, *entreteneur*, uzdržavatelj; drugi je farfadet, vragolan, ljubavnik njenog srca; treći može biti, ako drugog nema, *guerluchon*, ljubavnik kojeg dama plaća; i četvrti *importe*, povremeni, dopunski klijent. Posljednja tri su obično potajni, uzdržavatelju nepoznati, a od njih jedino je farfadet voljen – onaj s kojim bi dama, da može, isključivo ljubovala."

Prisilna i dobrovoljna, profesionalna i divlja, bijedna i otmjena

I dok su slavili *carpaccio*, Norma se vrati temi trgovine seksom. Najprije iznošenjem njezinih uzroka u socijalnoj bijedi jednih i u nezadovoljenoj spolnoj žudnji drugih, kao i njezinih posljedica u jadu, prisili, izrabljivanju i ponižavanju "tog uglavnom ženskog zanata koji nudi za novac zadovoljstva koja se drukčije ne mogu dobiti ili nisu dovoljna u braku i kod takozvanih 'poštenih žena'." Zatim je spominjala razloge kojima se kroz povijest opravdavala prostitucija: od sakralnog služenja božicama plodnosti u antičkim društvima, preko onog Solonovog, Katonovog, Augustinovog, katoličkog i građanskog kako je bolje da se mladići i nevjenčani mužjaci zadovoljavaju prostitutkama nego da ugrožavaju djevojke i udane žene, čemu Bernard de Mandeville 1714. piše apologiju u *The Fable of the Bees. Private Vices, Public Benefits*, i o čemu jedan viktorijanski historičar reče:

prostitucija je u krajnjoj instanciji najuspješnija čuvarica vrline. Da nje nema, bila bi ugrožena dragocjena čistoća bezbrojnih sretnih domova,

sve do higijeničarskog razloga doktora Alexandrea Parent-Duchâteleta, iz sredine prošlog stoljeća, prema kojemu je prostitucija "nužno društveno zlo, jednako neizbježno kao kanalizacija i smetlište", te da je zbog toga treba tolerirati, nadzirati (policijski, medicinski) i ograničiti u *maisons closes*. "Gadno", namršti se Andrea. "Gadno i tužno, ali za ona vremena uglavnom istinito!" Norma također istakne i ignorirane zasluge *filles d'amour* u inicijaciji mladih i u zadovoljavanju osamljenih i hendikepiranih ljudi. "Taj aspekt se najčešće zanemaruje: kome da se obrate za svoje prirodne potrebe osamljenici, bolesnici i invalidi ako ne ženama koje će im to naplatiti, kao što im svoje usluge naplaćuju liječnici, bolničarke i služavke? Znaš li da u Firenzi i drugim većim gradovima to rade neke starije žene u materijalnim nevoljama nudeći bolesnicima i osamljenim muškarcima seksualne masaže za umjerenu cijenu..." "Pošten posao!"

Potom Norma izloži jednu tipologiju prostitucije: prisilna i dobrovoljna, stalna i povremena, profesionalna i divlja, ulična i zatvorena, bijedna i otmjena, ovisna i neovisna, ženska i muška, punoljetna i maloljetna, heteroseksualna i homoseksualna. "Franco izjednačava", zamijeti Andrea, "izrabljenost i poniženost proletera i prostitutki". "To je istina. Nema bitnih razlika između njih, osim sredstava i načina rada! Kao i proleteri, prostitutke su, kako kaže spis *Les Sérails de Paris* iz doba prosvjetiteljstva,

nesretna stvorenja osuđena na davanje užitka prvome koji ih plati, a sama taj užitak ne primaju.

(...)

"Da, u osnovi je licemjeran ili nedomišljen argument protiv prostitucije da je ona nešto posebno ponižavajuće zato jer od tijela čini robu i postvaruje čovjeka – kao da ljudi oduvijek i pod najogavnijim uvjetima ne prodaju svoje ruke i svoj mozak kao robu, postvarujući se za novac? ....

Svijet oslobođene spolnosti

Norma je u to doba sudjelovala u pokušajima europskih prodavačica seksa, ponajprije onih iz Amsterdama, Pariza, Hamburga i Rima, da steknu pravno priznanje svoga zanata i da stvore svoja zaštitna udruženja. Utoliko joj bijaše stalo, znajući da je Franco već načeo s Andreom temu prostitucije, da razjasni svoj stav o mogućnosti i potrebi preobražaja tog zanata u društvu oslobođene spolnosti. "Učinkovite mjere protiv prostitucije, slično kao i protiv proleterizacije, mogu biti samo one koje otklanjuju njezine društvene izvore: školovanje mladih, pristojno plaćen rad, poboljšanje društvenog položaja žene i socijalna pomoć porodicama, nezaposlenima i drugim ugroženim osobama, kao i promjena nasilničke i egocentrične naravi muškarca koji zapravo uživa u podčinjavanju žene kao predmeta. Međutim, i kad bi sve te mjere bile uspješne, opet će u budućnosti nešto od prostitucije opstati zbog potreba nekih za plaćenim seksom i želje nekih da prodajom seksa zarade više nego drugim radom." "Znači da je prostitucija neuklonjiva?" "U potpunosti je neotklonjiva, no to ne znači da se ne može ograničiti ili preobraziti u mnogo višu kvalitetu – zapravo u nešto psihološki i socijalno sasvim drugo! U svijetu oslobođene spolnosti i ljubavi ljudima će zasigurno manje trebati kupoprodaja spolnih usluga, ali u mjeri koliko ta potreba ipak bude opstala, iz rečenih i drugih razloga, a između ostalog i onih erotsko-estetskih, žene i muškarci će moći sačuvati određenu mjeru digniteta u upotrebi tijela kao sredstva rada i razmjene dobara. Bitno je da u tome svi budu slobodni – naravno, koliko u životu uopće možemo biti slobodni od društvenih i ekonomskih prisila, pa da u spolnu razmjenu mogu stupati s kim, kako i kadgod žele. To pravo na raspolaganje vlastitim tijelom nitko i ni zbog kojih razloga ne smije čovjeku oduzeti!" "Pogotovo ako time nitko nije oštećen, uključujući osobe koje u tom odnosu sobom slobodno raspolažu!" "Što još uvijek načelno ne shvaćaju, na žalost, ni mnogi politički naprednjaci i feministice – da ne govorimo o neupućenosti šire javnosti. Jer se još krivo misli da kupoprodaja seksualnih dobara nužno znači društvenu degradaciju, izrabljivanje i ponižavanje na način bijednih grčkih *pornai* i *dikterida*, rimskih *puellae publicae*, japanskih *yotaka*, pariških *pierreuses* i *marcheuses*, talijanskih *lucciola*, tih *operaie del sesso*, *travailleuses du sexe*, koje se moraju prodavati za sitni novac po parkovima i bordelima kakve su slikali Hogarth u Londonu, Toulouse-Lautrec i Degas u Parizu, Picasso u Barceloni, Otto Dix i Elfriede Lohse-Wächler u Berlinu i kakve su više ili manje uljepšano opisivali Lukijan u *Dijalozima kurtizana*, Aretino u *Ragionamenti,* Lorenzo Venier u *La puttana errante,* Palaviccini u *Rettorica delle puttane,* Rojas u *La Celestina,* Delicado u *La Lozana andaluza,* Defoe u *Moly Flanders,* Cleland u *Fanny Hill,* anonomni autor romana o Josephine Mutzenbacher *Povijest jedne bečke prostitutke,* Maupassant u *La Maison Tellier* i još desetak pripovijedaka, pa još Montbron, Stendhal, Baudelaire, Verlaine, Zola, Malaparte, Céline, Miller i Genet, i kakve su u noćnom Parizu i New Orleansu fotografirali Brassaï i Ernest Bellock, a na filmu ih prikazali Fellini, Mizoguchi, Suzuki i Godard. U takvom užasu prostitucije najdraži Lautrecov model, jadna Rosala-Rouge, zarazila je slikara sifilisom..." "Ipak", zapazi marni slušatelj, "umjetnici gaje simpatije prema prostitutkama", i navede riječi Radovana Ivšića iz kataloga nadrealističke izložbe *Eros*:

Pjesnici ih općenito vole, makar zbog nereda koje siju u nekim velikim porodicama; na nesreću, nakon otkrića antibiotika njihova korisnost na tom polju postaje dosta upitna.

"Da, umjetnici ih redovito vole, prvo, jer su mučenice nasilja i nepravde, kako dirljivo pokazuje Maupassant u *Boule de suif*, drugo, jer su ponekad i lijepe, i treće, jer nas unatoč njihovoj bijedi i naplaćivanju usluga samoutješno podsjećaju na altruistički ideal darivanja sebe." "Podsjećaju i na Fourierovu utopiju zajednice ljubavi..."

"Izvore i jade moderne prostitucije registriraju mnoga dokumentarna djela", nastavi Norma, "između ostalih činjenično vjerodostojan apokrif *Correspondence d'Eulalie* iz 1785., anonimni *Les Sérails de Paris* iz 1802., izvještaj *De la prostitution dans la ville de Paris*, iz 1836., od već spomenutog Parent-Duchâteleta, liječnika zaduženog za higijenu Pariza kad je tamo bilo preko dvije stotine *maisons de tolerance*, autobiografski spis Marthe Richard koja je u Drugom svjetskom ratu postala francuska heroina i potom autorica zakona protiv javnih kuća, te autobiografija *Vie d'une prostituée* izvjesne Marie-Thérèse, prostituirane za vrijeme i poslije rata u Njemačkoj i Francuskoj, koju je 1947. djelomično objavio Sartreov *Les Temps moderne* i 1964. integralno predstavljena u knjizi *Histoire d'une prostituée*. Ta Marie-Thérèse izlaže s hladnokrvnošću ukorijenjenih navika svu zbilju uličnog seksa: venerične bolesti, alkoholizam, liječničke kontrole, ilegalne pobačaje, policijska privođenja i korupciju, nasilje makroa, drogiranje, kao i sve usluge koje žene daju klijentima spolovilom, ustima, stražnjicom i rukama, primjerice, kako se radilo u jednom američkom garnizonu.

Prvog dana 20 usluga, drugog dana 40, oh, koliko *coups de queue*! Pa onda njihovi *capote*, i suha pička...

Kurtizane, a ne prostitutke

Ali, ta strašna zbilja prostitucije zakriva važnu činjenicu da je hiljadama godina postojao, istina, kao izrazito manjinska pojava, i jedan kreativan, čišći, često profinjen i ponekad zaista slobodan rad erotskih kurtizana koji se ne može svesti na uobičajeno značenje prostitucije. Između ostalih razlika, između prostitutke i klijenta postoji samo ugovor o spolnom djelu, dok između kurtizane i njenog klijenta postoji, osim toga, još i žuđeni odnos estetskog zavođenja." "Koja je prva kurtizana iz povijesnih izvora?" "Jedna hramska svećenica iz mesopotamskog epa *Gilgameš* koja dobiva zadatak da svojim zagrljajima uljudi divljaka Enkidua – i ona to učini:

zbaci svoje velove
i otkri svoju stidnicu
da mu dade užitak,
a on legne kraj nje
i ona je divljaku bila žena.

(...)

"Kreativan erotski rad su nosile", govorila je neumorno Norma, "obrazovane i emancipirane grčke hetere, 'družice', kad su svojom ljepotom, glazbom, plesom i razgovorom zabavljale imućne građane na gozbama ili bile njihove više ili manje trajne konkubine...

Hetere su bile uzdržavane ili nagrađivane zlatnicima, na primjer Frina sa sto drahmi, 600 obola, za razliku od prostitutki, *dikterijade*, koje su se obično prodavale za jedan bakreni obol. Ista takva erotska kreativnost i društveni ugled, za razliku od običnih bludnica, krasili su indijske vesje i ganike, od kojih je mudra Ambapali ugostila Budu. I u Japanu su se razlikovale prostitutke iz tokijskih pučkih distrikata Yoshiwara i Fukagawa, od cijenjenih 'udovica čajnih kuhinja', od visokih kurtizana iz djela Album zelenih kuća Jippenshe Ikkue i iz kabuki predstava – poput Katsuragi, Nimagawe, Komurasaki i drugih dama, te najzad od gejši, najviše kategorije erotskih umjetnica. U antičkom Rimu su

uličarke iz lupanara četvrti Suburi i via Appia, nazivane *meretrices* i većinom ropkinje prokseneta *lena*, a za koje Plaut kaže da su prljave bijednice dobre za obrtnike i robove, stajale tek dva do petnaest asa, dok su istovremeno slobodnije, uščuvanije i obrazovanije kurtizane naplaćivale svoje usluge zlatom. Istina, rimske kurtizane nisu imale društveni ugled atenskih hetera, no koliko su i one bile cijenjene znamo po plavoj Deliji, po muzičarki Phyllis i po ponosnoj Corini, miljenicama pjesnika Tibula, Horacija i Ovidija, po moćnoj Flori cara Pompeja ili po lijepoj Nemesis o kojoj Tibul piše:

Moja Nemesis pliva u luksuzu i kad šeta gradom mami poglede mojim darovima. Ona nosi prozirne haljine optočene zlatom koje plete jedna žena s Kosa. Nju prate crni robovi potamnjeli od sunca Indije. Ona dobiva, ne štedeći, skerlet iz Afrike i purpur iz Tira.

Slično bijaše u Veneciji, o čemu smo već govorili. A Rim je početkom 16. stoljeća bio *paradiso delle puttane*, s oko tisuću bijednih prostitutki na pedesetak tisuća stanovnika, ali također, naročito u doba pape Leona X., s nešto slobodnih i bogatih *cortigiane oneste*, poput Lorenzine i Beatrice de Bonis, spomenute u Aretinovim *I soneti lussuriosi*, a možda je jedna od njih bila Raffaellova lijepooka Fornarina.

Erotski pupak modernog svijeta

U novije doba najkvalitetniju ponudu *filles de joie* daje Pariz, erotski pupak modernog svijeta, gdje se krajem 18. stoljeća svaka osma odrasla žena bavila najstarijim zanatom na svijetu, i to, prema *Tableau de Paris* Louisa-Sébastiana Merciera, s tridesetak hiljada *filles publiques* i desetak hiljada 'manje indecentnih, uzdržavanih žena'. Na vrhu ljestvice ovih posljednjih bile su otmjenije kurtizane kojima su u to razuzdano doba iluminizma bile uzor Ninon de Lenclos, Marion d'Orme i Madame du Barry. Najpotpuniji prikaz odnosa tih dama i njihovih klijenata nalazimo u tjednim izvještajima koje je policijski komesar Louis Marais sakupljao i njegov šef Sertine dostavljao Louisu XV. za njegove voajerske zabave, a koji su 1863. objavljeni u Bruxellesu kao *Journal des inspecteurs de M. se Sertine* i potom analizirani u knjizi *Paris sous Louis XV. Rapports des inspecteurs de police au roi* historičara Camille Pitona. Na primjer, među mnogobrojnim takvim izvještajima Marais spominje 1764. vezu koju je tada imao već poznati mladi bludnik markiz de Sade s glumicom Colette, pa opet 1767. 'sa svih strana stalno doznajemo o groznim ispadima gospodina markiza de Sadea' ili, pak, 1765. piše o nižoj kurtizani Favier:

15. februara 1765: Gospođica Favier, negdašnja operna statistica, trenutačno ima tri ljubavnika. Gospodin Durand, opunomoćenik pokojnog nadbiskupa iz Combraia, dodjeljuje joj petnaest lujdora mjesečno; gospodin Toquinx, koji se predstavlja kao bankar, daje joj dvadeset; gospodin de Sully, mušketir, deset. Sve to ne računajući darove koje dobiva od te trojice. A k tome je najčudnije što svi žive u savršenoj slozi. Svake večeri se susreću u kazalištu i određuju koji će s njom provesti noć.

Računa se da je i sedamdesetih godina prošlog stoljeća u Parizu bilo 120.000 stalnih i povremenih prostitutki, ali također određeni broj kurtizana koje su nazivane *les grandes cocottes*, *les horizontales* i *hautes biches*, visoke srne, od kojih su najpoznatije careva metresa Margueritte Bellanger, ljubavnica princa Jerômea Anne Deslion, žderačica milijunaša Païve koja se na kraju udala za Bismarckova nećaka, te Blanche d'Antigny koja je Zoli poslužila kao model za Nanu. Balzac i Zola su gotovo sociološki razlikovali ulične prostitutke, registrirane i neregistrirane *les insoumises*, od kurtizana kao salonskih *cocottes* koje su i tada, kao u prošlosti, potjecale ponajviše iz svijeta teatra i bile uzdržavane od bogate gospode pa je onda na toj relaciji i Margueritte Gautier, la Dame de Camélias, izazivala sukob poštovatelja i osporavatelja jednog romantično erotskog lika. Zatim će u Belle époque glasovite kurtizane biti glumice Caroline Otero, Cléo de Mérode, Liane de Pougy i Émilienne d'Alençon, a bistra Céleste Mogador je napredovala od bijedne prodavačice seksa i cirkuske izvođačice do supruge grofa de Chabrillana, konzula u Melbournu, te nakon njegove smrti sve to ispovijedila u svojim *Memoires* objavljenim 1858. godine. O superiornoj samostalnost takvih erotskih diva rječito govori jedna anegdota iz doba Napoleona III. o razjašnjenju jedne kurtizane s njezinim škrtim zaštitnikom:

Ja sam mlada, vi ste stari; ja sam lijepa, vi ružni; mene ponekad smatraju duhovitom, vi obično niste zabavni. Osim toga, vi mene ne volite i ja ne volim vas. Dakle, dragi moj, recite opet da sam vam skupa!

(...)

Kurtizane su općenito obrazovanije žene, upućene u erotske vještine i u zadovoljavanju različitih naravi i potreba muškaraca pa su kao takve izvrsne u davanju onih vrsta ljubavi koje Stendhal naziva ljubav-ukus i fizička ljubav, ali samo iznimno i u davanju ljubavi-strasti. Balzac se u *Physiologie du marriage* pridružuje onoj prastaroj argumentaciji da su one vrijedna društvena institucija po tome što kao

patentirana srca zadovoljavaju samce... i tako svojim tijelima postaju branik poštenih porodica.

"Uz to", naglasi Norma, "neke visoke *cocotte* ne skrivaju svoju biseksualnost i tako postaju zaslužne za afirmaciju prava međuženske ljubavi, kao Liane de Pougy, koje je o svojim strastima napisala *Une idylle saphique*. A što se tiče kulturnih kvaliteta kurtizanstva, Malraux u *La Condition humaine* pokazuje, na primjer, kako još početkom našeg stoljeća nije bio običaj da se legne s kineskom kurtizanom prije nego ona pjeva, razgovara, posluži stol ili pripremi pipe..."

Oslobođenje prostitucije od bijede i izrabljivanja

Norma stane, da predahne u svom dugom govoru, ali Andrea odmah upita: "ako podržavaš novi zakon o zatvaranju javnih kuća jer su u ovima prostitutke izrabljivane, a istovremeno se protiviš kriminalizaciji i zabrani prostitucije, kako prodavačice seksa mogu postići oslobođenje svoga rada?" "Oslobođenje prostitucije od bijede i izrabljivanja, a to znači i njeno preoblikovanje u kurtizanstvo, moguće je samo osposobljavanjem onih koji hoće zarađivati na svome tijelu da to rade kao pravi obrt – slobodno, legalno, stručno i čisto, kao društveno priznati rad. Međutim, u Francuskoj je 1946., zakonom nazvanim po već spomenutoj Marthe Richard, a u Italiji 1958. zakonom nazvanim po Lini Merlin, kao i drugdje neposredno nakon rata, obavljen tek manji i najlakši dio posla: ukinuti su tradicionalni prostibuli, *maisons closes*, *case chiuse*, ali nisu stvoreni uvjeti za individualni ili zadružni obrt spolnih usluga – prije svega mogućnost da prodavačice i prodavači tih usluga imaju svoj primjereni i siguran prostor rada. Time se položaj prostitutki u određenom smislu čak i pogoršao u odnosu na ranije stanje jer su one većinom izručene ulici i takozvanim 'zaštitnicima', svodnicima, makroima, i uz to su izrabljivane cijenama iznajmljenih soba i *hôtels de passe*. Tako se danas samo manji dio prodaje spolnih usluga odvija u pristojnijim uvjetima samostalnog rada, po načinu *call-girls*, djevojaka za pratnju poslovnih ljudi, salona za masažu ili simbioze s boljim hotelima – u čemu se tek naziru začetci suvremenog kurtizanstva." "Je li istina da se povremeno prostituiraju i slabije plaćene radnice, domaćice i studentice?" "Kako da ne! Radi zaokruživanja domaćeg proračuna ili ekstra izdataka. Već je spomenuta kronika *Les Sérails de Paris*, iz 1802., razlikovala osam vrsta prodavačica tijela, među kojima su tada najviši rang imale kazališne glumice i udane žene. Poznajem više takvih, i to relativno dobrostojećih žena koje nude više ili manje kvalitetne aranžmane imućnijoj gospodi, ali također i onih bez viših kriterija na koje se profesionalke najviše ljute – jer im svojim neiskustvom uvelike obaraju cijene na tržištu."

"Koliko je prostitutki danas u Italiji?" "Ovisi i o definiciji pojma. Procjene idu od sto tisuća do milijun, i to vjerojatno jedna trećina vidljivih i dvije trećine nevidljivih, dok je za Francusku procjena pouzdano niža. Većinom mlađe žene, pretežno sa sela, uz ne mali broj maloljetnica i možda nekoliko stotina kurtizana. Za klijente podaci su sigurniji: oko 70% muškaraca do 30 godina i slabijeg ili srednjeg imovnog stanja, oko 20% između 50 i 65 godina i imućnijih, nekih 10% između 35 i 45 godina i dobro stojećih profesionalaca, a u svim tim skupinama ima ih neodređeni broj sa spolnim disfunkcijama ili mazohista, fetišista, voajerista i tako dalje. Najtraženije usluge su klasičan koitus i fellatio. U sjevernoj Italiji se uglavnom odbija analni seks, dok se u južnoj Italiji on lakše prihvaća. Seansa traje najčešće do petnaest minuta, s otkrivanjem samo onog dijela tijela koji služi traženoj usluzi, bez milovanja i s kondomom, *con guanto*, a sve preko toga posebno se plaća – koliko novca toliko muzike, sve do potpunih porno-programa i vikend-provoda. U laganom porastu je broj nezavisnih radnica s boljim prihodima, a još uvelike prevladavaju zavisne prostitutke koje rade u veoma teškim uvjetima svakakvih nasilja i primanja manjeg dijela dobiti, po odbitku eventualnog najma prostorije (većina odnosa se obavlja na otvorenom i u automobilima) i onoga što uzimaju svodnici." "Zaista proleterski rad!"

(...)

Patrijarhalno poimanje spolnosti

"Norma, a kako objasniti da i današnji naprednjaci ignoriraju ili odbacuju mogućnost slobodnog erotskog rada?" "Time što i kultura liberalizma i kultura ljevice još ignoriraju erotiku, pa se stoga u toj temi ne snalaze ni građanski demokrati, ni anarhisti, ni komunistički birokrati. Uz to djeluje prastaro patrijarhalno poimanje spolnosti i naročito ženskog tijela kao nečega što istovremeno pripada oblasti blistave svetosti i prljavog demonskog, a u oba slučaja kao nešto zabranjeno izvan posvećenog braka. Zbog toga ni naprednije osobe, među njima većina marksista i feministica, ne shvaćaju vrijednost slobodne seksualnosti i njenih mogućih radno-kulturnih uloga pa onda i oni podržavaju vladajuću moralističku bigotnost i opću represiju, kriminalizaciju i medicinsku patologizaciju jednoga i drugoga. Zatim, poseban je razlog tog ignoriranja što se u razumljivom žaru borbe protiv ropske i prljave prostitucije ili gubi iz vida mogućnost slobodne i umjetničke razmjene spolnih vrijednosti ili se taktizerski računa da je preuranjeno i kontraproduktivno ukazivati na tu višu i daleku mogućnost spolnosti – premda baš ta mogućnost ukazuje na jedan od pravaca oslobođenja i žena i muškaraca od ropske prostitucije, kao što, mnogo šire gledajući, slobodan rad uopće, s porastom slobodnog vremena i poboljšanjem radnih uvjeta, vodi općenito oslobođenju čovjeka. Znaš li kako je pariško građanstvo sedamdesetih godina prošlog stoljeća dočekalo avangardna platna Édouarda Maneta *Doručak na travi* i *Olimpija*?" "Znam, na nož, skandalom, zbog tobože vulgarnog i opscenog prikaza ženske nagosti i prostitucije, kao i pola stoljeća kasnije Picassovu sliku *Les demoiselles d'Avignon* i Duchampovu *Nu descendant un escalier.*" "Točno, a kod Maneta je dublji razlog bio u tome što njegove nage žene nisu više bile, kao u ranijoj umjetnosti, samo lijepa tijela posve raspoloživa muškarcima, već kurtizane oslobođene i ponosne na svoje vrijednosti. Karakterne žene su patrijarhalcima nepodnošljiva drskost jedne nove društvenosti i erotike, uključujući i kulturne igre kurvarluka. Muška ikonografija je stoljećima označavala nadarene i samostalne žene kao *femme fatales*, čudovišne zlokobnice, đavolske ljepote, zavodnice i žderačice muškaraca – kao u zbilji pučke vračare, ljekaruše i babice, kurtizane, Kleopatru, Teodoru i Lukreciju, ili u fikciji Evu, Sfingu, Kirku, Salomu, Lewisovu Matildu, Flauberovu Salammbo i Meriméovu Karmen. Žena je tek izuzetno mogla postati, naprimjer kao vladarka ili plemkinja, društveno priznati subjekt, pa stoga Virginia Woolf kaže da čak i kad je ona

od najveće važnosti u mašti, u zbilji je potpuno beznačajna; poeziju žena preplavljuje od korica do korica, dok je u povijesti uopće nije bilo...

"Dakle", zaključivala je Norma, "odnos naplatnog davanja i primanja spolnih zadovoljstava ne smije se načelno podcijeniti, kuditi i zabranjivati – kao što se ne smije ni precijeniti i glorificirati jer je i život kurtizane ugrožen osamljenošću, nedostojanstvom i bijedom, već bi trebalo stvoriti društvene uvjete da takav odnos postane što slobodnija, čišća i estetski vrijedna igra kurvarluka za one koji se u nju žele upuštati."

Jebomanija

"Kurvarluk, zar to nije prostitucija?" "Treba razlikovati, držeći se i smisla riječi u jezičnoj upotrebi, prostituciju od kurvarluka. Prostitutka je žena koja daje spolne usluge samo za ekonomsku retribuciju, dok kurva to može, ali ne mora činiti. Istina, ponekad se izrazu 'kurva' daje i uže značenje posljednje i najvulgarnije prostitutke – Franco kaže da na hrvatskom postoji za to i izraz 'drolja'. No u drugom, širem značenju, kurva je žena koja, neovisno o tome naplaćuje li ili ne svoja putena davanja, snažno uživa u spolnosti, u bludu – kao bludnica, razbludnica, pomamnica. Prostitutka ili kurva u onom prvom značenju nužno zarađuje, ali rijetko uživa; kurva u ovom drugom značenju uvijek uživa, a ponekad i zarađuje. Ja sam mislila, rekavši 'vrijedna igre kurvarluka', na erotičnost i jebozovnost strasne žene – i u tom smislu je *fututrix*, *putain*, *garce*, *salope*, *puta*, *puttana* i *sporcacciona*, kako se tepa u ljubavničkom žargonu, svaka žena koja obožava seks, bez obzira je li heteroseksualni ili lezbijski." "Na hrvatskom je to jebica, jebačica, jebežljivica, kurva, kurvica i kurvača, pa i bludnica i gadura", zapisat je kasnije Andrea u svom dnevniku nakon jezičnog savjetovanja s Rozom. "U tom smislu je predivna", nastavi Norma, "ona rečenica iz pisma strasne Heloize svome Abelardu:

Premda je ime supruge svetije i jače, naziv ta *maîtresse* mi je uvijek izgledao slađi, a, ako te to ne ljuti, i onaj ta *putain*.

(...)

Te značenjske razlike najbolje pokazuje ljubavničko tepanje: dragoj u zagrljaju lako kažeš od milja 'kurvico' ili 'kurvo', ali malo teže, osim ako si obdaren viškom erotskog humora, 'prostitutko'." "Može se i tako!" "Ma da, u krevetu

se može sve reći, pa i u milju 'prostitutko' i 'droljo', ali moraš priznati da takve upotrebe riječi nisu uobičajene." "To je jasno, a sjećam se da i Brantôme rabi izraz 'kurva' kad se pita gdje u Europi ima najviše rogonja i *putains*, pa onda kaže da je nekoć to prvenstvo imala Grčka od toplijeg podneblja, domovina Venere, pa kasnije Rim i Italija, a da u posljednje vrijeme, uslijed 'cette belle liberté françoise', Francuska nadmašuje u kurvarluku sve ostale narode." "Sretnik Andrea što će studirati u Parizu! Ali, i dalje, uz to što izraz 'kurva' nije samo erotski izraz, nego dobiva i moralno negativno značenje, u smislu navodne amoralnosti žene koja se podaje i prodaje bez ljubavi, muški šovinizam je stvorio i još pogrdniji, pa i skoro klinički termin 'nimfomanka' za ženu koja obožava seks, 'seksualnu proždrljivicu', kakve su navodno bile ekstravagantne Mesalina, Katarina II., Sarah Bernhardt i Anaïs Nin, ali, dakako, nije pridao jednako uvredljivo značenje vlastitom kurvarstvu i obožavanju jebačine, već je, naprotiv, tomu dao samopohvalno značenje! Biti *fututrix* i *libido insatiata* bilo bi nimfomanski sramotno ili bolesno, a biti *fututor* ili jebač bilo bi zgodno i muški ponos! Muškarac ima pravo hvaliti se onim što je za ženu gadno, na primjer ono priznanje gospođe Agathe iz romana Charlesa Sorela *Histoire comique de Francion*, iz 1623. godine:

Svakog dana sam morala uzimati redoviti obrok kako mojim tajnim ustima, tako i onima što se pokazuju cijelom svijetu.

Sve je to dio šire mizoginije po kojoj samo žene mogu biti kurve, nimfomanke, frigidne, histerične, neplodne, i slično, a muškarci ništa od toga! Tek je uspaljeni pametnjaković Mirabeau predložio da se jebačka groznica, zvana kod žena 'nimfomanija', kod muškaraca nazove 'mentulomanija'. Ali, možda bi još najbolje bilo i mušku i žensku zanesenost seksom ravnopravno nazvati 'jebomanija' – termin koji nalazimo u pjesmi *La Foutro-Manie* Gabriela Senaca de Mailhaua s kraja 18. stoljeća."

(...)

"Sjećam se", Andrea će, "da je neka prostitutka rekla Walteru iz *My Secret Life:*

Rođena sam kurva, jer to volim i jer volim gledati kako se muškarci zabavljaju sa mnom".

"Sumnjam da među prostitutkama ima takvih koje se prodaju zato što u tome uživaju. One to rade samo iz materijalnih potreba i iz krajnje bijede, dobro znajući da ih očekuje ono što u jednoj japanskoj erotskoj knjizi iz 1798. reče jedna noćna dama o svojim klijentima koje ne može birati:

Prijatni ljudi su rijetki, a nedobrodošli brojni, i zato se ova četvrt naziva 'svijet patnje'.

Ali, onih što cijene svoj posao ima nešto više među kurtizanama koje biraju svoje klijente ili među uspaljenim 'poštenim' ženama koje se prodaju. Razumije se, i za njih vrijedi, kao kod svake normalne osobe, žene i muškarca, razlog 'prodajem svoje tijelo, ali ne i svoje srce', to jest činjenje bluda bez ljubavi, no njihovo slobodno, profesionalno, samopoštovano i bolje naplaćeno prodavanje erotskih užitaka može biti spojeno i s vlastitim zadovoljstvima. Pogotovo ako se ima u vidu važna okolnost da kurtizanstvo nije tek prodaja spolovila, nego nuđenje mnogo šire lepeze putenih i duhovnih naslada! Kultivirane dame mogu imati onaj prekršajni ukus i pomamnu radost koje izražavaju riječi Mae West:

Između dva poroka, biram uvijek onaj koji mi je nepoznat."

Delikatesa erotičara

Bijaše jasno da slatka Norma pripada vrsti kurvača iz emancipiranog i estetiziranog svijeta kurtizanstva. I ona se još dosjeti "znaš da i djevica može biti kurva u smislu opsjednutosti uživanjem?". "Ozbiljno?" "Da, to je djevojka ili zrelija žena koja nema spolnog iskustva, ali žestoko čezne, sanjari i izgara u očekivanju i voajerskom promatranju spolnih naslada." "Napaljena jebulja u mašti?" "Vrhunska delikatesa erotičara. Nalazi se često u erotskoj književnosti, i to obično u uvodnim epizodama djevojačkih inicijacija." "Na žalost, takva nije Marta, a nije više ni Silvana!" "Naći ćeš je ako tražiš. A možeš je čak sam stvoriti!" "Kako?" "Ako se u tebe zaljubi radoznala i zapaljiva djevica, ti joj dugo i bestidno pričaj o ljubljenju, ne izostavljajući ni najsablaznije teme, a istovremeno je ne dodiruj, ne miluj i ne ljubi. Tada bi se ona mogla pregrijati i, kako se kaže, početi 'kvariti' i pomamljivati od neudovoljene strasti. Pogotovo ako osjeti tvoju simpatiju ili zaljubljenost." "Razumijem: treba joj napuniti glavicu bludom i ujedno je ne maziti, da pregori!" "I tako postane djevica kurva – koja u tajnosti svojih noći mašta o užicima gotovo kao iskusna žena." "Krasno! Djevičanska kurvica!"

Na toj ideji se Andrea dulje zamisli, dragajući ruku svoje dame i polagano ispijajući *montepulciano*, pa onda krene dalje: "Norma, nudi li bijedna prostitucija neka uzbuđenja, kao na primjer čari vulgarnosti, koje takozvane poštene žene i finije kurtizane ne mogu dati, pa da i zbog toga čak imućniji muškarci i erotomani posjećuju javne kuće?" "U principu, da. Seksolog Havelock Ellis s pravom kaže:

Prostitutka može privući svježinom svoje grubosti i spremnošću na najsirovije životne činjenice.

Ali, vulgarna opscenost prizora i govora, kao erotske poslastice u kojima erotomani poput Aretina, Maupassanta, Verlainea, Louysa i Millera nalaze najviša zadovoljstva, nisu isključivo dobra degradiranih prostitutki. Dapače, kao što pametne, školovane i iskusne žene mogu biti najbolje ljubavnice, tako su one, uz slobodne kurtizane kao umjetnice ljubavi, sposobne i za najlascivnije čine!

(...)

I još više, bizarne čari vulgarnosti mogu biti najsnažnije, kad za to postoji sposobnost i volja, u intimnosti prave ljubavi, u kojoj je sve dopušteno i oprošteno! Dragi Nerciat kaže:

Ljubav može i najizopačenije sklonosti, prema kojima u početku osjećamo samo gnušanje, pretvoriti u uzvišena zadovoljstva.

Stoga griješi izvjesna gospođa Camille Mauclaire kad početkom ovog stoljeća u svom *Essais sur l'amour* pripisuje isključivo prostitutkama vrlinu – po njoj porok

pružanja silnog zadovoljstva da se može sve činiti, sve profanirati i parodirati bez ikakva straha od kazne i kajanja.

To jednostavno nije istina. Krajnja pomama i razvrat mogu se postići, sa svim zamislivim 'perverzijama' i 'prljavštinama', u najrafiniranijem kurvarluku ljubavi." "Rafinirani ljubavnici kao vrhunski bludnici!", nemalo se začudi Andrea. "Da, oni se najviše i bez gađenja naslađuju, na primjer, guženjem, vođenim igrama, besramnim masturbacijama, prihvaćenim flagelacijama, najprostačkijom koprolalijom... Tako se može imati bordel kod kuće, na radost supružnika ili ljubavnika i radi njihova odvraćanja od vanjskih izleta!" "Ipak, samo se kod prave droljice nalazi izvorna prostota!" "Izvorna da... što nije za zanemariti!"

Plaćanje kao erotska igra

Uza sve to, neofita u kurvarluku kopkalo je još jedno pitanje: "Čuo sam od Franca da i sam čin plaćanja spolnih radosti može imati neku posebnu, ne samo imovinsku nego i erotsku draž." "To je zaista zanimljiva stvar – i jedan od načina uživanja u prostoti, a može postati dio erotske igre i izvan odnosa prostitucije. Sastoji se, s jedne strane, u zadovoljstvu da se stekne materijalno dobro i obilježi svoja seksualna vrijednost, a s druge strane, u zadovoljstvu da se izrazi svoja društvena moć." "Zašto je i to uživanje u prostoti?" "Plaćanje može biti igra simulacije ponižavanja, predstavljanja žene kao prostitutke – a što je ista vrsta draži kao kad u grljenju dragoj tepaš 'droljo' ili 'kučko'. Jedan blaži oblik jednostranog sadističkog ili dvostranog sadomazohističkog uživanja. Izvrstan erotski fotograf Helmut Newton, koji slika snažne vamp žene, jednom reče da rado kruži pariškim ulicama od prostitucije jer voli gledati i raditi sa ženama koje se nude kao roba. To je ona privlačnost cvijeća zla i pakla koju nalazimo na različite načine kod Sadea, Baudelairea, Verlaina, Lautreamonta, Mirbaeaua i Bataillea. Naravno, taj nadražujući doživljaj plaćanja mogu imati i dominantne žene prema muškarcima u prostituciji i drugim erotskim igrama, a može ga biti i u supružničkom i u ljubavničkom odnosu." "Ali, o tome se ne radi u onom slučaju iz Maupassantove priče *Au bord du lit* kad supruga traži od muža 5000 franaka mjesečno za tucanje rekavši da je to još uvijek znatno manje od onoga koliko troši na svoju *cocotte*!" "Ne, to je već druga furbarija! Međutim, sociološki je u pravu Simone de Beauvoir kad uspoređuje društvene položaje zavisne supruge i prodavačice seksa:

S ekonomskoga gledišta, položaj prostitutke odgovara položaju udane žene. Za obje je spolni čin služenje: ova druga je doživotno obvezana jednom jedinom muškarcu, dok prva ima više mušterija koje joj plaćaju na parče."

"Norma..." "Što, cuore?" "Bi li te stimulirala moja novčana ponuda za neku posebno nepristojnu radnju?" "Tebi to ne treba, dajem ti s najvišim užitkom štogod hoćeš samo za nagradu nježnosti!" "Ali ponižavajuća i bezobrazna novčana ponuda je poseban užitak!" "Dobro, ako želiš neku prostotu za jednu liru, bit ću očarana!" Momak je htio provjeriti koliko je istina da nasladu od prostote možemo dobiti i od osobe koju volimo. I šapne joj nešto na uho. "Dražesna bestidnost", prenula se, "priznajem da me hvata trema!"

Pola sata kasnije, kod kuće, on će je povesti u kupaonicu, sjest će na školjku, dovest će je sebi na bedra i uvući se u nju. Ona će ga cjelivati pitajući koliko je voli, a on će reći da je želi i voli za vijeke vjekova – u čemu nije pretjerao jer će je godinama tražiti, kadgod bude mogao. Pa će onda zaneseno osluškivali šiktanje dugog mlaza u njenom tijelu, a zatim još jednog, uzvratnog, jednako dugog i vrućeg, sve to u toploj kupki koja im je prskala i curila po jajima i guzovima. "Ovo nikad nisam radila", reče mu ona na uho. Da joj vjeruje? To bi ipak nešto značilo, za takvu pomamnicu! I sve za jednu liru! Koju će ona sanjarski primiti u krevetu, s tko zna kojim poljupcem po redu. (...)

"Ali", već u krevetu, pred sijestom, učeniku se nametne i pitanje "zašto se prostitucija i kurtizanstvo vezuju samo ili uglavnom za žene?". "Pametno moje muško! Zato jer su odnosi moći takvi da se prvenstveno prodaje žena, od nevjeste i supruge do *pornai* i kurtizane, a znatno manje spolnost muškarca. Muškarac nju zarobljava iz barem četiri razloga: zato da mu rađa djecu, zato da mu radi u kući, zato što mu daje jedan od najsnažnijih užitaka i zato da s njom vježba svoju prepotenciju i nasilništvo. Sve te usluge sjedinjuju se u supruzi, druga i četvrta se osamostaljuju u sluškinji i treća i četvrta se osamostaljuju u prostitutki i kurtizani. Tijekom cjelokupne povijesti vlada ta muška prisila, koju pravdaju svi umnici od grčkih do modernih filozofa, između ostalog i na način konzervativca Louis-Gabriela Bonalda:

Žene pripadaju obitelji, ne političkom društvu; priroda ih je stvorila za domaćinske poslove, a ne za javne funkcije.

Ali, žena u kući nije dovoljna gazdinom uživanju. Njemu je čak poželjnija žena slobodna od domaćinstva, koja ne stari i ne troši se kućnim poslovima, a može se po volji uzeti, platiti i bez odgovornosti odbaciti. Kakvih žena ima na pretek – jer ih svakodnevno na ulicu tjeraju bijeda i domaća tiranija očeva, muževa i braće.

U svim rodnim kombinacijama tražnje i ponude

Ipak, i za neke muškarce vrijedi sve što je rečeno za žene koje se prodaju, pa znamo iz japanske, grčke, rimske i arapske povijesti da oduvijek postoji, premda znatno malobrojnija, i muška prostitucija. Nasladama sa ženinim tijelom konkuriraju one s ne beznačajnim dražima muškog tijela. Mladiće traže i kupuju homofili i moćnije žene koje se ne mire sa spolnom apstinencijom ili se u jeseni života strasno raspaljuju. (...)

Mirabeau je prije dvjesto godina prikazao u knjižuljku *Ma conversion* jednog žigola kao 'zakletog pastuha za žene na zalazu'. Prošlog stoljeća je izvjesni Charles Hammond otvorio u Londonu javnu kuću za homofile. Jean Genet o tome piše do dosade u *Notre-Dame-des Fleurs, Journal du voleur, Miracle de la rose i Querelle de Brest*. I danas u velikim gradovima postoje mjesta gdje se mladići nude za novac muškarcima i ženama – kao u Parizu kavane poput Kalisaya i nasip Tuilleries nad Seinom, ili u Rimu Via Veneto i Parco Borghese. Procjenjuje se da sada muškarci čine oko četvrtine pariške prostitucije i da u Pirejskoj luci ima toliko muških koliko i ženskih prostitutki. U budućnosti će takva ravnopravnost sigurno još jačati, kako u bijednoj prostituciji tako u višim kurtizanskim erotski zadovoljstvima, i to u svim rodnim kombinacijama tražnje i ponude: žena-muškarac, muškarac-žena, žena-žena, muškarac-muškarac, uključujući biseksualce i transvestite." "Shvaćam... Ali posljedice prostitucije i kurtizanstva uvijek će biti teže za ženu." "Istina, kao fizički, psihički i zdravstveni teret, no s time moraju računati ne samo žene koje se upuštaju u spolni zanat, sve do žrtvovanja materinstva, nego i žene koje rade neke druge teške poslove." "A što je u svemu tome sa biseksualcima?" "U društvu koje homoseksualnost i biseksualnost gleda kao na bolesti, perverzije ili delikte, oni u ljubavi i erotici još nemaju nikakvu priznatu ulogu. Jedan moj prijatelj je vjenčani biseksualac, a prisiljen je da se potajno i u strahu sastaje sa svojim muškim miljenicima. Ipak, vjerujem da će u nekoj bližoj ili daljnjoj budućnosti hedonističkog oslobođenja spolnosti biti moguće da se bez sablazni uživa u ljubavi i erotici s oba spola, pa i da se gaji dvospolno kurtizanstvo!" "A može li se sve ovo o čemu govorimo povezati s razlikovanjem, koje si spomenula, između pornografije i erotike?" "Dakako da može, najmiliji moj, jer u svijetu tlačenja i bijede svakom izrazu spolnosti prijeti pornografija, dok u svijetu slobode i umjetnosti svaki izraz spolnosti može postati erotika."

**Oprema teksta redakcijska.*

Transdisciplinarnost: stvaranje i kontrola znanja

Renata Fox

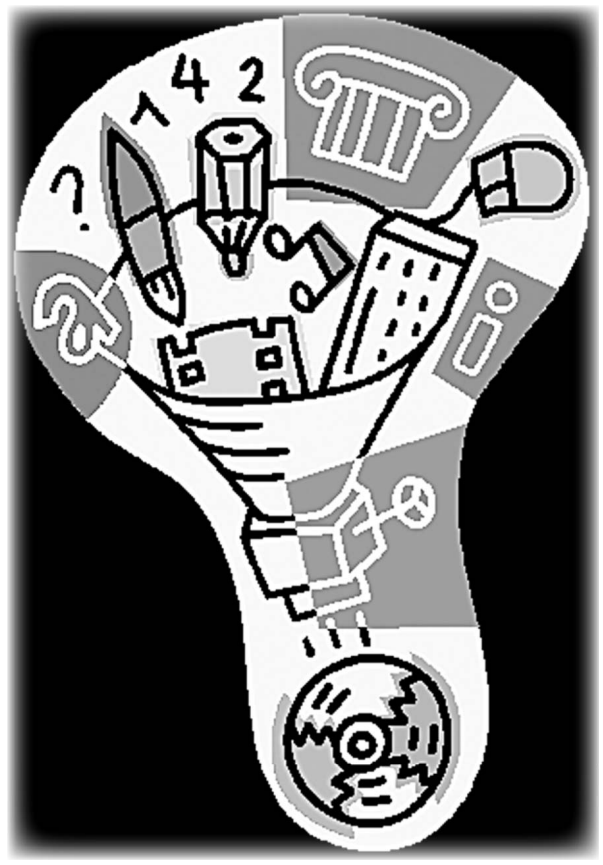

Transdisciplinarnost – kombinacija disciplinarnog i nedisciplinarnog, neformalnog, nekodificiranog, prešutnog znanja – praktično je jedini način pristupanja sve složenijim pitanjima, problemima i društvenim kontekstima znanosti. Za razliku od drugih oblika stvaranja znanja, transdisciplinarnost omogućuje interakciju između znanosti i društva

Današnja se društva deklariraju na različite načine: neka kao više ili manje razvijena, druga kao više ili manje (post)moderna, treća opet kao više ili manje bogata. No svim je društvima jedno zajedničko – sva se iskazuju kao društva znanja: okrenuta znanju kao primarnom resursu u procesima društvenog razvoja i akumuliranja bogatstva. Društva znanja polaze od osnovnog načela da upravo znanje stvara dodatnu vrijednost te da nema područja društvenog života – bila to državna uprava, gospodarstvo, kultura, umjetnost ili obrazovanje – koje se ne bi moglo poboljšati primjenom znanja.

U stvaranju i održavanju ideologije društva znanja u svim sredinama, pa i u Hrvatskoj, prednjače, razumljivo, ustanove formalnog obrazovanja. Na to je u prvom redu utjecalo omasovljenje visokog školstva i okretanje sveučilišta znanstvenom istraživanju u međunarodnim razmjerima. Kako se znanstvenim istraživanjima danas bave ne samo fakulteti nego i instituti, konzaltinzi, pa i gospodarske organizacije, ukupan broj potencijalnih stvaratelja znanja kontinuirano raste. Trend karakterističan za sva društva znanja je zbližavanje sveučilišta i gospodarstva, kao i stalno unaprjeđivanje zakonskih okvira kojima se taj odnos regulira. Bliskost između sveučilišta i gospodarstva konkretno se manifestira u sve većim financijskim sredstvima (npr. istraživačke stipendije, najmovi za uporabu laboratorija, knjižnica i opreme, honorari za stručnjake, donacije) koja iz gospodarstva ulaze u visoko obrazovanje.

Tijekom posljednjeg desetljeća Hrvatska je učinila važne korake na transformaciji u društvo znanja. Trenutno najvidljiviji aspekt te transformacije je usklađivanje hrvatskog sustava visokog obrazovanja sa zahtjevima Bolonjske deklaracije, proces koji će Hrvatskoj državi omogućiti ravnopravno sudjelovanje u Europi znanja, a građanima Hrvatske toliko važnu profesionalnu pokretljivost.

Stvaranje znanja

Dio svijesti o odlučujućoj društvenoj, političkoj i ekonomskoj ulozi znanja je i činjenica da se znanje stalno mijenja. Već se više od dva desetljeća primjećuje prijelaz od tradicionalnog načina stvaranja znanja (poznatog kao *tip proizvodnje znanja 1*) prema novom načinu stvaranja znanja (poznatom kao *tip proizvodnje znanja 2*). Tip proizvodnje znanja 1, odvija se u mono- i/ili multidisciplinarnom, primarno kognitivnom, kontekstu, pri čemu se problemi u okviru znanja tipa 1 uglavnom postavljaju i rješavaju ovisno o interesima akademske zajednice. Tip znanja 2, nasuprot tome, odvija se u transdisciplinarnom društvenom i ekonomskom kontekstu primjene znanja, pa postavljanje i rješavanje problema diktiraju društvene okolnosti, odnosno društvena primjenjivost znanja.

Dok se u okviru znanja tipa 1 odnos društva i znanja često percipira kao konfliktan, u okviru znanja tipa 2 od tog se odnosa očekuje sklad. Naime, tip znanja 2 društveno je izrazito relevantan, što u prvom redu rezultira iz poimanja stvaratelja/korisnika znanja kao društvenih bića te naglašavanja važnosti njihove interakcije u društveno organiziranim oblicima. Iz društvene relevantnosti znanja tipa 2 proizlazi njegova intenzivna društvena distribucija, točnije širenje znanja na sve veći broj lokacija te ulazak znanja u sve veći broj društvenih konteksta primjene znanja. Razumljivo, iz rastuće društvene relevantnosti znanja tipa 2 proizlazi i opća percepcija o njegovoj sve većoj društvenoj odgovornosti.

Budući da je disciplinarno, znanje tipa 1 je homogeno, dok je znanje tipa 2, zato jer je transdisciplinarno, heterogeno. Tip znanja 1 neizbježno je hijerarhijski i fiksiran, dok je tip 2 heterarhijski i u stanju stalne promjene. Dok multidisciplinarnost potiče kontakt, a interdisciplinarnost dijalog među disciplinama, transdisciplinarnost predstavlja kombinaciju multidisciplinarnosti i interdisciplinarnosti. Od multidisciplinarnosti transdisciplinarnost je preuzela kompartmentalizaciju znanja odnosno svijest o postojanju različitih zbilja, dok je od interdisciplinarnosti preuzela povezivanje disciplina radi artikulacije, međusobne prilagodbe i reinterpretacije novih oblika znanja.

Kontrolirani sukob

Za razliku od disciplinarnog načina razmišljanja koji teži konsenzusu, transdisciplinarno se istraživanje, kako je nedavno napisao Thierry Ramadier, zasniva na "kontroliranom sukobu što ga stvaraju paradoksi". Radi konfrontacije paradoksa, metodologije koje potječu iz različitih disciplina kombiniraju se u jedan jedinstven pristup koji integrira različite vrste znanja. Integracijom različitih tipova znanja (znanstvenika i interesnih skupina), transdisciplinarnost stvara novu kvalitetu koja je više nego aritmetički zbroj pojedinačnih disciplina. Primjenom saznanja, rezultata i metoda radi postizanja učinkovitijih rješenja na različitim znanstvenim poljima, transdisciplinarnost omogućuje artikulaciju, odnosno koherentnost, između dva (prividno) kontradiktorna smjera disciplinarnog razmišljanja – kompartmentalizacije znanja i povezivanja znanstvenih disciplina – što predstavlja potencijal za stvaranje novih i različitih oblika znanja. Upravo je međuovisnost različitih oblika znanja i znanstvenih teorija tako inherentna transdisciplinarnosti potakla Basaraba Nicolescua da u svojem *Manifestu* transdisciplinarnost definira kao "nešto što istovremeno utječe na znanstvene discipline, povezuje znanstvene discipline i nadilazi znanstvene discipline". U tom smislu Nicolescu vidi cilj transdisciplinarnosti u razumijevanju svijeta kroz jedinstvo znanja.

Potičući dominaciju tradicionalnog znanja i tako onemogućujući napredovanje novih oblika znanja, kontrolori znanja svakako ozbiljno usporavaju tranziciju Hrvatske u društvo znanja. Poruka koju oni takvim stavom šalju: Bolonja da, ali ne u mojem dvorištu!

Evaluacija znanja

Tijekom povijesti znanost je predstavljala razmjerno autonoman prostor, akademski etos, koji je isključivao vanjsku (političku i ideološku) kontrolu. Tako se razvijao sustav unutarnje (institucionalne ili međuinstitucionalne) kontrole kvalitete znanja koji je pak potaknuo nastajanje *kolegijalnog sustava ocjenjivanja*, u kojem kvalitetu znanstvenog doprinosa pojedinca ocjenjuje tijelo što ga čine kolege po struci.

Međuovisnost znanja i kontrole znanja posebice je očita u tradicionalnoj, i još dominantnoj, disciplinarnoj shemi ocjenjivanja znanja. Jedna od svrha kontrole kvalitete u disciplinarnom okviru je usmjeravanje istraživača prema pitanjima koja se smatraju centralnima za neku znanost. Ta se pitanja obično definiraju na osnovi kriterija koji odražavanju intelektualne interese i preokupacije kontrolora znanja unutar pojedinih disciplina. To znači da ocjenjivačka tijela odluku o tome što je znanje donose, eksplicitno ili implicitno, u okvirima normi u kojima oni stvaraju znanje, točnije u okvirima normi koje legitimiraju njih i njihov doprinos znanosti. Ne iznenađuje stoga, da se znanje koje je nastalo u okvirima što su ih definirali sami kontrolori znanja u pravilu procjenjuje kao "prikladnije i kvalitetnije". Potičući rad na određenim temama (a obeshrabrujući rad na nekim drugim temama), proces kontrole znanja funkcionira kao neka vrst filtra koji stabilizira odnos ovisnosti između procesa stvaranja znanja i kontrole znanja. Taj odnos pak neizbježno ohrabruje stalno (re)legitimiranje motiva i stavova kontrolora znanja ne samo u okvirima struke i znanosti, već, kako društvena praksa pokazuje, i kroz političke i/ili ideološke odnose unutar akademskog sustava.

Oslanjanjem na tradicionalnu disciplinarnu shemu ocjenjivanja kvalitete znanja koja transdisciplinarnost tretira kao problem, kontrolori znanja skloni su znanje koje je proizašlo iz dijaloga više disciplina ocijeniti kao "neznanstveno", ne razmišljajući o tome da time javno priznaju vlastita epistemološka ograničenja. Posebice iznenađuje kad se nepriznavanje transdisciplinarnosti dogodi u humanističkim znanostima, području koje je po definiciji transdisciplinarno: fleksibilno organizirano s (oduvijek) propusnim granicama. Humanističke znanosti, kako je poznato, prednjače u obilježjima karakterističnim za tip znanja 2: fokus na proizvodnji znanja u kontekstu primjene i, s tim u vezi, izraženija društvena odgovornost. Iz same prirode humanističkih znanosti nedvosmisleno proizlazi obveza procjene kvalitete znanja nastalog u okviru humanističkih znanosti (i) na osnovi društvene relevantnosti tog znanja.

Na svaki način, neprepoznavanjem transdisciplinarnosti, sustav kolegijalnog ocjenjivanja prerasta u mehanizam koji sebe predstavlja kao "čuvara" znanstvene tradicije, znanstvenih normi, kao i ukupnog akademskog sustava i njegovih institucija od utjecaja izvana – šire društvene zajednice, države i gospodarstva. Šteta koja uslijed toga nastaje za pojedince (znanstvenike) neznatna je u usporedbi sa štetom nanesenom znanju, a time i ukupnom akademskom sustavu. Naime, podržavanjem (stereotipne i nemaštovite) disciplinarne sheme ocjenjivanja znanja, koja obeshrabruje iskorak u transdisciplinarnost, kontrolori znanja neizbježno usporavaju uključivanje vlastitog akademskog sustava u međunarodne procese stvaranja znanja koji su sve više natjecateljski i poduzetnički.

Potencijal praktične primjene

Proces ocjenjivanja znanja u transdisciplinarnom okviru bitno se razlikuje od procesa ocjenjivanja u disciplinarnom okviru. Kako fokus znanja tipa 2 nije na znanstvenoj disciplini već na sasvim konkretnim pitanjima koja je nemoguće istraživati bez dijaloga među disciplinama, znanstvena se uspješnost u okviru tipa 2 definira u prvom redu kao korisnost u smislu doprinosa znanstvenog istraživanja rješavanju transdisciplinarnih problema. Logična je posljedica transdisciplinarnosti znanja tipa 2 sve veći broj kriterija ocjene kvalitete znanja koji općenito odražavaju društvenu orijentaciju sustava procjene, a specifično su određeni mogućnošću praktične primjene budućih rezultata istraživanja. Osnovna svrha naglašene društvene orijentacije sustava ocjenjivanja u okviru znanja tipa 2 je ohrabriti proizvodnju novog znanja koje će biti sve manje hijerarhijsko, a sve više heterogeno i refleksivno. Ovo, naravno, nije ništa novo: danas su sva društva, i Hrvatska tu nije iznimka, svjesna ključne važnosti praktične primjene znanja. Vidljivo je to u prvom redu u načinu financiranja znanstvenih projekata gdje se prednost u pravilu daje onima koji nude potencijal praktične primjene. U tom smislu je znanje tipa 2, uza sve tradicionalne znanstvene vrednote koje sadrži, definitivno aktivnost koja priznaje autoritet društveno-ekonomske moći.

Općenito se može reći da je zaokret prema transdisciplinarnosti povećao broj načina na koji istraživač može stvarati znanje i isto tako, broj mogućnosti evaluacije znanja. Za izrazito kompetitivna okruženja i njihova sveučilišta transdisciplinarnost znači razbijanje monopola u evaluaciji znanja, stvaranje kriterija koji će podržavati novu prirodu znanja, i, konačno, svijest o potrebi stalnog prilagođavanja standarda procjene znanja dinamici promjene znanja. Rezultat prepoznavanja i priznavanja transdisciplinarnosti je institucionalna fleksibilnost, koja omogućuje stalno redefiniranje kriterija procjene znanja i formiranje hibridnih oblika kontrole kvalitete, dakle oblika kontrole koji će uzeti u obzir dijalog među disciplinama. To, naravno, ne znači da će se standardi kvalitete morati sniziti. Jednostavno, od procjenitelja znanja se očekuje da započnu priznavati kriterije ocjenjivanja koji uzimaju u obzir novu prirodu znanja. Praktična korist koja će proizaći iz diversifikacije postupaka evaluacije znanja je sve veći broj opcija za pojedince (istraživače) i ustanove (sveučilišta) angažirane u stvaranju znanja

Tiranija transparentnosti

U mnogim društvima još vlada uvjerenje da se društvena odgovornost u akademskom okruženju podrazumijeva te da akademska ocjenjivačka tijela stoga nisu nikome dužna polagati račune, što omogućuje određenu razinu tajnosti u primjeni kriterija i procesu evaluacije znanstvene kvalitete. Tako je odluka o tome hoće li se široj društvenoj zajednici omogućiti uvid u proces ocjenjivanja kvalitete znanja u potpunosti prepuštena nahođenju ocjenjivačkih tijela. Neizbježno, općeprihvaćeno pravo na tajnost omogućuje kontrolorima znanja da svoju ulogu u sustavu ocjenjivanja znanja povremeno koriste za promicanje osobnih interesa, preciznije, za prakticiranje društvene moći.

Sakrivanje ocjenjivačkih tijela, nadležnih nadtijela i ustanova iza općeprihvaćenog stava o smanjenoj društvenoj odgovornosti te, u slučaju nečijeg prigovora, njihova kolektivna šutnja predstavlja, da se poslužimo izrazom Marilyn Strathern, *tiraniju transparentnosti* u punom smislu riječi. Kontrola kvalitete znanja, koja bi idealno trebala biti kombinacija nadgledanja i povjerenja, i koja se za javnost deklarira kao savršeno transparentna, u stvarnosti, kako je primijetila Strathern, nerijetko prikriva činjenicu da je smisao takve kontrole znanja više "vidljivost same kontrole" nego poticanje kvalitete u procesima stvaranja znanja. U tom smislu *transparentnost* sustava kontrole znanja može biti jednako tako represivna za znanstvenu kreativnost i inovaciju kao što su to nekad bile centralizirane birokracije.

Kontrolori znanja u pravilu su motivirani potrebom za održavanjem (i povećavanjem) legitimnosti: legitimnosti konkretne znanstvene discipline, legitimnosti sebe kao stvaratelja znanja i legitimnosti sebe kao kontrolora znanja. No znanje tipa 2, s obzirom na to da odstupa od tradicionalno propisanog skupa disciplinarnih normi, i da je zbog svojeg društvenog angažmana izrazito skeptično, dovodi u pitanje ne samo prikladnost tradicionalnog disciplinarnog znanja i tradicionalnih ustanova za stvaranje znanja nego isto tako i legitimnost kontrolora znanja. Neizbježno, kontrolori znanja doživljavaju znanje tipa 2 kao prijetnju i nastoje ga zaustaviti. Tako (društveno generiran) strah kontrolora znanja za osobnu akademsku legitimnost održava *tiraniju transparentnosti* rezultat čega je, razumljivo, dominacija znanja tipa 1.

Za hrvatsko visoko obrazovanje koje već nekoliko godina u praksi aktivno primjenjuje načela Bolonjske deklaracije, i koje čini sve da stvori ne samo sustav kvalitetne proizvodnje znanja nego i sustav jamstva kvalitete znanja, neprepoznavanje i nepriznavanje novih tipova znanja može biti, najblaže rečeno, opasno: ono je, naime, jasan znak nepoštivanja načela Bolonjske deklaracije. Potičući dominaciju tradicionalnog znanja i tako onemogućujući napredovanje novih oblika znanja, kontrolori znanja svakako ozbiljno usporavaju tranziciju Hrvatske u društvo znanja. Poruka koju oni takvim stavom šalju: Bolonja da, ali ne u mojem dvorištu!

Kako dalje?

Iako je odnos između društva i znanosti oduvijek bio dinamičan, tijekom povijesti pažnja je onih koji su analizirali ulogu znanosti u društvu bila usmjerena više prema načinu na koji znanost komunicira s društvom, a zamjetno manje prema načinu na koji društvo komunicira sa znanošću. Tek se posljednjih petnaestak godina pozornost ozbiljnije posvećuje interakciji društva i znanosti, odnosno nastajanju društveno kontekstualizirane znanosti.

Danas je intelektualna produkcija, kako smo prije spomenuli, u velikoj mjeri tržišno orijentirana što je po definiciji čini transdisciplinarnom. Uostalom, znanje je svojom prirodom transgresivno: ono teče u svim smjerovima, od znanosti prema društvu, ali i od društva prema znanosti. Stoga transdisciplinarnost – kombinacija disciplinarnog i nedisciplinarnog, neformalnog, nekodificiranog, prešutnog znanja – nije tek stilska vježba. To je praktično jedini način pristupanja sve složenijim pitanjima, problemima i društvenim kontekstima znanosti. Za razliku od drugih oblika stvaranja znanja, transdisciplinarnost omogućuje interakciju između znanosti i društva, što potiče uključivanje većine ljudi (a ne samo znanstvenika) u proces stvaranja znanja.

Osnovno je polazište današnje europske akademske zajednice neodvojivost stvaranja znanja od društvene kontekstualizacije znanja. Bolonjska deklaracija izričito navodi da je "društvo znanja ključan čimbenik ljudskog i društvenog rasta" te da se formalni nositelji društva znanja, posebice sveučilišta, moraju "stalno prilagođavati potrebama društva". Da je današnja Europa svjesna neprikladnosti tradicionalnog sustava ocjenjivanja kvalitete znanja, definitivno je vidljivo iz Sedmog okvirnog programa za istraživanje i tehnološki razvoj. Fokus Sedmog programa nije više na pojedinim disciplinama već na, što je posebice naglašeno, *transdisciplinarnom* izučavanju određenih prioritetnih tema iz prirodnih, društveno-ekonomskih i humanističkih znanosti.

Nesklad između sve prisutnijeg znanja tipa 2 i nedostatka spremnosti nekih ocjenjivačkih tijela na prepoznavanje tog znanja, odnosno na povezivanje znanja i društvenog konteksta, razlogom je da se u mnogim europskim zemljama rad kontrolora kvalitete nadopunjuje aktivnošću istraživačkih vijeća te savjetodavnih tijela koja kontrolorima kvalitete pomažu pri usklađivanju tradicionalnih standarda znanstvene kvalitete s novijim trendovima u stvaranju znanja, a sve to uz minimaliziranje utjecaja neznanstvenih (političkih, ideoloških, osobnih) interesa. Presudan korak prema unaprjeđivanju kontrole kvalitete znanja svakako bi bilo osnivanje višedisciplinarnih ocjenjivačkih tijela. Budući da potiče dijalog među znanostima, višedisciplinarnost bi omogućila refleksivnost, a time i uvažavanje interesa svih sudionika u procesu nastajanja znanja.

Sloboda i kreativnost

Nesigurnosti pred novim oblicima znanja, poznato je, uvijek je bilo i vjerojatno će uvijek biti. Povijest čovječanstva bilježi brojne manje ili više važne primjere znanja koje je, ponekad stoljećima, moralo čekati da bude priznato samo zato jer je nastajalo izvan struktura koje su u određenom vremenu, društvu, ili akademskoj zajednici, legitimirale znanje. Ono o čemu bi kontrolori znanja, međutim, morali ozbiljno razmisliti je da, upravo zbog dinamičnosti odnosa znanja i društva, norme ocjenjivanja znanstvene kvalitete valja stalno obnavljati. Povremeno kritičko i javno preispitivanja načela evaluacije znanja uvjerit će širu društvenu zajednicu u pravilno funkcioniranje sustava kontrole kvalitete, odnosno u odgovornost znanosti prema društvu, i tako doprinijeti vjerodostojnosti akademskog sustava u očima javnosti.

I na kraju, logično je očekivati da će otvorenost prema novim tipovima znanja biti poticaj slobodi razmišljanja i istraživačkoj kreativnosti, koje, kako znamo, predstavljaju osnovan preduvjet razvoja znanosti. Pritom treba naglasiti da sloboda učenja i stvaranja ne znači da nema strategije. Naprotiv, upravo sloboda i kreativnost omogućuju učinkovito raspolaganje rezultatima procesa saznavanja, učenja i obrazovanja, što je strateški aspekt stvaranja znanja. U tom je smislu osnovna zadaća nacionalnog sustava formalnog obrazovanja stvoriti uvjete u kojima će se kreativnost i inovacija (ne samo studenata već i nastavnika) strateški razvijati, a rezultati kreativnosti i inovacije isto tako strateški kanalizirati. Razumljivo, jedan od ključnih elemenata poticanja kreativnosti je pozitivan, društveno odgovoran i javan sustav kontrole kvalitete znanja. Samo će takav sustav moći doprinijeti ukupnoj transformaciji društva i tako znanstvenicima, ali i svim ostalim sudionicima u procesu stvaranja znanja, omogućiti da doznaju ponešto ne samo o dojmu svojih radova na kolege po struci (u smislu dobivanja zelenog ili crvenog svjetla u procesu akademskog napredovanja) nego i o utjecaju proizvedenog znanja na različite znanstvene discipline i na širi društveni kontekst.

Mladi narkokriminalci i borci protiv fast-fooda

Wojciech Kosc

Romani Dorote Maslowske i Edwarda Redlinskog opisuju ispodprosječne Poljake u razdoblju globalizacije

Poljska je u ratu. Na jednoj bojišnici Rusi opsjedaju provincijski gradić Wejherowo, u kojemu se smatra izdajom kupnja neocarinjenih cigareta iz Kaliningrada. Na drugoj bojišnici jedan nepokolebljivi bračni par malih poduzetnika bori se s McDonaldsom – on prijeti opstanku njihova domaćega restorana brze hrane.

Wejherovo je mjesto radnje senzacionalnog debitantskog romana devetnaestogodišnje Dorote Maslowske, pod naslovom *Wojna Polsko-Ruska pod flaga bialo-czerwona* (*Poljsko-ruski rat pod bijelo-crvenom zastavom*). Široko rasprostranjeni lanac hamburgera neprijatelj je u romanu *Transformejszen* – što je jednostavna fonetska transkripcija riječi "transformation" – veterana Edwarda Redlinskog. I mlada spisateljica i već ugledni autor u romanima se koriste lokalnim žargonom i dijalektima, ali s vrlo različitim ciljevima.

Jezik pod amfetaminom

Wojna Polsko-Ruska sastoji se od unutarnjeg monologa Andrzeja Robakowskog, poznatog i pod nadimkom Silny (što znači "jaki"). Njega ne samo da je ostavila djevojka nego ima i poteškoća s drogom i vlastitim svjetonazorima. Posebice s tim posljednjim. Opisujući svoja politička stajališta – a ona su sama po sebi možda neočekivana – Silny se naziva anarho-ljevičarem i nakon toga, pod utjecajem droge, doživljava viziju o tome kako bi on vodio svoju anarho-ljevičarsku stranku koja bi pak vodila Poljsku na način sličan iskrivljenoj paraleli meksičke Službene revolucionarne partije. U stranačkom stožeru Silnyjeve Poljske, amfetamini se mogu dobiti iz aparata na zidu, a seks se dobiva od tajnica.

U jednom od mnogih intervjua nakon objavljivanja knjige, Maslowska – koja sama živi u gradu Wejherowo te sigurno nije samo izvanjski promatrač Silnyjeva svijeta – izjavila je da je ljude poput njega obično svaki dan sretala ispred svoje zgrade. "Droge su čimbenik koji je povezivao ljude različitog društvenog porijekla. Na kraju krajeva, svi su se oni koristili uslugama istih preprodavača. Vrlo sam se brzo naučila služiti njihovim jezikom," dodaje. "Sada se njime koristim automatski. Na kraju mi se učinilo da bih tim jezikom mogla i pisati."

Silnyjev jezik istodobno je smiješan i zastrašujući – mješavina je svega što on pročita, čuje, a posebice onoga što vidi na televiziji, sve je to još iskrivljeno zbog pretjeranog uzimanja amfetamina. Ideje, naslovi iz novina, televizijske reklame neprekidno teku kroz Silnyjev um u vrtoglavom kaleidoskopu. Misli izražava specifičnim jezikom, mješavinom prostota s otrcanim frazama koje je negdje čuo, a smatra da zvuče inteligentno:

"Kada sam se probudio pokraj mora, činjenica da kod sebe imam kemijsku gotovo je sve čega se sjećam. Na kemijskoj piše: Zdzislaw Sztorm, Sand Production, March 12th Street nešto. Mislim o tom pijesku – kako je za njegovu proizvodnju potrebna moderna tehnologija, kako se moderno pakira u vreće, moderno distribuira. Sjećam se svojih misli sličnih nekom stvarno ekonomskom tipu koji je mogao spasiti zemlju od propasti, kao što sam vam već rekao, od propasti koju nam spremaju jebeni aristokrati u balonerima, koji bi, kada bi samo za to imali priliku, prodali sve nas građane Zapadu, u bordele, u Bundeswehr za organe, kao robove. Jedino je rješenje da ih se izbaci iz njihovih kuća, da ih se izbaci iz njihovih stanova tako da našu domovinu pretvorimo u tipičnu poljoprivrednu domovinu koja proizvodi običan poljski pijesak za izvoz i da tako ostvari kakvu-takvu šansu na globalnom tržištu diljem Europe."

Silny je utjelovljenje lika s ulice prema kojemu se mnogi Poljaci odnose superiorno i sa strahom istodobno – on je jedan od *dresiarze*, mladih ljudi koji žele postati članovi bandi koje se može prepoznati prema tenisicama i trenirkama (*dresy*) koje odijevaju. Prema nedavno objavljenom članku u tjedniku *Polityka*, *dresiarze* sve brže postaju pokretačka sila organiziranog kriminala u Poljskoj.

Opasni hamburgeri

Redlinskijevi likovi na sasvim su suprotnoj strani spektra. Istražujući teme koje se znatno ne razlikuju od onih kojima se bavi njegov najpoznatiji roman *Konopielka* (prema kojemu je Witold Leszcynski snimio sjajan film) – on donosi likove koji predstavljaju srž seljačke jednostavnosti. Jura je bivši aktivist pokreta Solidarnost, njegova supruga Wala bivša je sportašica, a njihova kći Zuza je, čini se, ograničila svoju želju za obrazovanjem na to što pohađa obližnju kuharsku školu. Obitelj vodi tipičan restoran brze hrane koji nudi samo poljsku kuhinju, oprostite na izrazu. Njihov miran, no ipak razmjerno uspješan život, čini se, kreće u još uspješnijem smjeru kada doznaju da će se preko puta njihova restorana otvoriti stolarska trgovina. No, ubrzo njihova vizija gladnih radnika koji se prejedaju poljskim specijalitetima biva uništena – umjesto trgovine, na to mjesto dolazi McDonald's, te podmuklo otvara još jedan restoran!

"Hamburger je najopasnije američko oružje!," kaže Wala, kao da time objavljuje rat Americi i simbolu njezina imperijalizma. Prije nego što tipični Poljaci uspiju reagirati, već je prekasno: Zapad prisvaja njihove živote. Poljska više nije ono što je bila – globalizirani svijet uvukao ju je u svoj vrtlog. To je *transformejszen*.

Poljsko-ruski rat Maslowske je, suprotno tome, rat u kojemu Poljaci imaju mogućnost pobijediti. Ako ništa drugo, mogu se narugati svojem domoljublju. Posebno povjerenstvo obilazi kuće od vrata do vrata tražeći od ljudi dopuštenje da im oboje kuće u poljske nacionalne boje – bijelu i crvenu. Odbijanje se smatra protupoljskim. Cijeli je grad uskoro bijelo-crven i Silny se pita je li to stvarnost ili još jedna čudovišna tvorba njegova drogirana uma.

Dorota Maslowska je u intervjuu izjavila da je nadahnuće za roman pronašla u jednom ekstremno desničarskom, ortodoksno katoličkom novinskom listu. "Željela sam vidjeti kakvu vezu sa stvarnošću ima pretjerana ksenofobičnost koju sam opisala. I iznenadila sam se. Paranoja u novinama *Nasz Dziennik* čak je još veća. Tamo sam, na primjer, pročitala da seljaci u Europskoj uniji dodaju strojno ulje u hranu za svinje."

U usporedbi s iskusnim Redlinskim, prikaz suvremene Poljske iz pera adolescentice Maslowske, svježiji je. Redlinskijeva tema već je mnogo puta iskorištena u rock glazbi, kabaretu (većinom toliko loše da je bilo neugodno)i u općenito suprotstavljanju Novoga (čitaj: zapadnog) Starome (čitaj: poljskom prije transformacije) u kojemu je Novo dočekano s oduševljenjem, iako se na to ponekad gledalo s ciničnim podsmijehom usmjerenim prema poljskim yuppijima i novim poslovnim ljudima.

Kod Maslowske nema stroge podjele te vrste, možda zato što je za Silnyja transformacija nešto što se već dogodilo, bez obzira na to što se on nalazi na očajničkom kraju cijelog procesa. Čitajući Redlinskoga, groteska potiče smijeh, ali na kraju nikoga nije briga za Juru i Walu. Oni su seljačine, ali će uspjeti zadržati glavu iznad površine vode. Silny neće, a on živi negdje u vašem susjedstvu. z

S engleskoga prevela Lada Furlan.
Pod naslovom Sandman and the Fast-Food Fighters
objavljeno na web-stranici www.tol.cz/look/TOLrus/article.tpl?IdLanguage=1&IdPublication=14&NrIssue=45&NrSection=1&NrArticle=8841

"Hamburger je najopasnije američko oružje!," kaže Wala, kao da time objavljuje rat Americi i simbolu njezina imperijalizma. Prije nego što tipični Poljaci uspiju reagirati, već je prekasno: Zapad prisvaja njihove živote. Poljska više nije ono što je bila – globalizirani svijet uvukao ju je u svoj vrtlog. To je *transformejszen*

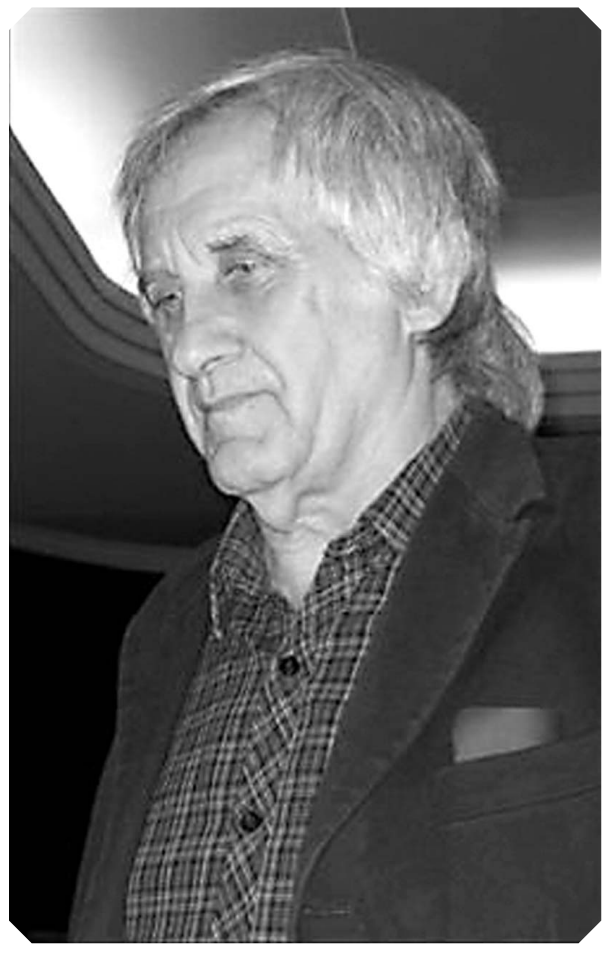

Roman u nemarnom tonu mladih

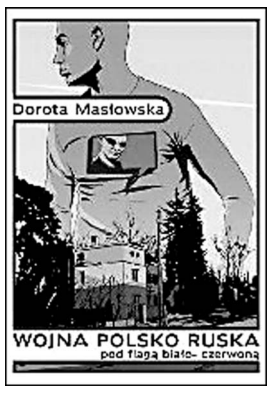

Johanna Adorján

Cijela se situacija čini izmišljenom: devetnaestogodišnjakinja Poljakinja piše knjigu u kojoj je riječ o drogama, seksu i ispraznosti, te postiže golem uspjeh

Trebala bih biti Poljakinja. Tada bih razumjela zašto djevojka, koja sjedi s druge strane stola i na postavljeno pitanje odgovara sve dulje i dulje, ima potrebu da se s vremena na vrijeme nakratko nasmije. No kako ne razumijem ni jednu riječ, osim u jednom trenu nešto što je zazvučalo poput "antiglobalizacija", lako se mogu prepustiti proučavanju osobe s druge strane stola. Djeluje mladoliko, bljedunjava je i neupadljivo dražesna. Na sebi ima nešto tirkizno, mogao bi to biti preveliki pulover, a možda i kratka haljina, ispod toga nešto s cvjetnim uzorkom. Dok govori, a pritom se očito divno zabavlja sama sa sobom, izvlači naušnicu iz desnog uha i prstima neprestano čupka po rupici. To je dakle ta osoba koja je napisala najcjenjeniji suvremeni poljski roman, to je dakle Dorota Maslowska, čiji je debitantski uradak mjesecima bio na vrhu bestselera u njezinoj zemlji, to je dakle ona: nada poljske književnosti.

Stil, a ne radnja

Cijela se situacija čini izmišljenom: devetnaestogodišnjakinja piše knjigu u kojoj je riječ o drogama, seksu i ispraznosti; ta nježna osoba, visoka metar šezdeset, s dječjim licem, pripovijeda priču iz perspektive muškog narkića. Bilo koji reklamni odjel svake izdavačke kuće potvrdit će da bolje nije moglo ispasti. Recenzenti (koji su ionako većinom muškarci) rastapali su se od očinskog ponosa, a čitatelji, kupujući tu knjigu, stječu dojam da su moderni i mladi ili da su to barem ostali.

Roman o kojemu je riječ objavljen je u Njemačkoj pod naslovom *Snježno-bijelo i rusko-crveno*. Izvorni poljski naslov manje je bajkovit: *Wojna Polsko-Ruska pod flaga bialo-czerwona* (*Poljsko-ruski rat pod bijelo-crvenom zastavom*), što je i primjerenije stilu romana. Radnja romana i nije naročita: mladog pripovjedača, čije je ime "Jaki", napušta djevojka te se u idućih 48 sati poprilično drogira i sreće s djevojkama da bi zaboravio svoj bol i jad. I to je to. Čovjeku se to nekako čini poznatim jer većina knjiga mladih autora ionako ne govori ni o čemu drugome. No ono zbog čega je Maslowskin roman neobičan, nije njegova radnja, nego njegov stil.

"Najprije mi je rekla da ima dvije novosti, dobru i jednu lošu. Tako, nagnuta preko bara. Koju bih htio najprije čuti. Dobru, rekao sam. Tada mi je rekla da je u gradu navodno izbio poljsko-ruski rat pod bijelo-crvenom zastavom. Upitao sam je, odakle joj to, a ona – da je upravo to dočula. Sada loša vijest, rekao sam. Izvadila je svoj ruž za usne i rekla mi da je Magda rekla da je njezina i moja veza gotova." Time počinje knjiga, zapravo unutarnji monolog pripovjedača u prvom licu, koji od sada pa na sljedećih 240 stranica čitatelja zasipa u ritmu paljbe strojnice.

Maslowska svojeg junaka opskrbljuje vlastitim jezikom, izvitoperenim, ne odveć lijepim, koji je pun pogrešaka i nespretnih izraza, no kojim stvara posve modernu, neuglađenu poeziju.

"Zbog toga ne želim dizati prašinu pa ću odmah prijeći na samu temu, na ono o čemu je uglavnom riječ od samog početka, na poznanstvo između mužjaka i ženke. To se neosporno dogodilo. No prije nego se ta neporecivo dokumentirana činjenica ostvarila, prevladala je, što je opće poznato, stagnacija."

Novopečeni mladi bogataši

Neobična mješavina: s jedne strane nemaran žargon mladih, a s druge strane težnja što probranijem jezičnom izričaju. Tako autorica poseže za staromodnim riječima poput "kojijeh" da bi potom u pojedinim odjeljcima zazvučala proleterski, kao iz stripova. Na taj način nastaje jezik, koji s vremenom, međutim, zadobiva neodoljivi šarm tuđine i moguće ga je usporediti sa šarmom upute za uporabu koju se s mnogo pogrešaka prevelo s nekog od azijskih jezika.

"Magda ima grč u listu i sjedi na WC-školjci. Lijevom se rukom drži za list i plače, histerična je. Sad čak i ne znam je li lijepa ili ružna, zaista mi je to teško reći. Jedno je sigurno, općenito je zgodna, no trenutačno je u lošem stanju, barem što se tiče izgleda, jer posvuda su njezine crne suze, maskara curi kao iz oluka, najlonke razderane do kože, na neki način prevelike, a onda odveć omlohavljeno lice koje me, a da mi nije nakana biti oduran, podsjeća na crveno vatrogasno vozilo. Stoga se pitam volim li je još, sada, kada stenje toliko glasno, a da me pritom i ne pogleda u oči ili mi ne upućuje nijednu riječ. U takvim trenucima gotovo više ne mogu izdržati."

Dorota Maslowska ističe da je upravo jezik bio onaj koji ju je nosio kroz roman. Pisati je počela u osmoj godini života, započela je mnoštvo romana, ali nikada nije napisala više od četrdeset stranica. A onda je najednom u njezinoj glavi zabrujao taj ton. Ton mladića koji je bez posla, nosi trenirke, uzima drogu i cijeli dan upražno naklapa o životu, ženama i imaginarnom neprijatelju, Rusima, onako općenito, jer se ionako nekoga mora kritizirati kada je čovjek na dnu. Maslowska objašnjava da se takvi muškarci u Poljskoj nazivaju "dressijima", pri čemu je riječ o novopečenim mladim bogatašima iz provincijskih gradića s kriminalnim sklonostima i bez velikih izgleda za budućnost. Jezik, koji joj je u jednom trenu iskrsnuo u glavi i koji joj je naposljetku u manje od mjesec dana izdiktirao pripovijest "Jakog", naslanja se na žargon mladih koji je imala prilike zapaziti klatarajući se svojim malim rodnim gradom Wejherowom sjeverno od Gdanjska. Taj je jezik, međutim, poetski dalje razvila, i pretvara ga u umjetnički izričaj.

Metafora banalnosti

Maslowska potječe iz dobrostojeće građanske obitelji. Njezina je majka liječnica, otac putuje morima – u školi je uvijek dobivala petice, bila je natprosječna učenica, vrlo nadarena, ali i neprilagođena. Ističe da je uvijek bila čudakinja. Bila je osoba koja se ponašala krajnje nepristojno, namjerno se izlagala ekstremnim situacijama jer je ipak sve morala poznavati kako bi o tome eventualno mogla pisati. Tvrdi da je za nju pisanje jedini način kontroliranja stvarnosti. Svakodnevne aktivnosti – ustajanje, plaćanje računa – to joj jednostavno ne ide.

Jezik, koji joj je u jednom trenu iskrsnuo u glavi i koji joj je naposljetku u manje od mjesec dana izdiktirao pripovijest "Jakog", naslanja se na žargon mladih koji je imala prilike zapaziti klatarajući se svojim malim rodnim gradom Wejherowom sjeverno od Gdanjska. Taj je jezik, međutim, poetski dalje razvila, i pretvara ga u umjetnički izričaj

Zahvaljujući knjizi, Maslowska je u svojem zavičaju postala znamenitost. Novinari, političari, mladi – svi su u toj djevojci, koja u tolikoj mjeri nesentimentalno piše o ljudima bez morala i perspektive, iznenada začuli glas svoje generacije. Godine 2002. roman *Wojna Polsko-Ruska* proglašen je knjigom godine. Da bi se o njemu raspravljalo, potrebno ga je i pročitati. No procjena je Maslowske da najmanje devedeset posto čitatelja knjigu nije razumjelo: "Pročitali su je jer je bilo moderno da je se pročita. Većina je, međutim, moju knjigu shvatila doslovno, a tada je ona banalna, vulgarna i ništavna. Knjiga čak nema pravu radnju. Kada čovjek u njoj ne zapaža njezinu drugu razinu, tada je se mora smatrati manje vrijednom književnošću." Maslowska svoju knjigu smatra metaforom banalnosti i besmisla života većine ljudi. "Kao u djelu *Čekajući Godota*", tvrdi, "čovjek nešto čeka, a dok čeka, događa mu se mnoštvo apsurdnih stvari".

Izniman jezični talent

U prikazu bi se dalje mogle navesti sve jezične majstorije za kojima je Maslowska posegnula u svojem romanu, mogli bi se opisati ženski likovi koje upoznaje njezin junak, a koji su svi ludi i očaravajući, mogla bi se navesti silna energija koja iz nje izbija, distancirani i opušteni način na koji priča o sebi samoj, a ipak bi se došlo do zaključka da je u slučaju autorice, koja je u stanju napisati takav roman, posve nebitno, je li ona mlada ili stara, jer je u slučaju Maslowske riječ o iznimnom jezičnom talentu.

Možda bi ipak bilo najbolje da se na kraju da još jedan izvadak iz njezine knjige. Riječ je o odlomku iz romana u kojemu je junak u bolnici i, naravno, ne osjeća se baš najbolje: "Još mi polazi za rukom da, kao na nekoj ubrzanoj snimci, vidim kako baca ta crijeva na pod, pali mi cigaretu, ali nakon toga više ne vidim mnogo. Jer iznenada mi pada nešto teško na prsni koš, možda neki kamen, možda moja vlastita vještica, možda se stropoštao ventilator sa stropa, ili jednostavno prolom oblaka s drugog kata, snježna lavina kreveta i pacijenata. O tome više ne mislim jer jednako tako gubim i sposobnost mišljenja, što simbolizira moj konačni povratak u smjeru biljnog svijeta". Z

S njemačkoga preveo Tihomir Engler.
Pod naslovom Kaputt geschrieben *objavljeno 28. ožujka 2004. u* Frankfurter Allgemeine Zeitungu

Nitko ne mora biti zao

Slavoj Žižek

Danas su upravo liberalni komunisti *pravi* neprijatelji svake prave progresivne borbe. Upravo zato jer žele riješiti sekundarne defekte i ružne učinke globalnog sistema, oni su izravno utjelovljenje onoga što ne valja s tim sistemom

Od 2001. Davos i Porto Alegre dva su grada blizanca globalizacije: Davos, ekskluzivno švicarsko utočište gdje se na Svjetskom ekonomskom forumu pod teškom policijskom zaštitom sastaje globalna elita menadžera, državnika i medijskih službenika, pokušavajući nas (i sebe same) uvjeriti da je globalizacija sama sebi najbolji lijek; Porto Alegre, suptropski brazilski grad gdje se sastaje protuelita antiglobalističkog pokreta, pokušavajući nas (i sebe same) uvjeriti da kapitalistička globalizacija nije naša neizbježna sudbina – da je, kako to kaže službeni slogan, "drukčiji svijet moguć". Čini se, međutim, da su sastanci iz Porto Alegra nekako izgubili svoj zamah – u posljednjih nekoliko godina čuli smo sve manje i manje o njima. Kamo su otišle sjajne zvijezde Porto Alegra?

Neke su se od njih, na kraju, preselile u Davos. Ton skupova u Davosu sada pretežno daje grupa poduze-

PRIJAVI SE NA NATJEČAJ 5.FESTIVAL PRVIH

TEMA : DRUŠTVENA ODGOVORNOST KAPITALA

Umjetnička organizacija Studio Artless poziva Vas da se prijavite na natječaj za peti međunarodni Festival prvih.

Festival prvih (FP**)** smotra je dostignuća stvaratelja različitih umjetničkih radoznalosti. FP raspisuje natječaj na zadanu temu, te zadržava pravo poziva odabranim umjetnicima za sudjelovanje u konkurenciji i izvan nje.

Na FP mogu se prijaviti umjetnici i građani bez obzira na starosnu dob (uvjet je da rad kojeg prijavljuju po prvi puta izvode u određenom mediju / likovni umjetnik s prvom objavljenom knjigom/ filmski redatelj kao koreograf/ pirotehničar kao plesač ili performer itd.).

Radovi odabrani na natječaju ulaze u konkurenciju te jednome/oj od njih, po odluci stručnoga žirija, pripada nagrada u iznosu od 7000 kuna. Umjetnici koji nisu debitanti, svoj rad, vezan uz temu ovogodišnjeg FP, također mogu prijaviti u popratni program, izvan konkurencije.

Tema 5. Festivala prvih je: DRUŠTVENA ODGOVORNOST KAPITALA

U Rječniku hrvatskoga jezika, autora Vladimira Anića čitamo:
društv/o *sr (gen. jd* društva, gen. mn društava)
1. ukupnost odnosa ljudi u organiziranoj zajednici (s javnom i državnom vlašću, proizvodnjom, kulturom i civilizacijom)
2. *ideol. fil. pov.* tip organizacije ljudske zajednice [*feudalno ~o, građansko ~o*]
odgovornost *ž* (*instr. jd* odgovornosti/odgovornošću)
1. savjesno, valjano obavljanje dužnosti

tnika koji se ironično nazivaju "liberalnim komunistima" i koji više ne podržavaju opoziciju između Davosa i Porto Alegra: njihova je tvrdnja da možemo imati globalni kapitalistički kolač (uspijevajući kao poduzetnici) i pojesti ga (podržavati antikapitalističke ciljeve društvene odgovornosti, ekološke brige itd.). Više ne postoji potreba za Porto Alegrom: umjesto toga, Davos može postati Porto Davos.

Dakle, tko su ti liberalni komunisti? Uobičajeni sumnjivci: Bill Gates i George Soros, šefovi Googlea, IBM-a, Intela, eBaya, kao i dvorski filozofi poput Thomasa Friedmana. Pravi konzervativci danas, tvrde oni, nisu više stara desnica, s njihovom smiješnom vjerom u autoritet, poredak i parohijalni patriotizam, nego i stara ljevica, sa svojim ratom protiv kapitalizma: oboje svoje bitke u sjeni vode zanemarujući nove realnosti. Označitelj te nove realnosti u liberalno komunističkom novogovoru je "pametan" (*smart*). Biti pametan znači biti dinamičan i nomadičan, te protiv centralizirane birokracije; vjerovati u dijalog i kooperaciju nasuprot centralnom autoritetu; u fleksibilnost nasuprot rutini; kulturu i znanje nasuprot industrijskoj proizvodnji; u spontanu interakciju i *autopoiesis* nasuprot fiksnoj hijerarhiji.

Kapitalizam bez trvenja

Bill Gates je ikona onoga što je on nazvao "kapitalizmom bez trvenja", postindustrijskog društva i "kraja rada". Sofver pobjeđuje hardver, a mladi *geek* starog menadžera u crnom odijelu. U središtu nove korporacije postoji malo vanjske discipline; scenom dominiraju nekadašnji hakeri, radeći duge sate, uživajući u besplatnom piću u zelenom okruženju. Prevladavajući je stav ovdje da je Gates subverzivni marginalni huligan, bivši haker, koji je preuzeo vlast i odjenuo se kao uvaženi predsjednik.

Liberalni komunisti su glavni rukovoditelji koji obnavljaju duh natjecanja ili, da to kažemo drugačije, protukulturalni *geekovi* koji su preuzeli velike korporacije. Njihova je dogma nova, postmodernizirana verzija *nevidljive ruke* Adama Smitha: tržište i društvena odgovornost nisu suprotnosti, već se mogu udružiti za zajedničko dobro. Kao što kaže Friedman, nitko ne mora biti zao da bi se bavio biznisom ovih dana; suradnja sa zaposlenima, dijalog s kupcima, poštovanje prema okolišu, transparentnost poslovanja – to su ključevi uspjeha. Olivier Malnuti je u francuskom časopisu *Technikart* nedavno dao nacrt deset zapovijedi liberalnih komunista:

– Dijeli sve besplatno (besplatan pristup, bez autorskog prava); samo naplati dodatne usluge, od čega ćeš se obogatiti.

– Mijenjaj svijet, nemoj samo prodavati stvari.

– Dijeli, svjestan društvene odgovornosti.

– Budi kreativan: fokusiraj se na dizajn, nove tehnologije i znanost.

– Reci svima: nemojte imati tajne, podržavajte i prakticirajte kult transparentnosti i slobodnog protoka informacija; cijelo bi čovječanstvo trebalo surađivati i biti u interakciji.

– Nemoj raditi; nemoj imati posao fiksiran od 9 do 5, već provodi pametnu, dinamičnu, fleksibilnu komunikaciju.

– Vrati se u školu: provodi permanentno obrazovanje.

– Ponašaj se kao enzim: nemoj raditi samo za tržište, nego potiči nove oblike društvene suradnje.

– Umri siromašan: vrati svoje bogatstvo onima koji ga trebaju, jer imaš više nego što bi ikada mogao potrošiti.

– Budi država: korporacije trebaju biti u partnerstvu s državom.

Društveni dobročinitelji

Liberalni komunisti su pragmatični; oni mrze dogmatičan pristup. Danas ne postoji izrabljivana klasa radnika, samo konkretni problemi koji se trebaju riješiti: glad u Africi, zaruke muslimanskih žena, nasilje religijskih fundamentalista. Kad se pojavila humanitarna kriza u Africi (liberalni komunisti vole humanitarnu krizu; ona izvlači najbolje iz njih), umjesto provođenja antiimperijalističke retorike, trebali bismo se okupiti i učiniti sve što možemo da riješimo taj problem, angažirati ljude, vlade i korporacije u zajednički projekt, pokrenuti stvari umjesto da se oslonimo na centraliziranu državnu pomoć, pristupiti krizi na kreativan i nekonvencionalan način.

Liberalni komunisti vole isticati da je odluka nekih velikih internacionalnih korporacija da ignoriraju pravila aparthejda u vlastitim korporacijama bila jednako važna kao i direktna politička borba protiv aparthejda u Južnoj Africi. Ukidanje segregacije unutar korporacije, davanje jednake plaće crncima i bijelcima za isti posao itd.: to je bila savršena instanca za nadvladavanje borbe između političke slobode i korporacijskih interesa, budući da iste korporacije sada mogu napredovati u post-aparthejdskoj Južnoj Africi.

Liberalni komunisti vole svibanj 1968. Koja eksplozija mladenačke energije i kreativnosti! Kako je uništila birokratski poredak! Kakav je zamah dala ekonomskom i društvenom životu nakon što su se raspale političke iluzije! Oni koji su bili dovoljno stari sami su protestirali i borili se na ulicama: sada su se promijenili kako bi promijenili svijet, kako bi doista revolucionirali naše živote. Nije li Marx rekao da su svi politički preokreti nebitni u usporedbi s izumom parnog stroja? I ne bi li Marx danas rekao: što su svi protesti protiv globalnog kapitalizma u usporedbi s Internetom?

Prije svega, liberalni komunisti su pravi građani svijeta – dobri ljudi koji se brinu. Oni se brinu zbog populističkog fundamentalizma i neodgovornih pohlepnih kapitalističkih korporacija. Oni vide "dublje uzroke" sadašnjih problema: masovno siromaštvo i beznadno rastući fundamentalistički teror. Njihov cilj nije zaraditi novac, nego promijeniti svijet (a kao nusprodukt, zaraditi još više novca). Bill Gates je već danas najveći dobročinitelj u povijesti čovječanstva, pokazujući svoju ljubav za svoje susjede davanjem stotine milijuna dolara za obrazovanje, borbu protiv gladi i malarije itd. Kvaka je u tome da prije nego što sve to možeš razdijeliti sve to moraš uzeti (ili, kako bi rekli liberalni komunisti, stvoriti). Kako bi pomogao ljudima, tako glasi opravdanje, moraš imati sredstva za to, a iskustvo – odnosno prepoznavanje zlosretnog neuspjeha svih centraliziranih državnih i kolektivističkih pristupa – uči na da je privatno poduzetništvo daleko najefikasniji način. Regulirajući njihov biznis, oporezujući ih previše, država podriva službeni cilj vlastita djelovanja (da za većinu život učini boljim, da pomogne onima u nedaćama).

Liberalni komunisti ne žele biti puki strojevi za stvaranje profita: oni žele da njihovi životi imaju dublji smisao. Oni su protiv staromodne religije i za spiritualnost, za meditaciju bez vjeroispovijedi (svi znaju da je budizam anticipirao neurološke znanosti, da se moć meditacije može znanstveno izmjeriti). Njihov je moto društvena odgovornost i zahvalnost: oni su prvi koji priznaju da je društvo bilo iznimno dobro spram njih, dopuštajući im da razviju svoje talente i nakupe bogatstvo, pa osjećaju da je njihova dužnost da nešto vrate društvu i pomognu ljudima. Njihovo je dobročinstvo ono što biznis čini vrijednim.

To nije posve nov fenomen. Sjećate se Andrewa Carnegieja koji je zaposlio privatnu vojsku kako bi zaustavio organiziranje radnika u svojim željezarijama i onda distribuirao velik dio svog bogatstva za edukacijske, kulturne i humanitarne svrhe, dokazujući da, premda je čovjek željeza, ima srce od zlata? Na isti način današnji liberalni komunisti jednom rukom daruju ono što su zgrabili drugom.

Sami stvaraju zla koja denunciraju

Na policama dućana u SAD-u postoji laksativ okusa čokolade koji se reklamira paradoksalnom opomenom: *Imate li zatvor? Jedite više ove čokolade!* – tj. jedite više nečega što i samo proizvodi zatvor. Struktura čokoladnog laksativa može se razabrati diljem današnjeg ideološkog krajolika: to je ono što lik poput Sorosa čini toliko vrijednim prijekora. On simbolizira nemilosrdnu financijsku eksploataciju kombiniranu s protu-mjerom, humanitarnom brigom o katastrofalnim društvenim posljedicama razuzdane tržišne ekonomije. Sorosova dnevna rutina je utjelovljenje laži: pola svog radnog vremena on posvećuje financijskim špekulacijama, drugu polovicu "humanitarnim" aktivnostima (financiranju kulturnih i demokratskih aktivnosti u postkomunističkim državama, pisanju eseja i knjiga) koje se suprotstavljaju učincima njegovih vlastitih špekulacija. Dva lica Billa Gatesa identična su dvama Sorosevim licima: s jedne strane okrutni biznismen, koji uništava ili kupuje konkurente, težeći stvaranju gotovo monopola; s druge strane veliki filantrop koji mudro kaže: "Koja je svrha kompjutora ako ljudi nemaju dovoljno za jesti?"

Prema etici liberalnih komunista, nemilosrdna težnja za profitom neutralizirana je dobročinstvom: dobročinstvo je dio igre, humanitarna maska koja skriva ekonomsku eksploataciju. Razvijene države konstantno "pomažu" nerazvijene (s pomoću potpora, kredita itd.) i tako izbjegavaju glavnu temu: njihovo suučesništvo i odgovornost za bijedno stanje Trećeg svijeta. Što se tiče opozicije "pametno" (*smart*) i "ne-pametno" (*non-smart*) glavna je ideja izvoz. Možete izvesti (nužnu) mračnu stranu proizvodnje – disciplinirani, hijerarhizirani rad, ekološko zagađenje – "ne-pametnim" područjima Trećeg svijeta (ili nevidljivim u Prvom svijetu). Ultimativni liberalno komunistički san je izvoz čitave radničke klase u nevidljive ropske tvornice (*sweat shops*) Trećeg svijeta.

Nemojmo imati iluzije: liberalni komunisti su *pravi* neprijatelji svake prave progresivne borbe danas. Svi drugi neprijatelji – religijski fundamentalisti, teroristi, korumpirane i neefikasne državne birokracije – ovise o kontingentnim lokalnim uvjetima. Upravo zato jer žele riješiti sve te sekundarne defekte globalnog sistema, liberalni su komunisti izravno utjelovljenje onoga što ne valja s tim sistemom. Možda je nužno ući u taktička savezništva s liberalnim komunistima u svrhu borbe protiv rasizma, seksizma i religijskog opskurantizma, ali važno je zapamtiti koje su im točne namjere.

Etienne Balibar u *La Crainte des masses* (1997.) razlikuje dvije suprotne, ali komplementarne vrste ekscesivnog nasilja današnjeg kapitalizma: objektivno (strukturno) nasilje koje je inherentno društvenim uvjetima globalnog kapitalizma (automatsko stvaranje isključenih i nebitnih pojedinaca, od beskućnika do nezaposlenih) i subjektivno nasilje novonastajućih etničkih i/ili religijskih (ukratko: rasističkih) fundamentalizama. Mogu se oni boriti protiv subjektivnog nasilja, ali liberalni komunisti su agenti strukturnog nasilja koje stvara uvjete za eksplozije subjektivnog nasilja. Isti Soros koji daje milijune za potporu obrazovanja uništio je svojim financijskim špekulacijama živote tisuća ljudi i time stvorio uvjete za širenje netolerancije koju denuncira. Z

S engleskog preveo Srećko Horvat
Tekst je objavljen u London Review of Books, *6. travnja 2006.*

2. preuzimanje obaveze i dužnosti u obavljanju posla [~ *liječnika, ~ ministra*]
kapital m [*klas. evr.*] (*gen. jd* kapitala)
1. vrijednosti koje služe za proizvodnju i stjecanje dobiti
2. velika svota novca, vrijednost koja se posjeduje

Studio Artless produžuje rok za prijavu radova!

Prijavnice možete slati e-mailom ili poštom najkasnije do 30.lipnja 2007., a trebaju sadržavati opis projekta i tehničku listu, slikovni materijal, biografiju te kontakt autora. O rezultatima natječaja bit će obaviješteni autori koji prođu selekciju u roku od deset dana po završetku natječaja.

Studio Artless
Prilaz sv. Josipa Radnika 16
10 000 Zagreb
gsm: 098 504 825
e-mail: Festivalprvih2007@gmail.com

Joel Bakan

Nevjerojatno je koliko smo lakovjerni

Srećko Horvat

Kanadski pravnik i teoretičar govori o tome kako nas korporacije, kao vodeće institucije svijeta, žele putem društvene odgovornosti uvjeriti da su zaslužile tu novu ulogu, a riječ je zapravo samo o strategiji za stvaranje novog bogatstva

Joel Bakan (1959.) poznati je kanadski pravnik i teoretičar. Pretežno se bavi ustavnim pravom, teorijom legalnosti i ekonomskim pravom. Trenutačno je profesor na Pravnom fakultetu sveučilišta British Columbia u Kanadi. Dosad je objavio dvije knjige *Just Words: Constitutional Rights and Social Wrongs* (1997.) i *The Corporation: The Pathological Pursuit of Profit and Power* (2004.). Po potonjoj knjizi, koja analizira evoluciju korporacija i njihovo ponašanje u suvremenom svijetu, iste je godine snimljen istoimeni dokumentarni film koji je dosad osvojio više od 25 internacionalnih nagrada. Bakan je izrazio veliku želju da posjeti Hrvatsku u listopadu tijekom 5. festivala prvih na temu *Društvene odgovornosti kapitala*, a organizator Studio Artless pokušava to i ostvariti. Možda se možemo nadati da će neka društveno odgovorna korporacija, unatoč kritici, prepoznati vrijednost njegovih predavanja i hrvatske premijere filma.

Paradoksi "društvene odgovornosti"

Možete li objasniti porijeklo koncepta "društvene odgovornosti" i njegov odnos prema modernom kapitalizmu i korporacijama?

– Korporativna društvena odgovornost nije nov koncept. U svojoj modernoj formi on se javio u Sjedinjenim Državama otprilike u isto vrijeme kad su se korporacije razvile u dominantne institucije – oko kraja 19. stoljeća. Široko javno mnijenje o korporacijama u to doba, zasnovano na uvjerenju da su korporacije hladne, da se ne brinu i da su institucije gladne moći, kombinirano s aktivizmom razvijajućeg radničkog pokreta, stvorilo je političke zahtjeve za regulacijom, a katkad, čak i zatvaranjem vodećih korporacija.

Korporativna društvena odgovornost bio je korporativni odgovor na to javno nezadovoljstvo. Korporacije su se počele predstavljati u humanističkim terminima, kao institucije koje se brinu o dobrobiti radnika i zajednica, i kao da su motivirane željom da zadovolje interese brojnih članova društva, ne samo svojih dioničara. One su se same reklamirale kao takve i razvile različite vrste programa socijalne skrbi za zaposlene i njihove obitelji kako bi pokazale koliko im je stalo. Njihova je primarna svrha, međutim, kao što je to i uvijek, bila samoočuvanje. Korporativna društvena odgovornost tada je, kao i sada, bila strategija vođena vlastitim interesom i očuvanjem korporacija – strategija stvorena da privuče kupce, oslabi sindikate i da se bori protiv popularnih i političkih zahtjeva za regulacijom.

Kakva je situacija danas?

– Danas postoji daljnja dinamika u vezi s društvenom odgovornošću. Kao rezultat globalizacije i drugih ekonomskih dinamika, korporacije imaju golemu moć nad društvom, čak i nad vladama, veću moć nego ikad prije. One su sada vodeće institucije svijeta i žele nas, putem društvene odgovornosti, uvjeriti u to da su zaslužile tu novu ulogu. Ljudi su oprezni prema moći bez odgovornosti, a društvena odgovornost korporacija pokušaj je da se odgovori na te optužbe.

Nije li koncept društvene odgovornosti neka vrsta paradoksa. S jedne strane, standardna definicija korporacije jest da je ona umjetna osoba i u tom smislu ima neku vrstu umjetne odgovornosti: ako danas pogledate na internetske stranice vodećih internacionalnih i multinacionalnih korporacija uvijek možete naći kategoriju pod imenom "društvena odgovornost". S druge strane, ako se pojavi neka vrsta kršenja te samoprozvane društvene odgovornosti (npr. nedavno je u Hrvatskoj umrla jedna osoba jer se vodeća hrvatska pivovara nije držala ekonomskih standarda), korporacija je odgovorna kao cjelina, ali događa se da ljudi – dakle, realni, a ne umjetni ljudi – nisu odgovorni, oni su takoreći skriveni iza te korporativne društvene odgovornosti. Kako to objašnjavate? Dakle, nije li društvena odgovornost umjetna par excellence?

– Društvena se odgovornost može nazvati paradoksom. Ona se može nazvati licemjerjem. Ali vjerujem da je najpreciznija, a možda i najgora optužba da je ona strategija – strategija koja pomaže korporacijama da ostvare jedinu misiju za koju su legalno dizajnirane – za stvaranje bogatstva za svoje dioničare.

Korporativna društvena odgovornost uvijek se upotrebljava kako bi se ostvarili vlastiti interesi korporacije, bilo kroz dizanje reputacije korporacije, tako da je se učini atraktivnom za kupce, i tako poveća prodaja njezinih proizvoda i usluga, ili radeći na uvjeravanju vlada i ljudi koji ih biraju, da su legalne regulacije i ograničenja nepotrebni – naime, s obzirom na to da su društveno odgovorne, možemo vjerovati da će se korporacije same regulirati. Nevjerojatno je koliko su te strategije bile uspješne, koliko smo mi lakovjerni. Velik dio opravdavanja iza današnje fascinacije deregulacijom, barem u Sjedinjenim Državama, sastoji se u tome da su korporacije sada društveno odgovorne, a društvena odgovornost nastavlja biti moćna i efektivna tema korporacija u njihovoj potrazi da steknu kompetitivnu prednost kod kupaca.

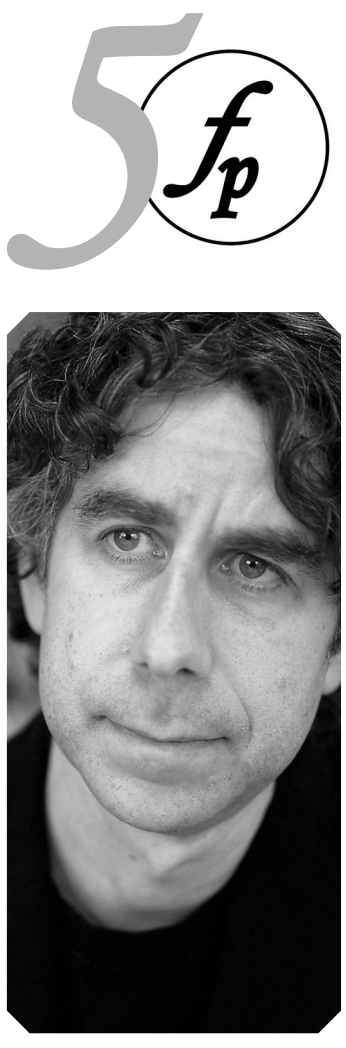

Je li društvena odgovornost socijalistička?

Zašto se koristite oznakom "lakovjerni"?

– Koristim se terminom "lakovjerni" jer je koncept korporativne društvene odgovornosti vjerodostojan poput gomile kornjača u zraku. Da korporacija može nepatvoreno provoditi društvene i ekološke ciljeve, kao ciljeve po sebi, i kao suprotnost interesima njezinih dioničara – to se opire samoj logici i biti te institucije. Unutar korporacije, kao institucije, stvaranje bogatstva mora biti ekskluzivna svrha svih odluka i akcija. Društvena se odgovornost može koristiti kao strategija za taj cilj, ali ona nikad ne može biti cilj po sebi. To je ono što zahtijeva zakon i ako menadžer ili direktor prednost da nekoj društvenoj ili ekološkoj svrsi umjesto svrhe zarađivanja novca za dioničare, on ili ona djelovali bi nelegalno.

Kao legalno konstituirana institucija, korporacija štiti pojedince – ljudska bića – koji je posjeduju i vode (dioničare, direktore i menadžere) pod legalnom obavezom, dok u isto vrijeme traži da oni učine sve što moraju – uključujući eksploatiranje radnika i njihovo izvrgavanje rizicima za zdravlje i sigurnost, manipuliranje kupcima, uništavanje zajednica, zagađivanje okoliša i tako dalje – kako bi stvorili profit za dioničare. To je opasna institucionalna dinamika koja prije prikriva nego transformira društvenu odgovornost.

U svom članku* Milton Friedman Was Right: 'Corporate social responsibility' is bunk *(*The Wall Sreet Journal, *November 24., 2006) Henry G. Mane osvrće se na poznatu Friedmanovu frazu da je društvena odgovornost ekvivalent socijalizmu, tvrdeći da se kod društvene odgovornosti uvijek radi o privatnom i javnom vlasništvu i da smo u posljednjim desetljećima mogli pratiti prijelaz s privatnog na (kripto)javno vlasništvo. Njegova je opaska poprilično zanimljiva: "Porijeklo te transformacije leži u umovima ljudi koji ne vole ili ne cijene istinu kapitalističkih priča o uspjehu, uključujući uvijek političare koji će iskoristiti svaki argument u svrhu kontrole više privatnog bogatstva". Mane je vjerojatno u pravu kad kaže da su sve korporacije kripto-javne institucije, ali možemo li doista definirati društvenu odgovornost u opreci socijalizam vs. kapitalizam? Ne krije li taj koncept društvene odgovornosti činjenicu da nije socijalizam taj koji je izmislio korporativnu društvenu odgovornost nego kapitalizam i mehanizmi inherentni sistemu slobodnog tržišta?

– Friedman je u pravu. Mane je u krivu. Za Friedmana je društvena odgovornost u kontradikciji s osnovnom svrhom korporacije u kapitalizmu, ako je – i to je iznimno bitno – ona razvijena na način koji je u kontradikciji s interesima dioničara. Ako se, s druge strane, ona koristi strateški, na načine koji su prije opisani, kako bi pomogla korporacijama da zarade novac za svoje dioničare, onda je ona dobrodošla i čak podržana sustavom slobodnog tržišta. Budući da je društvena odgovornost gotovo uvijek strateška u svojoj orijentaciji, Friedman i Mane se ne moraju ni zbog čega brinuti. Njihove jadikovke su čiste teorijske mogućnosti – što bi bila iskrena društvena odgovornost – koje se ne mogu pronaći u stvarnosti.

Koja je razlika među njihovim pozicijama?

– Mane, za razliku od Friedmana, ne uviđa važnost distinkcije između iskrene i strateške korporativne društvene odgovornosti te stoga završava u lošem i neuvjerljivom argumentu. Korporativna društvena odgovornost kakvu danas prakticiraju vodeće korporacije je sofisticirana i efektivna strategija kapitalističke akumulacije bogatstva i stoga mnogo dalje od socijalizma nego što je to sam kapitalizam. Možda bi se moglo reći da bi iskrena korporativna društvena odgovornost – pravo uzdizanje društvenih i okolišnih vrijednosti nad profitom – predstavljala socijalističku prijetnju

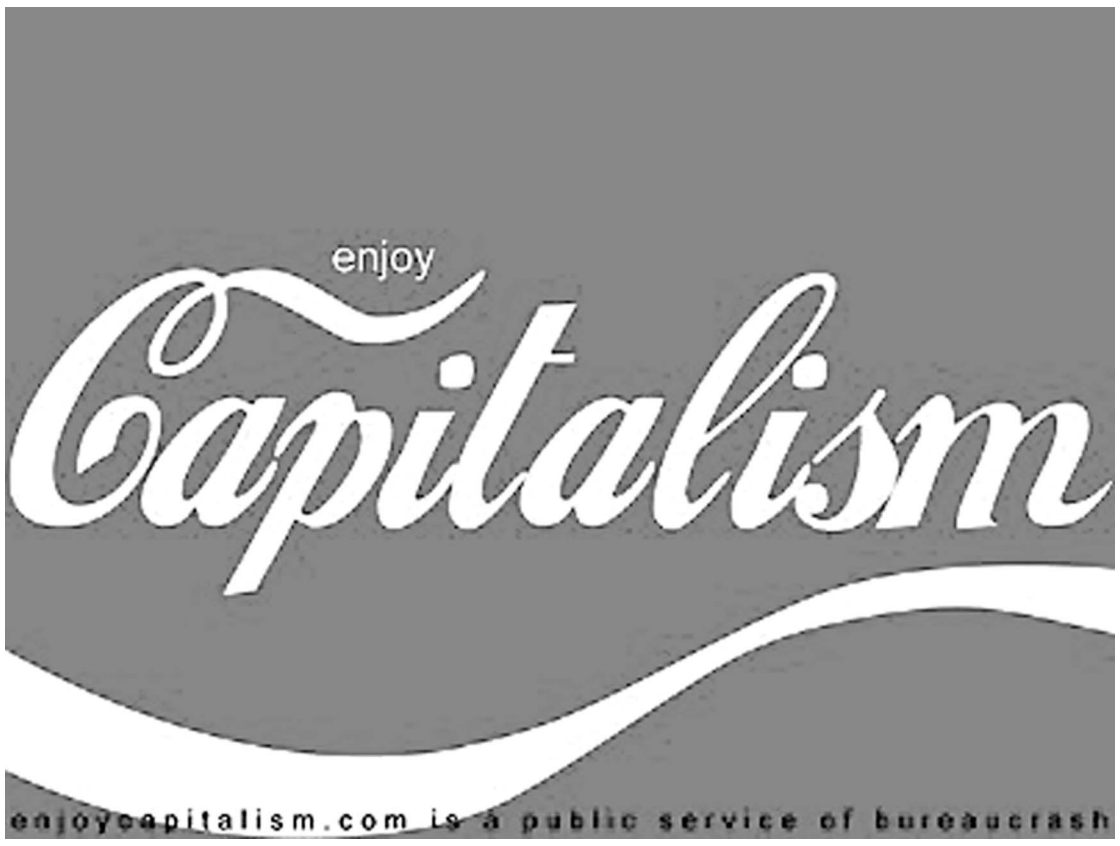

Korporacija – dominantna svjetska institucija

Srećko Horvat

Zaključak je Bakanove knjige da je deregulacija oslobodila korporacije od zakonskih ograničenja i da im je privatizacija dala moć da vladaju društvenim područjima iz kojih su prije bile isključene. Do kraja 20. stoljeća korporacija je postala dominantna svjetska institucija

Joel Bakan, *Korporacija: Patološka težnja za profitom i moći*, s engleskoga preveli Vesna i Janko Paravić; Mirakul, Zagreb, 2006.,

"U posljednjih stotinu i pedeset godina korporacija se uzdigla iz relativne anonimnosti i postala vodeća svjetska gospodarska institucija. Danas korporacije upravljaju našim životima. One određuju što jedemo, što gledamo, u što se odijevamo, gdje radimo i čime se bavimo. Neizbježno smo okruženi njihovom kulturom, ikonografijom i ideologijom. I, baš kao nekoć Crkva i monarhija, korporacije se ponašaju kao da su nepogrešive i svemoguće, slaveći same sebe impresivnim zgradama i razmetanjem. One sve više i više utječu na odluke državnih vlasti koje bi ih trebale nadzirati i upravljaju nekoć javnim područjima društvenog života. Dramatičan uspon korporacije do prevlasti jedan je od značajnijih događaja u modernoj povijesti, uzevši u obzir i to da prvi koraci ove institucije nisu mnogo obećavali."

Kako sukladno svom zakonski definiranom cilju svaka korporacija mora nepopustljivo i bez izuzetka djelovati u vlastitu korist, Joel Bakan tvrdi da je svaka korporacija patološka institucija. Njegova knjiga *Korporacija: Patološka težnja za profitom i moći* u svrhu razlaganja te teze dijeli se u pet poglavlja u kojima Bakan nastoji odgovoriti na pitanja kako je korporacija postala ono što je danas, kakva je priroda i koje su implikacije njezina patološkog karaktera i njezine vlasti nad društvom i, na kraju, što bi trebalo i što se može učiniti kako bi se smanjio njezin štetni potencijal?

Korporacije su osobe

Bakan na brojnim primjerima (počeci burzovnih mešetarenja u Engleskoj, željeznički magnati iz devetnaestog stoljeća u Americi, itd.) pokazuje da su korporacije stekle moć kakvu imaju danas onog trenutka kad su one legalno postale "osobe". Korporacija je kao pravna osoba preuzela mjesto stvarnih ljudi čije je bila vlasništvo. Rizično poslovanje i nemar za zajednicu, okoliš i ljudska prava prouzročili su prvi val negodovanja javnosti, pa je zbog negativnog javnog mnijenja tridesetih godina prošlog stoljeća došlo do postavljanja pitanja o društvenoj odgovornosti korporacija. Danas vodeći ljudi u korporacijama shvaćaju da se moraju potruditi kako bi ponovo stekli i zadržali povjerenje javnosti, a u svrhu toga korporacije se predstavljaju kao humane, dobrotvorne i društveno odgovorne organizacije. Premda je društvena odgovornost novo vjerovanje korporacije, Bakan pokazuje kako se u načelu ništa nije promijenilo: "Ona ostaje onakva kakva je bila u početku, sredinom 19. stoljeća, tj. moderna poslovna institucija, zakonski određena 'osoba' zamišljena da vrednuje vlastiti interes i obezvrijedi moralna pitanja".

Korporacija se uvijek bavila dobrotvornim i filantropskim radom, ali prije je ta velikodušnost bila neupadljiva i sporedna u odnosu na središnji cilj – zaradu. Danas je drukčije. Bakan pritom pokazuje različite perspektive. Npr. Ira Jackson vjeruje da su takvi stavovi svjesni jednog "kapitalizma sa savješću". Primjer koji navodi je Shellova nedavna televizijska reklama "na kojoj samozvana 'romantična' ekologinja Frances Abbot-Guardiola leti helikopterom preko prekrasnih planina i jezera i razgovara s lokalnim stanovništvom u kolibama s krovovima od trave. Zatim sumnjičavo promatra teške kamione s otpadom kako puze netaknutim krajolikom. 'Ova žena nastoji zaštiti osjetljivi okoliš od uništenja naftom i plinom', priča nam ženski glas s lirskim škotskim akcentom (zacijelo je to jedna Greenpeaceova antikorporacijska aktivistica). 'Usprkos tome, ona nije protiv naftne tvrtke. Ona *JEST* naftna tvrtka', i doznajemo da je geologinja u Shellu".

Kako Joel Bakan cijelu svoju knjigu temelji na razgovorima i intervjuima s eminentnim stručnjacima (Noam Chomsky,

kapitalističkim vrijednostima. No to bi bio puki teorijski argument i nema nikakve veze s aktualnim praksama i ponašanjem suvremenih korporacija.

Zamke za nevladine organizacije

Ako prihvatimo tezu da je neprofitno-orijentirano korporativno ponašanje u stvarnosti profitno ponašanje obučeno da izgleda kao "društvena odgovornost", ne dolazi li onda cijeli koncept nevladinog sektora u pitanje? Gotovo prije deset godina, 1997. na Documenti X u Kasselu, Gayatri Chakravorty Spivak istaknula je da u suvremenom postsovjetskom stanju moramo biti veoma kritični prema novoj, rastućoj NVO-kulturi, jer su u kontekstu dobivanja novca od Svjetske banke, Međunarodnog monetarnog fonda, Sorosa, multinacionalnih korporacija i velikih nacionalnih monopolističkih korporacija, nevladine organizacije dio Novog svjetskog poretka. Da budem konkretniji od Spivak, na primjer: ako kao nevladina organizacija aplicirate na neke natječaje i na kraju zaslužite novac, uvijek postoji njihov uvjet da ih morate spomenuti i čak promovirati i reklamirati kao donatora (ponekad je dovoljno spomenuti ime donatora, ali sve više i više mora se uključiti njihov logo na sve projekte itd.). Slažete li se sa Spivak i možemo li reći ne samo da su nevladine organizacije dio Novog svjetskog poretka nego čak i da pomažu promovirati tu lažnu društvenu odgovornost?

– Slažem se sa Spivak. Možemo vidjeti golemu privatizaciju političkog aktivizma i energije. Privatne organizacije civilnog društva (nevladine organizacije), stvorene privatnim bogatstvom – koje nije objašnjivo na demokratski način – sve se više poimaju kao oni koji bi trebali spasiti probleme svjetske javnosti. Time ne želim reći da poričem dobra djela koja čine te nevladine organizacije, niti sugeriram da motivacije i energije tih organizacija i individualaca koji ih sačinjavaju nisu iskrene. Jako civilno društvo nužno je i NVO igraju krucijalnu ulogu u njegovu stvaranju.

Problem vidim u tome da odustajemo od demokratskih i vladinih institucija koje konstituiraju javnu sferu. Padamo u zamku, možda nehotično, podržavanja ideologije privatizacije i vjerujemo da nam samo privatne, voluntarističke, nedržavne institucije mogu dati ono što nam treba biti dano – da su one efikasnije, manje podložne korupciji i dobrohotnije nego njihovi pandani u vladinoj sferi. Da se vratim na prijašnja pitanja, ta je tendencija intrinzično povezana s idejom korporativne društvene odgovornosti i nije manje sumnjiva.

Premda je naivno vjerovati da su vlade diljem svijeta danas primjeri ideala demokracije i društvene pravde, još je gore od te naivnosti vjerovati da će nam biti bolje ako naše političke povjerbe preusmjerimo na savez korporativnih i aktivističkih nevladinih institucija. Za mene solucija leži u ponovnom jačanju, ponovnoj izgradnji i ponovnom formiranju javnih i vladinih institucija, nacionalnih i internacionalnih, koje su barem u teoriji, ako već ne i u praksi, stvorene da manifestiraju ideale demokracije i društvene pravde. To je, zasigurno, izazov, ali to je i smjer – a ne daljnja privatizacija politike – u kojem se trebamo kretati. Z

Nastavak možete pročitati u knjizi Društvena odgovornost kapitala *koja će biti objavljena u sklopu 5. festivala prvih, s prilozima sljedećih autora: Joel Bakan, Milton Friedman, Toni Gabrić, Jovica Lončar, Krešimir Galović, Žarko Paić, Leonardo Kovačević, Slavko Kulić, Domagoj Račić, Srećko Horvat i Slavoj Žižek.*

> Korporativna društvena odgovornost uvijek se upotrebljava kako bi se ostvarili vlastiti interesi korporacije, bilo kroz dizanje reputacije korporacije, tako da je se učini atraktivnom za kupce, i tako poveća prodaja njezinih proizvoda i usluga, ili radeći na uvjeravanju vlada i ljudi koji ih biraju, da su legalne regulacije i ograničenja nepotrebni – naime, s obzirom na to da su društveno odgovorne, možemo vjerovati da će se korporacije same regulirati

Peter Drucker, itd.), pitao je za mišljenje i Miltona Friedmana, poznatog Nobelovca koji je do svoje nedavne smrti bio ujedno i glavni autoritet na tom području. Friedman vjeruje da je društvena odgovornost prihvatljiva samo u jednom slučaju – kad je neiskrena. "Menadžer koji tretira društvene i ekološke vrijednosti kao način za maksimalno povećanje dioničarskog bogatstva, a ne kao cilj sam po sebi, ne griješi. To je kao 'kad lijepu djevojku stavite pred automobil kako biste ga prodali', rekao je. 'Cilj nije promidžba ljepote, nego prodaja automobila'. Dobre namjere, baš kao i lijepe djevojke, mogu povećati prodaju. Friedman priznaje da se s takvim posve strateškim načinom gledanja na društvenu odgovornost svi visoki ideali svode na 'licemjerno uređivanje izloga'. No licemjerje je vrlina kada služi financijskom učinku. Moralna je vrlina nemoralna kad mu ne služi."

Mit društvene odgovornosti

Za razliku od velike većine lijevih, anarhističkih i antiglobalističkih prigovora na račun korporacije, koji u pravilu stvaraju novu mitologiju dostojnu Rolanda Barthesa, prema kojoj su ljudi koji vode korporacije hladnokrvni i proračunati vampiri, Bakan tvrdi suprotno – da su ti ljudi u većini slučajeva dobri i moralni. "To su majke i očevi, ljubavnici i prijatelji, istaknuti građani u svojim zajednicama, i često imaju dobre a ponekad čak idealističke namjere. Mnogi bi htjeli da svijet bude bolji i vjeruju kako im posao omogućava da nešto učine u tom smislu. Međutim, usprkos osobnim vrlinama i ambicijama, njihova dužnost kao direktora korporacija vrlo je jasna: oni uvijek moraju staviti interese korporacije na prvo mjesto i ne smiju postupati u korist bilo koga ili bilo čega drugog (osim ako se takav postupak može nekako opravdati interesima korporacije). Novac kojim barataju i koji ulažu nije njihov. Baš kao što ne mogu tim novcem kupiti sebi vilu u Toskani, ne mogu ga upotrijebiti ni da izliječe bolesne, ni da zaštite okoliš, ni da nahrane gladne."

Nov pristup u razumijevanju neoliberalnog tržišnog sustava Bakan ne razvija samo kroz sagledavanje svih perspektiva (najbolji je dokaz upravo dokumentarac *Korporacija* gdje se takoreći za jednim stolom pojavljuju gotovo svi glavni igrači kako biznismeni, menadžeri, tako i nobelovci, ekonomisti i kritičari), nego upravo kroz naglašavanje tog legalističkog aspekta u fiziologiji korporacije. Bakan na taj način uspijeva nešto što je rijetko tko prije njega uspio – a to je shvaćanje notorne Friedmanove pozicije. Naime, *Korporacija* nam pokazuje da je stari cinik, na žalost, ipak bio u pravu. Većina kritičara Friedmana to još ni danas ne shvaća, a najveći je paradoks upravo u tome da je jedan zagovaratelj slobodnog tržišta – onoga što danas nazivamo globalizacijom – posve u pravu kad tvrdi da je društvena odgovornost korisna samo onda kad je neiskrena. Drugim riječima, onda kad, unatoč ulaganju sredstava u kulturu, umjetnost, znanost, promicanje ljudskih prava, ekologije, itd., na kraju služi interesima dioničara. Nije li ta pozicija mnogo realističnija od pozicije onih ljevičara koji se zalažu za "održivi razvoj", ulaganja u humanitarni rad, donacije i sponzorstva nevladinog sektora? Jer kod ovih potonjih u većini slučajeva čak ne postoji svijest o toj logici društvene odgovornosti. OK, neka tvrtka će zbog pritiska "zelenih" doista usvojiti ekološke standarde, ali ne govori li nam spomenuta Shelllova reklama da je svaki takav korak naposljetku vođen profitom?

Spas u intervenciji države?

Oni koji se zalažu i podržavaju takav tip/mit društvene odgovornosti vjerojatno ne uviđaju da su sklopili pakt s vragom. Baš poput lika na naslovnici Bakanove

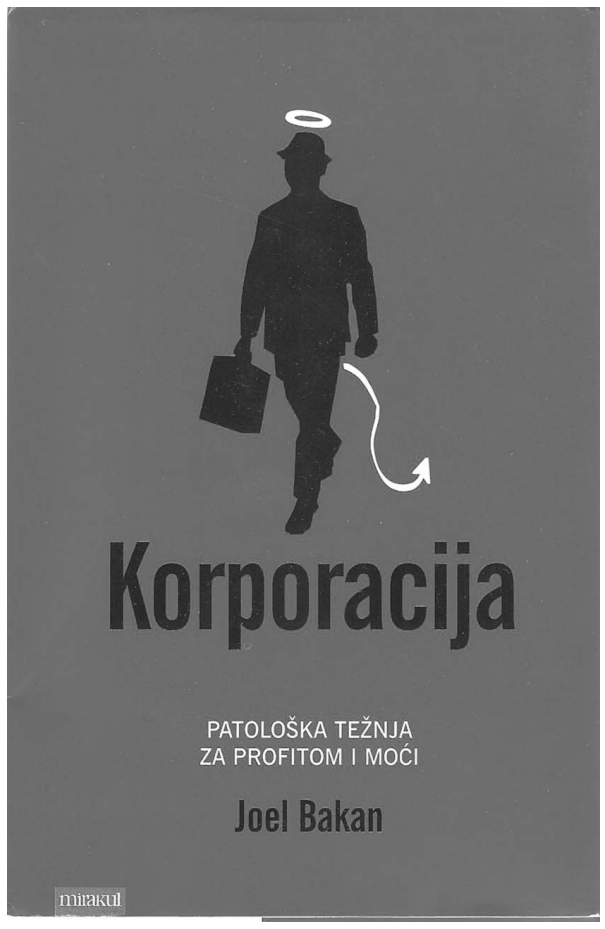

Problem je u tome što zagovornici društvene odgovornosti, kritičari korporacija, ne nameću vlastita pravila igre, nego korporacija baš poput kakvog postmodernog tržišnog Matrixa inkorporira te subverzivne elemente i uvjetuje da se igra po njenim pravilima igre

knjige, korporacije često imaju aureolu nad glavom kad promiču društveno prihvatljive vrijednosti, ali istovremeno iza sebe vitlaju repom vraga. Naravno, argument da i neiskrena društvena odgovornost može imati iste efekte kao i iskrena (npr. realno će se doista manje zagađivati okoliš) stoji. Međutim, problem je u tome da zagovornici društvene odgovornosti, kritičari korporacija, ne nameću vlastita pravila igre, nego korporacija baš poput kakvog postmodernog tržišnog Matrixa inkorporira te subverzivne elemente i uvjetuje da se igra po njezinim pravilima igre.

Osnovna teza Bakanove knjige sastoji se u tome da su korporacije patološke institucije, poput psihopatske osobe, programirane za izrabljivanje drugih radi dobiti. Da korporacije nisu mnogo različitije ni od totalitarističkih režima pokazuju brojni primjeri koje navodi Bakan. Npr. da je General Motors tijekom Drugog svjetskog rata pomagao Opelu u proizvodnji nacističkih vojnih vozila ili da je IBM svjesno prodavao strojeve koji su se rabili u koncentracijskim logorima (o tome vidi veoma zanimljivu knjigu Edwina Blacka *IBM and the Holocaust*).

Zaključak je Bakanove knjige da je deregulacija oslobodila korporacije od zakonskih ograničenja i da im je privatizacija dala moć da vladaju društvenim područjima iz kojih su prije bile isključene. Do kraja dvadesetog stoljeća korporacija je postala dominantna svjetska institucija. A postoji li ljepše carstvo za razvoj svih potencijala korporacija nego što je to Hrvatska, obećana zemlja tranzicije i privatizacije?

Ipak, nisam siguran bih li se složio s Bakanovom alternativom, a to je povećanje regulative i vjera u nužnost državne intervencije. Naravno, između dva zla – kako kaže narodna – treba birati manje. z

Kako se kalila korpora

Jovica Lončar

Primjeri postupanja Heinekena kao globalne kompanije i Adrisa kao regionalnog igrača jasno govori da se licemjerje glede društvene odgovornosti itekako isplati

U današnje vrijeme rijetko koja tvrtka može sebi dopustiti luksus društvene neodgovornosti ili bolje rečeno nesvijesti kakvu su prezentirali vlasnici Karlovačke pivovare u nedavnom incidentu koji je uzeo jedan ljudski život. Pri tome ne mislim na hotimično zagađivanje okoliša jer si to dopuštaju manje-više sve tvrtke koje nisu pod strogim javnim nadzorom/pritiskom, nego ciljam na eleganciju s kojom su oprali svaku odgovornost sa svojih leđa. Naime, nisu izrazili žaljenje, nisu preuzeli odgovornost nego su na pritisak javnosti odgovorili najobičnijom ucjenom: preseljenjem pogona u slučaju bilo kakve ozbiljnije istrage i kaznenog progona. Ono što ovaj slučaj čini posebnim je upravo prezir koji je iskazan prema društvu u kojem proizvode. Dakle, bahatost jer su svjesni da je državni aparat nemoćan da im nametne neku ozbiljniju kaznu (ta ipak oni na životu drže cijelu jednu regiju) i prezir prema ljudima od kojih žive.

Pitanje je zašto bi jedna tržišno orijentirana tvrtka (kao da ima i takvih koje nisu tržišno orijentirane) trebala iskazivati nekakvu brigu prema društvu. Odgovor je jasan: jer bi uz negativnu reklamu prodaja mogla pasti, a prihodi trpjeti. Činjenica da se tvrtka nalazi u stranom vlasništvu daje kompaniji dovoljno manevarskog prostora da zajednicu iz koje crpi još i ucijeni. O radnicima, koji bi ostali bez posla, o cijeloj jednoj regiji koja živi od dotične pivovare niti riječi.

k

tivna etika?

Korporativna odgovornost

Prokopamo li malo službene materijale Heineken grupacije, koja je od 2003. vlasnik Karlovačke pivovare, pronaći ćemo pod natuknicom: korporativna odgovornost: vrijednosti, sljedeći moto: "Respect for individuals, society and the environment" (http://www.heinekeninternational.com/values.aspx). Usta puna lijepih riječi, no nije li poštovanje prema dioničarima ipak nekoliko stepenica više na vrijednosnoj skali?

Ipak je ovdje riječ o globalnoj kompaniji čiji su proizvodi dostupni po cijelom svijetu (u 170 zemalja, kaže službeni sajt) i šteta od gubitka jednog malog tržišta nije tolika da bi se jedan takav div išao ikome ispričavati.

Ali postoje magnati i u našem dvorištu. Nekadašnji predsjednik Hrvatske gospodarske komore Nadan Vidošević je prije nekoliko godina, u napadu zakašnjele iskrenosti, na skupu hrvatskih znanstvenika iz zemlje i inozemstva, rekao da je strategija razbijanja privrednih "dinosaura" naslijeđenih iz socijalizma bila pogrešna jer da naše rascjepkane tvrtke, jednostavno, nemaju nikakve šanse na stranom tržištu. Većina takvih "dinosaura" je nepovratno izgubljena (uzmimo za primjer recimo koncerne Rade Končar ili Đuro Đaković). No bilo je i suprotnih primjera.

Tvornica duhana Rovinj, kao jedna od rijetkih hrvatskih tvrtki privatiziranih po tzv. Markovićevom modelu privatizacije, krenula je još devedesetih godina u okrupljavanje svoje djelatnosti. Preuzimanje zadarske i zagrebačke tvornice duhana učinilo je od nekadašnje male rovinjske tvornice monopolista na hrvatskom tržištu. Monopol je obično blagotvoran u pitanju prihoda, pa je tako nekadašnja tvornica duhana prerasla u grupu koja svoju djelatnost širi i na unosno polje turizma. Godine 2003. nastaje Adris grupa. Dakle u skladu s okašnjelim željama predsjednika Gospodarske komore, nastaje grupacija dovoljno moćna da uđe u utrku sa stranim igračima.

Naravno, daleko je Adris od Heinekena u pitanju snage i utjecaja na svjetskom tržištu, ali za neke obrasce ponašanja je dovoljna i moć na lokalnom planu. Pa će tako i Adris poput Heinekena na svojoj internetskoj stranici ustvrditi: "Briga za zajednicu načelo je duboko ukorijenjeno u naše poslovanje. Adris grupa kao odgovorna tvrtka poduzima sve kako bi poboljšala kvalitetu života u zajednici u kojoj djeluje, kako regionalno, tako i u cijeloj Hrvatskoj. Osim brige za svakog čovjeka, zaštita okoliša, donacije i partnerstvo bitan su dio naših svakodnevnih napora". (http://www.adris.hr/Adris_i_Zajednica/odgovornost.asp)

Profit prije svega

Imamo li na umu činjenicu da Adrisov glavni proizvod teško može ući u kategoriju nečega što bi poboljšavalo kvalitetu života, postavlja se pitanje kako to oni rade na dobrobit zajednice?

Zavirimo li ponovo na službeni sajt vidjet ćemo da je Adris osnovao galeriju u kojoj izlažu najeminentniji, da promiče svijest o potrebi očuvanja okoliša, zalaže se za održivi razvoj, pomaže i stvara kulturna događanja, a briga za zajednicu im je načelo poslovanja. Pa odakle jednoj korporaciji ovakav stupanj društvene predanosti, pogotovo u uvjetima tranzicijskog kapitalizma i nemilosrdne tržišne utakmice? Primjer Heinekena nam kaže da smo konačno u nečemu na tragu svjetskih trendova. No što se događa u situaciji kad svijetle ideale treba i primijeniti? Tu se priča naravno stubokom mijenja i odgovornost dioničarima postaje malo prečom brigom od odgovornosti prema zajednici. No možemo li jednom dioničkom društvu uopće zamjerati takvu igru? Jasno je da postoje pozicije s kojih možemo, ali hajmo se praviti da se radi o savršenom liberalno-kapitalističkom uređenju u kojem trodioba vlasti idealno funkcionira, a zakoni tržišta nepristrano diktiraju utakmicu. Ne bi li u takvom uređenju bilo, ako ne nemoralno, u najmanju ruku neodgovorno stečeni profit rasipati na nekakvo društveno korisno djelovanje?

Milton Friedman će, primjerice, u članku o društvenoj odgovornosti privatnih kompanija ustvrditi da prihvaćanje društvene odgovornosti uključuje pristajanje na socijalističko gledište da su politički, a ne tržišni mehanizmi prikladan način za alokaciju viška resursa u druge namjene (http://www.colorado.edu/studentgroups/libertarians/issues/friedman-soc-resp-business.html), što je za njega naravno neprihvatljivo.

> Banke su bile prva poluga kojom je novouspostavljena vlast ovladala. Dalje su stvari tekle glatko. Želiš li preuzeti tvrtku, daš joj fiktivan kredit za koji se ispostavi da ga ova nije u stanju vraćati. U tom trenutku se kredit pretvara u vlasnički udjel

No pokušamo li stvari očistiti od ideološke matrice iz koje Friedman očito progovara, svejedno nam ostaje problematičan koncept samoprozvane odgovornosti kapitala. U tom svjetlu poučan je primjer Adris grupe odnosno Tvornice duhana Rovinj. Krajem devedesetih tadašnja Tvornica duhana Rovinj, od koje će nedugo potom izrasti i Adris grupa, preuzima posrnulu zagrebačku tvornicu duhana. U tome vjerojatno ne bi bilo ništa sporno, osim što će možda neki cjepidlaka primijetiti da se situacija na tržištu korjenito mijenja kad broj jedan preuzme prvog do sebe.

Banke vladaju privredom

Tvornica duhana Zagreb je od rata imala ulogu koju nakon rata preuzima rovinjski pandan. Dakle, vodeća uloga na hrvatskom i jugoslavenskom tržištu, sponzorstva svega i svačega, od kulture do sporta, preko stipendiranja do društvenog utjecaja. Takva pozicija otvara apetite, pa osamdesetih godina prošlog stoljeća započinje gradnja novog pogona u zagrebačkoj industrijskoj zoni kako bi se proizvodnja izmjestila iz samog središta grada.

U sam osvit rata, kompleks je dovršen, no za kupnju/modernizaciju strojeva nedostaje sredstava pa se uzima kredit Zagrebačke banke. Upućeniji u pretvorbu i privatizaciju po hrvatskom modelu znaju što to znači. Za sve druge tu je knjiga Darka Petričića *Kriminal u hrvatskoj pretvorbi* koja daje sjajan uvid u povijest te nečasne rabote. Uglavnom, banke su bile prva poluga kojom je novouspostavljena vlast ovladala. Dalje su stvari tekle glatko. Želiš li preuzeti tvrtku, daš joj fiktivan kredit za koji se ispostavi da ga ova nije u stanju vraćati (što je prilično neobično za fiktivne kredite). U tom trenutku se kredit pretvara u vlasnički udjel. Da bi cijela stvar što bolje funkcionirala nije zgoreg da je direktor tvrtke na pravoj liniji, e da bi cijenjenim potpisom ovjerio da tvrtka nije mogla vraćati kredit koji nije nikad niti dobila, ili ga je vratila pa naknadno utvrdila da ga ipak nije vratila.

Banke gomilaju privredne subjekte u svom vlasništvu, vrijeme prolazi, okolnosti pod kojima se do vlasništava došlo padaju u zaborav ili na sudovima čekaju zastaru. Naime, sve mora biti po zakonu.

Bliži se kraj stoljeća te naša najveća banka pravilno procjenjuje da je stiglo pravo vrijeme za pranje prljavog veša. A tko će ga oprati? Pa nitko drugi doli budućih prvaka korporativne etike iz Rovinja. Upravljačka struktura TDR-a, uza to i dobro premrežena s istom takvom strukturom iz Zabe, ne postavlja suvišna pitanja. Društvena odgovornost je ipak cilj tek za sljedeće tisućljeće. Nakon preuzimanja priča je standardna, vlasničko-kapitalistička. Radnici se otpuštaju pod opjevanom parolom restrukturiranja, proizvodno-distribucijski resursi nekadašnjeg cigaretnog diva se isisavaju do maksimuma, a istovremeno profit odlazi novom vlasniku.

Opet će netko reći pa što je u tome sporno, nisu li to osnove kapitalizma, odnosno slobodnog tržišta?

Radnička pobuna bez efekta

Priča dobiva očekivan epilog. Uprava odlučuje izmjestiti pogon na novu lokaciju u Istri, a zagrebačku tvornicu zatvoriti. Ali sad smo već u eri Adris grupe koja se "brine za čovjeka", a odgovornost prema zajednici joj diktira poslovanje. U takvoj situaciji čini se potpuno logičnim rješenjem pokupovati sindikalne predstavnike te radnicama prešutjeti datum zatvaranja pogona. Naravno, Adris pazi na svoju medijsku sliku pa mu nije jasno kako ta "radnička bagra" nije zadovoljna s "velikodušnim" otpremninama nego bi radije nastavila raditi i to još, zamislite, u Zagrebu.

Nekolicina radnika i radnica koju uprava nije stigla otpustiti ili izmanipulirati preuzima tvornicu s namjerom da pokrene proizvodnju i redovnim sudskim postupkom zatraži poništenje nepravedne pretvorbe i privatizacije. (Ta dva pojma se često miješaju ili čak koriste kao sinonimi. No radi se o dvije faze prelaska iz društvenog u privatno vlasništvo. U prvoj fazi je društveno vlasništvo pretvoreno u državno e da bi ga država preko svoga fonda za privatizaciju lakše privatizirala. Za podrobniji uvid još jednom upućujem na sjajnu Petričićevu knjigu. Premda su mediji korektno popratili radničku borbu, šira podrška javnosti izostaje.)

S druge strane Adris, unatoč političkoj premreženosti i svijesti o poslovičnoj ne-svijesti hrvatskih sudova kad su u pitanju radnička prava, sve više gubi živce. Na vrata tvornice kucaju lažni inspektori, državne i gradske vlasti nemaju vremena za tamo neke radnike, a Adrisova PR služba zarađuje kruh vođenjem bloga pokrenutog kao protuteža blogovima posvećenim radničkoj borbi. (Adrisov neslužbeni blog se može pogledati na http://kemolazi.mojblog.hr/, a blogovi koji su se svrstali na stanu radnika na: http://talasaj.blog.hr/ i http://kemoterapija.mojblog.hr/).

Radnička pobuna završena je usred ljeta kad su šanse da bi netko mogao pružiti podršku bitno umanjene morskim radostima, akcijom interventne policije koja je smjelo jurišala na, nakon tromjesečne borbe iznemogle, 50 i kusur godišnjake.

Pravila igre multinacionalnih kompanija

Za vrijeme cijele pobune Adris je nastupao iz drugog plana pouzdajući se u neke druge poluge moći, a ne u golu silu. Takvo postupanje je od nacionalnih prvaka korporativnog licemjerja bilo i za očekivati. Pokazali su da su za razliku od velikog brata Heinekena dobro prožvakali smjernice za ponašanje multinacionalnih kompanija (http://www.itcilo.it/english/actrav/telearn/global/ilo/guide/oecd.htm). Europske organizacija za suradnju i razvoj (OECD) kao i da su im jasne osnove javnog nastupa.

Kako su u cijeloj priči prošli radnici? Tvornica odbrojava zadnje dane prije rušenja. Oni koji su se ustali da je obrane sada su na burzi ili rade poslove za koje su prekvalificirani. No tko ih što pita?

Primjer postupanja Heinekena kao globalne kompanije i Adrisa kao regionalnog igrača jasno govori da se licemjerje glede društvene odgovornosti itekako isplati. Tko ne vjeruje neka posjeti Heinekenovu internetsku stranicu na koju se ne može ući prije no što se upiše godina rođenja kako bi se spriječilo maloljetne da konzumiraju alkoholne internetske sadržaje. No upišete li da ste rođeni primjerice 18. 01. 1901. upadate bez problema (http://www.heineken.com).

Još jedan pijun Kapitala

Srećko Horvat

Kad se ulazi na službenu stranicu Karlovačke pivovare, dakle, iste one korporacije koja je nedavno zbog ispuštanja ugljičnog dioksida uzrokovala smrt Zdravka Martinovića, na početku stoji tzv. provjera starosne dobi: "Da biste otvorili ovu stranicu morate pritiskom na tipku 'Da' ili 'Ne' naznačiti jeste li navršili zakonom propisanu starosnu dob potrebnu za konzumiranje alkoholnih pića". Društvena odgovornost je baš poput te procedure. Ništa vas *ne obvezuje* da stisnete "Ne" jer jednako tako možete imati manje od 18 godina i stisnuti "Da" i svejedno ćete završiti na službenim stranicama Karlovačke pivovare. Na službenoj stranici korporacije Heineken, koja je i vlasnik Karlovačke pivovare, također imamo isti mehanizam pristupa, samo što je on ovdje još razrađeniji i svatko tko želi pristupiti "mora" (odnosno može) navesti točan datum svog rođenja. Problem je upravo o tome da je riječ o simulaciji društvene odgovornosti, s obzirom na to da tim stranicama može pristupiti apsolutno svatko.

Paradoks korporativne društvene odgovornosti predočuje i kategorija "društvena odgovornost", koja se, za razliku od Heineken-stranice, *nota bene* ne nalazi na stranici Karlovačke pivovare, i u kojoj piše: "Kao integralni dio društva u kojem se nalazi naša korporacija, mi imamo moralnu obavezu da povećamo pozitivni utjecaj našeg prisustva i reduciramo koliko god je to moguće sve realne ili potencijalno negativne utjecaje". Koliko je Heineken društveno odgovoran govori činjenica da je Karlovačka pivovara neposredno nakon incidenta nastavila proizvodnju i proces fermentacije piva, iako su voditelji Pivovare morali biti svjesni da time u okoliš ispuštaju ugljični dioksid. Krivcima su proglašeni tehničari koji su postavili cijevi u potok, dok je Uprava, odnosno menadžerski kadar Karlovačke pivovare, umjesto gubitka radnog mjesta tek izgubila na cijenama dionica. Upravo na tom primjeru možemo vidjeti koja je osnovna razlika stare korporativne filozofije profita po svaku cijenu i nove filozofije korporativne društvene odgovornosti. Primjer društvene neodgovornosti Karlovačke pivovare još pripada staroj paradigmi korporativnog djelovanja u kojoj nije prepoznata nužnost inkorporiranja takvih "nuspojava" kao što je održavanje cijevi i briga za okoliš u vlastiti funkcionalni sustav.

Nasuprot tome, Adris grupa, kao primjer moderne neoliberalne korporacije, koja za razliku od Karlovačke pivovare svojim cigaretama dugoročno ubija mnogo više ljudi, shvaća da promicanje korporativne društvene odgovornosti ne znači samo doprinos stvaranju naprednijeg hrvatskog društva, nego i doprinos stvaranju naprednije korporacije u cjelini. Rubrika u kojoj na njihovoj stranici piše "u što Adris grupa vjeruje" savršeno oslikava novu paradigmu korporativnog djelovanja: Adris grupa vjeruje u "pobjednički duh, timski rad i pojedinačna postignuća", ali i "osobnost, različitost i toleranciju", te "odgovornost, ljude i napredak". Ta se filozofija ni po čemu ne razlikuje od uvjerenja onih koje Žižek naziva "liberalnim komunistima" da kapitalizam ipak ima humanističku dimenziju. Štoviše, Adris i brojni drugi dobročinitelji tipa Soros, Bill Gates, Google, Ina itd. pokazuju da je humanizam samo još jedno sredstvo kojim se može doći do profita.

Kapitalizam s ljudskim licem

Zašto su društvena odgovornost i politička korektnost zapravo dio jedne te iste ideologije? Možemo, dakako, reći da se i jedna i druga trude oko implementiranja "kapitalizma s ljudskim licem". Međutim, procesi i mehanizmi koji su inherentni i društvenoj odgovornosti i političkoj korektnosti mnogo su dublji i dalekosežniji. Ako bolje pogledamo, politička korektnost zapravo nije ništa drugo nego društvena odgovornost. Uvijek se kreće od pretpostavke da mi, kao članovi nekog društva, imamo određenu odgovornost prema drugim članovima tog društva. Dakle, moramo se prema njima odnositi kao prema ravnopravnim subjektima na poslu, u socijalnom životu, u intersubjektivnoj komunikaciji itd. Ali, i tu dolazimo do ključnog momenta, bez obzira na naše mišljenje o tome. Ako osobu crne boje kože više ne zovem "crncem" ili "crnčugom" nego Afroamerikancem, onda istovremeno pokazujem ne samo političku korektnost nego i društvenu odgovornost. Ja, naime, priznajem prava tog čovjeka i kroz neku vrstu pseduokantovskoga kategoričkog imperativa tog čovjeka ne oslovljavam pejorativnim izrazom, jer ni sam ne bih volio da mene drugi oslovljavaju riječima koje su mom svjetonazoru uvredljive.

No u čemu je problem? Upravo o tome da je taj kategorički imperativ, a stoga i društvena odgovornost koja tobože egzistira u tom vidu ponašanja, lažan. Ako "crnca" zovem "Afroamerikancem" to još ne znači da sam u mislima prošao kantovski slijed zaključivanja i spoznao nužnost poštivanja svakog ljudskog bića. Jednako tako, korporativna društvena odgovornost ne mora značiti i realnu društvenu odgovornost: ako neka korporacija i daje novac u humanitarne svrhe, to još ne znači da je njoj stalo do humanosti. Štoviše, primjeri Nike tvornica u Aziji ili Nestlé pogona u Africi govore u prilog upravo tome da vodeće svjetske korporacije čak posjeduju cijele kadrove specijalizirane za društvenu odgovornost, jednako kao što je to s PR-om, a unatoč tome sustavno krše ljudska prava u zemljama na koje se ta društvena odgovornost očito ne odnosi.

"Kapitalizam s ljudskim licem" u tom je smislu neka vrsta inverzne primjene starog načela Aleksandra Dubčeka koji je pod parolom "socijalizma s ljudskim licem" nastojao potaknuti procese demokratizacije i političkih sloboda, dok je istovremeno Partija i dalje trebala imati realnu moć. Kapitalizam s ljudskim licem jednako tako promiče demokratizaciju i humanistička načela, dok istovremeno teži za tim da Kapital i dalje zadrži realnu moć.

Društvena odgovornost kao Bernaysova "baklja slobode"

U kojem kontekstu treba razumjeti današnje proklamiranje društvene odgovornosti i političke korektnosti najbolje se može predočiti ako pred očima imamo razvoj danas posvuda raširenog PR-a. Odnosi s javnošću (PR kao skraćenica od engl. *Public Relations*) zapravo je samo još jedan sastavni dio veće ideologije u koju spadaju i društvena odgovornost i politička korektnost. Sve je počelo Freudovim nećakom. Ne samo da je Edward Bernays – otac PR-a, kako ga se često naziva – prvi koji je manipulaciju javnim mnijenjem doveo u vezu s psihologijom nesvjesnog, on je čak smatrao da je ta manipulacija nužna jer društvom vladaju iracionalne i opasne sile. Perverzija je u tome da je on istovremeno sa svojim *Public Relations*-projektom uspio popularizirati Freudove ideje u SAD-u, a Freud ga je – dok je još bio živ – kontinuirano opskrbljivao novim štivom. No Bernays je potpuno izvrnuo Freuda, i umjesto za izlječenje pacijenata, njegovu teoriju primijenio za manipulaciju, što najbolje svjedoči njegovo pitanje: "Ako shvatimo mehanizme i motive grupnog uma, nije li onda moguće kontrolirati i vladati masama prema našoj volji a da oni za to ne znaju?". Tu znanstvenu tehniku nazvao je "stvaranje pristanka", koje je po njegovu uvjerenju bilo nužno kako bi se nadišli konflikti i kaos u društvu.

Štoviše, Bernays je smatrao da je manipulacija javnim mnijenjem sastavni dio demokracije. Njegova knjiga *Propaganda* (1928.) započinje riječima: "Svjesna i inteligentna manipulacija organiziranih navika i mišljenja masa važan je dio demokratskog društva. Oni koji manipuliraju tim nevidljivim mehanizmom društva tvore nevidljivu vladu koja je prava vladajuća sila ove države."

Novost u današnjem globalnom kontekstu sastoji se u tome da se širenje tržišta nerijetko opravdava društvenom odgovornošću

Bernaysov najvažniji uspjeh, koji je i danas razmjerno nepoznat, vodi nas natrag u 1920. godinu, kad je od američke duhanske industrije angažiran da njihovo tržište proširi i na žensku populaciju koja tada nije pušila. Bernays je skupio grupu mladih žena koje je poslao na tada veoma popularnu paradu grada New Yorka, a istovremeno novinarima javio da će grupa feministkinja zapaliti "baklje slobode". Na njegov signal, sve su žene istovremeno zapalile Lucky Strike cigarete ispred hrpe fotografa – vijest se idući dan proširila cijelom zemljom, a tržište cigareta dvostruko je poraslo.

Jednako kao što je Bernays uspio povezati feminstički pokret s duhanskom industrijom, odnosno ravnopravnost spolova s proizvodima/cigaretama, nazvavši ih čak "bakljama slobode", tako danas korporacije čine isto s konceptom društvene odgovornosti. Naime, upravo je Bernays pokazao da ono što se iz neke povijesne perspektive može smatrati činjenicom pokreta otpora često nije ništa drugo nego već unaprijed dio igre. Nisu li i postulati korporativne društvene odgovornosti – briga za okoliš, radnike, zaposlenike itd. – baš poput Bernaysovih "baklja slobode", simulacija uspjeha antikapitalističkih i antikorporativnih pokreta? Tome u prilog govori upravo Bernaysov koncept *Public Relations* koji je primjer mehanizama političke korek-

tnosti i društvene odgovornosti *par excellence*. Na jednoj snimci iz prvog dijela dokumentarnog filma Adama Curtisa *The Century of the Self* (2002.), Edward Bernays će eksplicitno reći da je termin *Public Relations* uveo samo zato jer je u to doba vladala negativna konotacija termina "propaganda".

Demokracija kao totalitarizam

Da društvena odgovornost i politička korektnost, na kraju krajeva, nisu ništa drugo nego proizvodi PR-a govori sljedeći odlomak iz Bernaysove *Propagande*: "Unutar jednog desetljeća brojne velike korporacije zaposlile su agente odnosa s javnošću pod jednim ili drugim nazivom, jer su otkrile da razvoj njihova prosperiteta ovisi o dobroj volji javnosti. Više nije bilo istina da to 'nije posao javnosti' kako se vode poslovi neke korporacije. One su bile dužne uvjeriti javnost da se ravnaju prema njenim zahtjevima poput iskrenosti i poštenja. Stoga korporacija može uvidjeti da njena politika rada uzrokuje javno negodovanje i da može uvesti bolju politiku isključivo za javnost. Ili neki dućan, tražeći uzrok pada prodaje, može otkriti da njegovi zaposlenici imaju reputaciju lošeg ponašanja, pa može inicirati formalno učenje pristojnosti i takta".

Kao što vidimo, Bernays je prije gotovo jednog stoljeća shvatio ono što John Mackey, Bill Gates, Soros i Adris danas promiču putem raznolikih donacija, zaklada i filantropije: to je međuovisni odnos između korporacije i javnog mnijenja, odnos koji može osigurati ili ugroziti prosperitet određene korporacije. U daljnjem odlomku Bernays ide u detalje kako se manipulacijom javnog mnijenja može raditi na maksimiranju profita: "Neka naftna korporacija koja istinski razumije mnogostruki odnos s javnošću, toj javnosti neće samo ponuditi dobru naftu, nego i politiku rada koja dobro zvuči. Banka će pokušati pokazati da nisu samo njeni menadžeri na dobrom glasu i konzervativni, nego da su i njeni zaposlenici pošteni u svom javnom i svom privatnom životu. Dućan specijaliziran za pomodnu mušku odjeću svojom će arhitekturom pokazati autentičnost dobara koje nudi. Pekarnica će nastojati impresionirati javnost pažnjom za higijenu u procesu proizvodnje, ne samo tako da će svoj kruh omotati u čisti papir i otvoriti vrata svoje tvornice za javnu inspekciju, nego i čistoćom i atraktivnošću svojih dostavnih vozila. Građevinska se firma neće samo brinuti za to da javnost zna da su njene građevine trajne i sigurne, nego da se brine i za svoje zaposlenike ako su ozlijeđeni na poslu. Na kojoj se god razini neka korporacija sudarila s javnim mnijenjem, ona se mora potruditi da svojim javnim odnosima da partikularni karakter koji će se ravnati prema ciljevima koje ona slijedi".

Kao što vidimo, ključni moment tvori ono što bismo mogli nazvati "izvanjskim" faktorom: uvijek je riječ o tome da neka strategija korporacije mora "dobro zvučati", da arhitektura mora pokazati unutrašnju vrijednost korporacije, da čista i atraktivna dostavna vozila predočuju unutrašnje proces proizvodnje itd. U tom smislu PR, kao što i govori naslov Bernaysove knjige, koji je potom zbog rasta totalitarističkih sistema diljem svijeta i njihova korištenja "propagande" zamijenio tim politički korektnim terminom *Public Relations*, ne razlikuje se mnogo od propagande koju su prakticirali svi vodeći totalitarizmi dvadesetog stoljeća. Jedna druga činjenica vraća nas izravno Agambenu i tezi o sličnosti između demokracije i totalitarizma. Naime, u dokumentarnom filmu *The Century of the Self* Bernays se prisjeća jedne večere 1933. na kojoj je prisustvovao njegov prijatelj Karl von Weigand, dopisnik američkih novina koji se upravo vratio iz Njemačke i Bernaysu prepričao svoje iskustvo s Goebbelsom. Prema njegovu svjedočanstvu, Goebbels je Weigandu pokazao svoju biblioteku s literaturom o propagandi, najbolju koju je ikad vidio. Među tim knjigama nalazila se i Bernaysova knjiga *Crystallizing Public Opinion* kojom se Goebbels koristio kao temeljem za svoju destruktivnu kampanju protiv Židova. Sam će Bernays reći da ga je to šokiralo i da "njemački napad na Židove očito nije bila provala osjećaja već promišljena, planska kampanja".

Pritom je simptomatično da Bernays navodi da ga je to šokiralo, dok se njegove vlastite metode nimalo nisu razlikovale od toga. Štoviše, on je jednako tako, čak eksplicitno, tvrdio i radio na tome da ljudi kupuju proizvode koji su im u načelu nepotrebni, ali za koje "osjećaju" da ih trebaju. Procter & Gamble, Cartier, United Fruit Company, General Electric, American Tobbaco Company, Dodge Motors – to su samo neke od korporacija u kojima je Bernays obavljao poslove "odnosa s javnošću", a ako pogledamo koju moć te korporacije – u Bernaysovo doba, dakle, dvadesetih godina prošlog stoljeća, još razmjerno nemoćne – imaju danas, onda je jasno da upravo one vode glavnu riječ u globalnim razmjerima, baš kao što su to nekoć vodili totalitaristički režimi Hitlera, Staljina ili Mussolinija.

Adrisova Zaklada i slučaj TDZ

Da su PR i društvena odgovornost pismo i glava iste kovanice iskovane za sasvim specifične ciljeve govori i predavanje Davida Crowthera u zagrebačkom Europskom domu prošle godine pod naslovom *Društveno odgovorna korporacija je dobra korporacija*. Vodeći stručnjak za društvenu korporativnu odgovornost istaknuo je da se pod pritiskom javnosti, odnosno dioničara, traži aktivnija uloga korporacija u izgradnji svijeta kao boljeg i kvalitetnijeg mjesta za život. Nasuprot neodgovornom ponašanju koje može naštetiti ugledu poslodavca i konzekventno tome smanjiti mu profit (Crowether navodi primjer Manchester Uniteda koji je prodavao nogometne lopte što su ih izrađivala djeca u zemljama Trećeg svijeta), on pokazuje da odgovorno poslovanje počiva na tri načela: održivi razvoj, odgovornost i transparentnost. Prvi zahtijeva da se poslovanje u današnjem dobu mora voditi tako da ne umanjuje šanse za opstanak budućim naraštajima, drugi podrazumijeva odgovornost spram dioničara i javnosti, dok transparentnost znači da poslovanje korporacije mora biti vidljivo u svakom trenutku. No u čemu je problem? Paradoks nije toliko u tome da npr. Ina godišnje izdvaja nekoliko desetina milijuna kuna za donacije i sponzorstva, dok istovremeno mjerenja zraka u Sisku oko tamošnje rafinerije pokazuju da ima višestruko (u pojedinim razdobljima čak 16 puta) veću koncentraciju opasnog sumporovodika od dopuštene. Niti je to činjenica da je jedan Adris, koji se hvali najvećom humanitarnom zakladom u ovom dijelu Europe, beskompromisno zatvorio Tvornicu duhana Zagreb, preselio nekoliko stotina radnika u Istru, a na preostale neposlušne radnike poslao policijske kordone. Problem je u tome da je isti taj Adris, odnosno njegova produljena ruka Tvornica duhana Rovinj, kao argument za zatvaranje TDZ-a iskoristio upravo ideologiju društvene odgovornosti koju sada promiče u programima potpore kroz koje će djelovati Zaklada: uz "Znanje i inovativnost" i "Kreativnost", tu su "Dobrota" i "Ekologija i baština". Naime, kad se zatvarao TDZ, Adris je sve prigovore o nezakonitoj privatizaciji, malverzacijama vezanim za kupnju zemljišta i poslovanje tvornice odbacivao na način da je u prvi plan stavljao argument da je TDZ tvornica koja se nalazi usred grada, da zagađuje okoliš i da je to posve neprihvatljivo za održivi razvoj. Pritom je uspio na svoju stranu privući i tzv. radikalnu ljevicu koja se po raznim mailing-listama i forumima prepucavala oko toga treba li pomoći radnicima koji proizvode duhan, jer je duhan ipak štetan za zdravlje.

Problem je u tome da će mnogi od onih koji u osobnom životu, pa i javno, deklarativno (ali i službeno) promiču borbu protiv globalnog kapitala i korporativne logike tržišta, kršenja ljudskih prava i očuvanja humanosti, već sutra aplicirati na natječaj Adrisove zaklade i eventualno dobiti donaciju ili sponzorstvo koje će uvjetovati da se na projekt (koji, da bi paradoks bio još veći, može biti i društveno subverzivan) stavi logo Adrisa. To je, uostalom, praksa svih velikih korporacija koje promiču društvenu odgovornost. Ako si dobio naš novac, onda te molimo da na sve svoje projekte, brošure, izjave za javnost, plakate, web-stranice, itd. staviš oznaku da smo ti upravo mi dali novac da ostvariš svoj projekt. Paradoks je u tome da se upravo na taj način – unatoč onim glasovima da nećemo podržati TDZ jer oni proizvode cigarete – podržava duhanska industrija, jer logotip Adrisa na pojedinom projektu i dalje ostaje oznaka za Tvornicu duhana Rovinj. U tom smislu nitko i ne mora pušiti cigarete da bi se povećavao profit duhanske industrije.

Društvena odgovornost kao dio igre

Filmska satira *Hvala za pušenje* (*Thank You for Smoking*) redatelja Jasona Reitmana iz 2006. pokazuje kako se to radi. Glavni je lik Nick Naylor (Aaron Eckhart) koji je zadužen za PR jednog američkog duhanskog diva. Kako PR kroz korištenje sredstava društvene odgovornosti može povećati profit pojedine korporacije, pokazuje čak nekoliko primjera u filmu. Prvi je kad Nick nagovori svog šefa da ulože čak nekoliko desetaka tisuća dolara za ulične jumbo-plakate na kojima bi propagirali štetnost pušenja. Drugi je kad Nick dođe na ideju da uloži novac u neki holivudski *blockbuster*, i to u scenu kad bi poznati glumački par nakon seksa trebao pušiti cigaretu. Poanta je da se tim postupkom "vrati seks u cigarete", odnosno da cigarete ponovo postanu seksi. Vrhunac je, međutim, jedan posve neplanirani događaj: naime, kako je Nick jedan od vodećih predstavnika i ideologa duhanske industrije u jednom ga trenu otme neka subverzivna skupina i u vene mu ubrizga nikotinski otrov, odnosno preveliku koncentraciju nikotina. Nick preživi i ironijom ga spasi upravo njegovo dugogodišnje pušenje i tolerancija na nikotin. Kao rezultat, iznova poraste rejting duhanske industrije.

Koliko god svi ti primjeri, kao i sam film, bili karikaturalni, daju nam važnu pouku o društvenoj odgovornosti. Ne samo da se mogu ulagati velike svote u reklame koje se naizgled izravno bore protiv onoga tko reklamira, nego je moguće iskoristiti čak i život i smrt kako bi se proveli ciljevi korporacije i na kraju povećao profit. Upravo je to smisao one slavne teze Miltona Friedmana da se "društvena odgovornost biznisa sastoji u povećanju vlastitog profita". Društvena odgovornost nije više suprotnost slobodnom tržištu: ona je njezin dio.

Dovoljno je u Google ukucati "društvena odgovornost" kako bismo vidjeli da je taj pojam postao neizbježan čak i u poslovanju hrvatskih korporacija. Ono po čemu, usporednom analizom, možemo vidjeti da se doista radi o novoj ideologiji je činjenica da se diskurs korporacija nimalo ne razlikuje. Ako po strani ostavimo kvantitativne i sintaktičke razlike, na semantičkoj razini sve su izjave o društvenoj odgovornosti zapravo identične. Kao što ističe Slavoj Žižek, postoje čak obrasci po kojima se može raspoznati tzv. liberalni komunizam.

Dovoljno je pročitati stajalište Holcima da bi se razvidio hrvatski primjer Gatesove filozofije: "Jedna od naših najznačajnijih konkurentskih prednosti je kombinacija znanja, kreativnosti i inovacije svih naših radnika". Zvuči kao da se javlja Microsoft, a ne tvrtka specijalizirana za izradu cementa i betona. Budimo realni, koliko doista neki radnik u procesu proizvodnje cementa i betona može biti kreativan i inovativan? Vrhunac, kao i uvijek, dakako predstavlja Coca-Cola: "U svim našim poslovnim djelatnostima predani smo iskrenosti i poštenju, poštovanju dostojanstva i različitosti među ljudima, podrški zajednicama u kojima djelujemo i zaštiti okoliša. Vjerujemo da ta predanost središnjim vrijednostima u cijeloj organizaciji pridonosi našem poslovnom uspjehu. Ne možemo postati prodajna organizacija svjetske klase bez dosljednog doprinosa zajednicama u kojima živimo i radimo".

"Pukovnici Coca-Cole"

Ako zdrav razum nije dovoljan, onda možemo konzultirati *Povijest svijeta u 6 čaša* Toma Standagea (koju je nedavno na hrvatskom objavio Jesenski i Turk) kako bismo vidjeli da hrvatski primjeri društvene odgovornosti zapravo samo slijede svjetski trend koji je počeo u SAD-u. Standage nam pokazuje kako se Coca-Cola počela širiti zajedno s posvemašnjom amerikanizacijom svijeta, odnosno putem vojske. Nakon što je 1941. prekinula izolacionističku politiku, Amerika je diljem svijeta poslala svoje oružane snage (ukupno više od šesnaest milijuna vojnika), a s njima se počela širiti i Coca-Cola. Ne samo da je tadašnji predsjednik Coca-Cole Robert Woodruff izdao naredbu da "svaki čovjek u uniformi mora dobiti Coca-Colu za pet centi, bez obzira gdje se nalazio i koliko će to koštati tvrtku", nego je zbog neučinkovita prijevoza Coca-Cole diljem svijeta, svugdje gdje su postrojbe bile smještene, korporacija odlučila sagraditi posebne tvornice za punjenje boca. Kao što navodi Standage, za mnoge vojne dužnosnike zaposlenici Coca-Cole instalirali su strojeve i oni koji su njima upravljali bili su jednako važni kao i mehaničari koji su održavali zrakoplove i tenkove. Čak su dobili i poseban status "tehničkih promatrača" i vojne činove, pa su postali poznati kao "pukovnici Coca-Cole". U tom smislu vojni rat i globalizacija, odnosno pokoravanje tržišta i širenje novog tržišta nisu suprotnosti. Uostalom, već je odavno poznato da mnogi ratovi započinju upravo zbog širenja tržišta. Međutim, novost u današnjem globalnom kontekstu sastoji se u tome da se širenje tržišta (uzmimo kao primjer upravo dolazak Coca-Cole u Hrvatsku) nerijetko opravdava društvenom odgovornošću. Međutim, ako se, na kraju, sjetimo Beograda, u kojem su netom poslije "saveznič-kog" bombardiranja niknuli upravo McDonald's i Coca-Cola, onda vidimo da je društvena odgovornost samo još jedna nova mitologija koja nije ništa drugo nego samo još jedan pijun Kapitala.

Humanitarna akcija Sendvič i pivo

Toni Gabrić

Poštovane čitateljice i čitatelji, redakcija H-altera poziva vas da se priključite humanitarnoj akciji Sendvič i pivo

Za razliku od pravih, filantropski zamišljenih i altruistički organiziranih akcija u kojima su krajnji korisnici treće osobe, dok se humanitarna birokracija koja cijelu stvar organizira tek usput omasti većim ili manjim dijelom prometa, u humanitarnoj akciji Sendvič i pivo uopće ne želimo kriti naše grabežljive namjere: krajnji korisnici smo mi, organizatori pribavljanja financijskih sredstava, članovi H-alterove redakcije, H-alterove suradnice i suradnici.

Sumnjive nakane i usmjerenja

Pozivamo vas, dakle, da financijski pomognete *H-alter* kako bi portal koji upravo čitate, uz suhi obrok i pjenušavi napitak, nekako pokušao preživjeti. U tu svrhu možete kliknuti na link Donirajte, na samom vrhu naslovne stranice, posve desno, upisati iznos u kunama, eurima ili dolarima za koji biste željeli da se s vaše kreditne kartice prelije na žiroračun udruge koja je nakladnik portala, i potvrditi transakciju. Vaše donacije rado ćemo primiti i bit ćemo vam zahvalni, a vaše će se ime tim jednostavnim potezom naći na časnoj listi bjelosvjetskih filantropa koji se razbacuju *judinim škudama* podupirući raznorazne projekte krajnje sumnjivih nakana i usmjerenja.

Ali prije no što to napravite, voljeli bismo da pročitate i nekoliko riječi objašnjenja. Kad smo prije skoro dvije godine počeli razmišljati o pokretanju portala koji kombinira dnevne vijesti, angažirane komentare i novinarske tekstove, neki su nas upućeniji prijatelji odvraćali tvrdeći da je cijela zamisao preskupa i da od institucionaliziranih donatora, za koje su nam rekli da boluju od kronične *projektomanije*, nećemo moći osigurati dovoljno sredstava za rad. Odgovorili smo da smo spremni raditi volonterski, ako treba i godinu-dvije; pokazati da smo perspektivan novinarski tim, privući pozornost čitatelja i struke, otvoriti nov i originalan medijski prostor onima koji svojim djelovanjem šire skučene hrvatske horizonte ljudskih sloboda i prava. Slijedi nekoliko obrazaca *H-alterova* razgovora s donatorima, koji u pravilu imaju *unhappy end*:

Primjer 1) Tipičan razgovor s tipičnim donatorom koji podržava projektni fahidiotizam

Dobar dan, mi smo s portala H-alter. Trebali bismo od vas 10.000 eura za autorske honorare u idućih godinu dana.

– Da, a o čemu biste vi pisali za naš novac?

Pa… kad je riječ o novinarstvu, to nam je teško unaprijed reći. Ovisi o događajima… ako do kraja potaracaju Vransko jezero, pisat ćemo o tome. Ako bude napada na Iran, to sigurno nećemo propustiti. Ili ako HDZ opet pokuša namjestiti izbore… Nećemo Ćiru Blaževića zvati za kolumnista, niti ćemo se Severini zavlačiti pod poplun.

– A… znate, naša glavna briga za sljedeću godinu je ulaganje u djelovanje i osnaživanje organizacija koje su svojim projektnim prijedlozima usmjerene na pospješivanje mogućnosti kretanja slijepih i slabovidnih osoba kroz visokourbanizirane konglomerate. Dat ćemo vam 14.000 kuna, ali morat ćete pisati samo o problematici gradskog tranzita slijepih i slabovidnih. Na kraju projekta svakako ćete nas obavijestiti o tome koliko su članci koje ste objavili pridonijeli poboljšanju toga socijalnog problema. Rezultati trebaju biti čim bolje potkrijepljeni.

Ma vidite… nitko ne dvoji da su problemi slijepih važni, i o njima svakako namjeravamo pisati, kao i inače o problemima osoba s invaliditetom, i svima drugima koji su na neki način ugroženi ili marginalizirani… Ali ne čini li vam se da bismo izgubili čitatelje kad bismo pisali samo o tome što predlažete? Zamislite, SAD napadne Iran, ili se tanker izlije u Jadran, a nama je vijest dana da je semafor u Draškovićevoj izgubio zvučni signal…?

– Na žalost, bojimo se da nam se ne uklapate u program. Preporučamo vam da se obratite nekoj drugoj zakladi. Možete nam se opet javiti dogodine.

Primjer 2) Tipičan razgovor s tipičnim donatorom-picajzlom koji ruši kandidate na formalnim razlozima

Dobar dan, mi smo s portala H-alter. Trebali bismo od vas 10.000 eura za autorske honorare u idućih godinu dana.

– *H-alter*? Što vam je to?

Portal, rekosmo. Niste čuli za njega?

– A kad ste vi to osnovali?

2005. Zašto?

– Nema govora ni o kakvoj pomoći. Mi podržavamo samo udruge koje su osnovane prije 2004.

Ali zašto? Pogledajte barem taj H-alter… Možda se ipak predomislite?

– Hmmm… a koliko ste novca u to uložili u 2005. godini?

Nula kuna. Sto posto rada na volonterskoj osnovi!

– Definitivno, ništa od pomoći. U 2007. godini podržavamo samo udruge koje su u 2005. imale budžet ne manji od 300.000 kuna.

Primjer 3) Tipičan razgovor sa stranim donatorom EKV koji podržava velika međunarodna mreža UK BRLJM

Dobar dan, mi smo s portala H-alter. Trebali bismo od vas 10.000 eura za autorske honorare u idućih godinu dana.

– Može! Jako ste nam simpatični, čitamo vas svaki dan! Toliko svježine i originalnosti, zdravoga humora i mladenačkoga potencijala! Toga u Hrvatskoj mora biti što više! Recite koliko vam treba?

Pa… s 10.000 bili bismo zadovoljni, ali kad ste već tako široke ruke…

– Nema problema, izaći ćemo vam u susret! Međunarodne partnere ste našli?

Jesmo, tu su portali www.Bagdhatis.gr s Cipra, pa www.Balkansfun.uk iz Engleske, www.Lederer.de iz Njemačke i www.Sveti_Sava_Kovačević.ba iz Republike Srpske. Dogovorili smo se da ćemo vrijedno izmjenjivati informacije i autorske članke i da ćemo svi zajedno Internetom širiti internacionalizam. Europa će od toga imati nesagledive koristi!

– U to ne sumnjamo. Ali taj *Lederer.de*, on već prima pomoć od *Erich Kostner Stiftunga*, koji je ustvari UK BRLJM-ova ispostava u Njemačkoj. Oni ne mogu još i od nas primiti novac, to bi pak bilo previše.

Dečkima i curama će bit žao, al' kaj se tu može. Utopit ćemo ih. Mi drugi prolazimo?

– Za *Kovačeviće* još moramo provjeriti, i oni su vjerojatno već nešto od nas dobili. Nadamo se da ste prošle godine imali budžet veći od 100.000? To je jedan od uvjeta.

Kako ne, OPB su nam dali oko 100 000…

– OPB? Ali EKV i OPB su sestrinske organizacije! I jednu i drugu podržava UK BRLJM! Jeste li vi ludi? Ne možemo vam dati potporu. Molimo vas, drugdje se snađite.

Primjer 4) Tipičan razgovor s tipičnim donatorom – pijanim milijarderom, kojemu je važno da potroši što više novca, ali pod uvjetom da se što bolje vidi raskoš

Dobar dan, mi smo s portala H-alter. Trebali bismo od vas 10.000 eura za autorske honorare u idućih godinu dana.

– Nije nam problem dati vam 10.000, ali za autorske honorare dopušteno vam je potrošiti svega četvrtinu toga iznosa.

A što da radimo sa preostalih tri četvrtine?

– Potrošite ih nekako drukčije. To bar nije teško…

Ali znate, mi smo vam web-novine. Nemamo drugih troškova, ne plaćamo tisak, ne treba nam papir, zbog nas ne sijeku stabla…

– Zašto ne biste organizirali neku lijepu školicu? Rado bismo vam osigurali sredstva, održite je svakako u Opatiji, Dubrovniku ili u Sheratonu. Podučite vaše korisnike o važnosti nezavisnoga novinarstva u demokratskim procesima. To je jako važno i zanimljivo, a bit će dovoljno skupo da potrošite 75 posto donacije. Ostatkom si honorirajte vaš trud.

Mi bismo, ako može, ipak za H-alter. Znate, osim što informiraju, naši članci na neki način čak možda i educiraju čitatelje. Svaki dan imamo više od 2000 posjetitelja, to je više ljudi nego što ih stane u Sheraton. Mi smo vam ipak novinari, u tom poslu nismo loši, kao nastavnici baš i nismo bogznašto...

– Ako niste sami u stanju, angažirajte nekog nezavisnog političkog analitičara. Oni su pametniji od vas, odmah pristaju na sve. Zar želite propast hrvatskog kongresnog turizma? Ili radionice – ili ništa. Molimo vas, drugdje se snađite.

Formalna opravdanja

Ukratko, donatorska scena danas, u doba procvalog divljeg kapitalizma, za razliku od vremena kada je trebalo javno ukazivati na necivilizirano Tuđmanova režima, nije više tako izdašna prema nezavisnim medijima. *H-alter* su u 2006. pomogli AED, Veleposlanstvo Kraljevine Nizozemske i Nacionalna zaklada za razvoj civilnoga društva. Lani smo potrošili – od nabave nekoliko računala i ostale opreme, zakupa prostora, troškova računovodstvenog servisa, pa do autorskih honorara za novinare i druge suradnike, oko 200.000 kuna: na našem tržištu rada to su otprilike dvije prosječne godišnje novinarske plaće, bez poreza, prireza i ostalog državnog harača. Za prvu polovicu ove godine nam je preostalo oko 70.000 kuna. Poduzimamo što možemo kako bismo za jesen osigurali barem toliko da nastavimo rad, nastojeći da pod utjecajem prevladavajuće *projektomanije* ne ostanemo bez okusa i mirisa, i da se ne pretvorimo u puku oglasnu ploču za projekte-teme koje pojedini donatori imaju u svojoj agendi za 2007/08. Najveći dio *H-alterove* produkcije i dalje obavljamo volonterski, ili uz smiješno malene honorare.

Među neuspjesima koje smo imali u prikupljanju sredstava posebno mjesto zauzima Nacionalna zaklada za razvoj civilnoga društva. Zbog Zakladinih propozicija i njihova zapanjujuće restriktivnog tumačenja, u cijeloj 2006. godini iz formalnih razloga nismo mogli zatražiti

potporu u okviru bilo kojega programa među onima koji su nam po sadržaju bliski. Još jednom: *H-alter*, kao autentični civilnodruštveni medijski proizvod, koji je na *Vidi Top 100* izboru uvršten među 10 najboljih informativnih portala u 2006., a *Radio 101* ga je proglasio portalom koji je u 2006. najbolje predstavljao nove ideje i tzv. vrijednosti civilnog društva – u toj istoj 2006. godini nije imao formalnih osnova da od Nacionalne zaklade za razvoj civilnoga društva zatraži jednu jedinu kunu.

Junk Food

Intrigira, međutim, takvo odsustvo interesa većine donatora za podršku nezavisnim medijima. Premda neposredni politički nadzor nad medijima danas više nije najveći problem, oni su, zbog utjecaja *slobodnog tržišta*, postali više jednoobrazni no što su bili na izmaku jednopartijskog sustava. Erupcije *junk food* novinarstva danas su svjesni svi, od *struke* okupljene u Hrvatskom novinarskom društvu, do predsjednika Stjepana Mesića. Kao što su HDZ-ov i raniji partijski sustavi nametali profesionalni moral čiji je imperativ bio *laganje za Našu Stvar,* medijsko ga tržište nameće sada, a najbolje, dakako, prolaze oni koji istinu zaobilaze *proaktivno*. Razlika je tek u tome što je u Tuđmanovo vrijeme *Naša Stvar* preko sebe imala navučen prezervativ tzv. *nacionalnog interesa*, dok danas nastupa daleko ogoljenije: bez straha od zaraze javlja se kao *interes vlasnika i njegova/njihova profita*, dakle kao *njegova/njihova Stvar*. U zaključcima Skupštine HND-a održane krajem 2006. govori se o sve većem utjecaju vlasničkih odnosa nad medijima na pad novinarske profesionalnosti, na tehničku i sadržajnu cenzuru, autocenzuru samih novinara zbog straha od gubitka posla… A primivši u siječnju 2007. predstavnike novinarske struke, Mesić ih je našao za potrebno podsjetiti da tržište diktira ponašanje novinara i da se novinarima ne smije događati zaborav zakona profesije i profesionalne etike. Njihov cilj, rekao je, može biti samo jedan, a to je *istina*. I to *istina koja je relevantna za širu društvenu zajednicu, čije objavljivanje služi interesima te zajednice, a ne zadovoljavanju prizemnih poriva za saznavanjem u osnovi irelevantnih senzacija.*

Po nekakvom optimističnom scenariju, moglo bi se dogoditi da dođe vrijeme kad će države pod poplavom medijskog *junk fooda* smišljati dodatne poticaje i olakšice za *ozbiljne* novine a da će ih pratiti tradicionalni donatori civilnog društva, koji će svoje programe prilagoditi potrebama informativnih glasila. No pitanje je hoće li *H-alter* dočekati to vrijeme, ili će biti zapamćen/zaboravljen kao medijski projekt koji je krenuo nasuprot prevladavajućoj medijskoj struji, ali je kukuriknuo prerano. Da bismo to spriječili, i dalje ćemo se obraćati donatorima, još ustrajnije no dosad. A ako nam želite pomoći, poštovane čitateljice i čitatelji, priključite se, nakon što ste se probili kroz ovaj dugački uvodnik, humanitarnoj kampanji Sendvič i pivo, i postanite *H-alterovi* donator. www.h-alter.org

Društvena odgovornost u Hrvatskoj

PR-izjave preuzete s web-stranica poznatih korporacija

Holcim

Jedna od naših najznačajnijih konkurentskih prednosti je kombinacija znanja, kreativnosti i inovacije svih naših radnika. Snažna društvena odgovornost ogleda se u brizi za dobrobit i sigurnost našeg osoblja i ljudi iz šire zajednice. Svi oni pridonose našem poslovanju.

U suradnji s radnicima, njihovim obiteljima, lokalnom zajednicom i ukupnim društvom Holcim se zalaže za održiv ekonomski razvoj radi poboljšanja kvalitete života. Presudna uloga društvene odgovornosti poslovnog svijeta u postupnom mijenjanju koje vodi prema održivosti potvrđena je i na nedavno održanom Svjetskom skupu o održivom razvoju u Johannesburgu.
Zdravlje i sigurnost. Holcim pruža zdrava i sigurna radna mjesta vodeći brigu da naši zaposlenici, ugovorni partneri i posjetioci ne budu izloženi nikakvom riziku.

Razvoj osoblja i briga za njihovu dobrobit Holcim prepoznaje da je fizička, emotivna i društvena dobrobit njegovih zaposlenika okosnica privlačenja i zadržavanja osoblja i izgradnje snažne i sposobne organizacije. Iz tog razloga, kontinuirano ulažemo u naše radnike i nudimo razne programe zaštite na radu koji će osigurati zdravo i sigurno radno okruženje.

Podrška lokalnoj zajednici.

Holcim je predan brizi za lokalnu zajednicu. Većina naših pogona locirana je u manjim zajednicama u kojima osim osiguranja radnih mjesta i potrošnje lokalnih dobara i usluga, sudjelujemo u raznim programima koji podižu kvalitetu života lokalnog stanovništva.
Put prema trajnom poslovnom uspjehu zahtjeva građenje partnerstva kroz otvoren i iskren dijalog sa sindikatom, vladinim i nevladinim organizacijama, lokalnom zajednicom i društvom u cjelini.

Ericsson Tesla

Vizija – Doprinositi blagostanju Hrvatske vodeći aktivnu ulogu u izgradnji moderne i gospodarski prosperitetne Hrvatske.

Ericsson Nikola Tesla želi društvo u kojemu dominiraju znanje, demokratski odnosi, kultura poduzetništva, inovatorstva, otvorenost prema novim idejama i blagostanje.

Mercator

Mercator ne ostvaruje svoje poslanstvo samo aktivnom ulogom u gospodarskoj okolini, nego odazivom na potrebe šire okoline stvara svoju kulturnu i društvenu dimenziju. Donatorskim sredstvima gradimo i njegujemo međuljudske odnose te razvijamo i jačamo djelatnosti od lokalnog i nacionalnog značenja u različitim područjima društvenog života. Donacijska sredstva usmjeravamo tamo gdje su izražene najveće potrebe i pomažemo onima kojima je pomoć najviše potrebna.

Coca-Cola

Visoke vrijednosti i težnje oduvijek su dio prakse Coca-Cola HBC i njezinih prethodnika, ali nedavni razvoj događaja u globalnoj ekonomiji i poslovanju, kao i sve češće ispitivanje uloge poslovanja, istaknuli su potrebu da se one ugrade u rad tvrtke na otvoreniji i sistematičniji način.

Mi sada ispitujemo način na koji tvrtka preuzima svoje socijalne odgovornosti, usredotočujući se na ono što se događa na tržištu, u odnosu na okoliš, na radno mjesto i partnerstva u zajednici. Angažirali smo tim stručnjaka da provede istraživanje u većem broju zemalja i regija pomoću pretraživanja dokumenata, upitnika i iscrpnih intervjua. Na osnovi zaključaka formulirat ćemo novu strategiju za korporativnu društvenu odgovornost, koja će sadržavati kvalitativna i kvantitativna mjerenja. Također očekujemo da ovaj rad dovede do novih, koordiniranih lokalnih primjera djelovanja u zajednici i u korist okoliša.

Mi tržišta doživljavamo kao društva s održivim gospodarstvima. Također prihvaćamo odgovornost da svoje znanje i resurse koristimo kako bismo postigli nešto pozitivno i značajno. Najveći pozitivni doprinos koji naša tvrtka može donijeti društvenim zajednicama jest izravan gospodarski učinak koji ostvarujemo uspješnim poslovanjem.

Moramo izabrati na što ćemo usredotočiti svoje napore. Vjerujemo da su za organizaciju poput Coca-Cola HBC najvažnija mjesta na koja se valja usredotočiti lokalne zajednice u kojima djelujemo i njihovi karakteristični problemi - socijalni, zdravstveni ili problemi vezani uz okoliš; jedan primjer toga je naša podrška borbi protiv HIV/AIDS-a u Nigeriji. Još jedno prioritetno područje čine standardi koji se odnose na proizvode što ih koristimo ili prodajemo (npr. kvaliteta hrane). Vrijednosti koje utjelovljujemo sastavni su dio uspješnog vođenja našeg poslovanja i pokazuju se u svakom od područja za koja je korporativna socijalna odgovornost važna - na radnom mjestu, tržištu, u okolišu i zajednici.

OTP Banka

Banka potvrđuje da pored poslovne uspješnosti i rasta, ona mora također uzeti u obzir važne aspekte njezinog društvenog okružja. Naše razumijevanje društvene odgovornosti sadrži stalnu obvezu promicanja održivog ekonomskog rasta. Namjeravamo ostvariti taj cilj suradnjom s našim zaposlenicima, njihovim obiteljima, lokalnim zajednicama i društvom u cijelosti kako bi poboljšali standard života na način koji odgovora i uspjehu Banke i općem razvoju.

Sony Ericsson

Mi se brinemo o ljudima i okolišu.

Ravnopravan odnos prema radnoj snazi, proaktivno očuvanje okoliša i praktično uključenje u zajednicu su temelji Sony Ericssonove vizije održive budućnosti Integriranjem etičkih elemenata u sva pitanja vezana za rad tvrtke, uključujući upravljanje ljudskim resursima, dizajn proizvoda, zahtjeve za dobavljače i programe djelovanja u zajednici, Sony Ericsson pomaže u izgradnji čistijeg, sigurnijeg i prosvjećenijeg svijeta.

Uvažavanje i odgovornost.

Sony Ericsson vjeruje u uvažavanje ljudskih prava i u etički postupak prema svim zaposlenicima.
Sony Ericssonova politika se zalaže za ponašanje na društveno i etički uzoran način, te vođenje poslova u skladu s primjenjivim zakonima i propisima.

Ipercoop

Društvena odgovornost očituje se kako u odnosu s kupcima – kroz kontinuirano poboljšanje kvalitete usluga i proizvoda, djelatnicima, dobavljačima, tako i u odnosu prema lokalnim zajednicama, kroz potporu društvenih i kulturnih aktivnosti kroz donacije i sponzorstva. S tim ciljem u okviru tvrtke djeluje odjel za odnose s javnošću i preko njega ostvaruje svoj cilj pomaganja i stapanja sa zajednicom u kojoj se nalazi.

Adris grupa

Briga za zajednicu načelo je duboko ukorijenjeno u naše poslovanje. Adris grupa kao odgovorna tvrtka poduzima sve kako bi poboljšala kvalitetu života u zajednici u kojoj djeluje, kako regionalno, tako i u cijeloj Hrvatskoj.

Osim brige za svakog čovjeka, zaštita okoliša, donacije i partnerstvo bitan su dio naših svakodnevnih napora.

Temat priredio Srećko Horvat

Unescova održivost nematerijalne baštine

Tvrtko Zebec

Iskustva s Unescova Sastanka stručnjaka o listama nematerijalne kulturne baštine, New Delhi, od 2. do 4. travnja 2007.

Putana, lik iz indijske klasicne sanskrtske plesne drame, kutiyattam

Pokušate li preko općeprihvaćene tražilice internetskih stranica "guglati" o *nematerijalnoj baštini*, nećete naći mnogo izvora s naših prostora. U jesen 2003. (u *Zarezu* br. 114 i 115 u rubrici o kulturnoj politici) Biserka Cvjetičanin pisala je o 32. generalnoj konferenciji Unesca, o tome kako se svijet kreće prema društvu znanja štiteći raznolikosti kulturnih sadržaja i umjetničkih izraza te kako se o tome priprema projekt konvencije za 2005. Kulturna je raznolikost, naime, neodvojiva od pojma demokracije, a sloboda izraza, pluralizam medija, višejezičnost i jednakost svih kultura u pristupu umjetničkom izrazu te znanstvenom i tehnološkom znanju, jamstvo su raznolikosti. Na istoj konferenciji, Unesca usvojena je *Konvencija za očuvanje nematerijalne kulturne baštine* koja je, prema riječima autorice navedenoga teksta, tada ostala u sjeni prvospomenute ideje o zaštiti raznolikosti kulturnih sadržaja. Pozivajući se na Unescove programe koji se tiču nematerijalne baštine, osobito na proklamacije remek-djela usmene i nematerijalne baštine čovječanstva, sastavljena je *Konvencija*.

Provedba i popularizacija Konvencije

Hrvatska je sedamnaesta zemlja koja ju je ratificirala. Do veljače 2007. to je učinilo 75 zemalja. Počela se provoditi u travnju 2006. u trenutku potpisa tridesete zemlje. U Unescovu Tajništvu za nematerijalnu baštinu nadaju se da će do kraja godine biti više od 90 zemalja potpisnica, što dokazuje izrazito zanimanje zemalja za *Konvenciju*. I upravo je to agilno i spretno Tajništvo na čelu s Nizozemcem Riekom Smeetsom zaslužno za uspješnu provedbu i popularizaciju *Konvencije* od njezina početka.

Generalna skupština zemalja članica i Međudržavni odbor statutarna su tijela koja uz stručnjake iz zemalja članica provode i promiču načela *Konvencije*. Očuvati i štititi nematerijalnu kulturnu baštinu, osigurati poštovanje prema nasljeđu zajednica, skupina i pojedinaca, podići svijest na lokalnoj, nacionalnoj i međunarodnoj razini radi boljega međusobnog poštovanja te međunarodne suradnje, glavni su ciljevi *Konvencije*. Prakse, reprezentacije, znanje i vještine, te instrumenti, predmeti i kulturni prostori koji su dio tradicije koju zajednice, skupine i pojedinci prepoznaju kao dio svoga kulturnoga nasljeđa – predmet su *Konvencije*. Misli se pritom na usmenu tradiciju i izražavanje, smatrajući jezik osnovnim pokretačem nematerijalne kulturne baštine, na izvedbene umjetnosti – ponajviše glazbu, ples i dramu, na društvene prakse, rituale i svečana zbivanja, na znanje i prakse koje se tiču prirode i univerzuma, te na tradicijsko umijeće rukotvorstva. *Konvencijom* se potiču mjere koje bi trebale osigurati održivost te baštine, njezinu identifikaciju, stvaranje i prikupljanje dokumentacije, provedbu istraživanja, promidžbu, formalni i neformalni prijenos baštine te njezinu revitalizaciju.

Plodna godina

Godina 2006. izrazito je plodna u provedbi *Konvencije*, ističu u Tajništvu. Generalna skupština na prvom zasjedanju u lipnju tražila je od Tajništva i Međudržavnoga odbora da pripremi smjernice za provedbu *Konvencije*, posebice kriterije za stvaranje dviju lista – liste reprezentativne nematerijalne baštine i liste baštine kojoj treba hitna zaštita. Međudržavni je odbor pripremio nacrt kriterija za upis na te dvije liste, te tražio Tajništvo da prikupi komentare zemalja članica o nacrtu kriterija. Tajništvo je usporedno u dva navrata okupilo stručnjake koji su sa svojih gledišta ponudili većinu rješenja oko kriterija za upis na liste, što je Odbor i prihvatio. Stručnjaci s različitih područja, ponajviše etnolozi i socijalni odnosno kulturni antropolozi, folkloristi i lingvisti, raspravljali su i o nužnoj uključenosti lokalnih zajednica u očuvanju nematerijalne baštine i stvaranju inventarnih lista.

I u našim nacionalnim okvirima protekla se godina čini plodnijom od prethodnih. Povjerenstvo za nematerijalnu baštinu Ministarstva kulture više je raspravljalo o načinu stvaranja listi, o kriterijima koji su potrebni da bi neki oblici nematerijalne baštine bili prihvaćeni na nacionalnu listu, te o konkretnim primjerima poput korčulanske moreške, sinjske alke, feste Sv. Vlaha i bećarca s područja Slavonije i Baranje, pa i predaje o đurđevačkim picokima. Mnoga su se načelna pitanja postavila o prikupljanju i čuvanju dokumentacije, o pisanju i procjenama prijedloga, o potrebnim planovima za daljnje očuvanje baštine, o nositeljima tradicije, predlagačima za upis na liste i mnoštvo drugih.

Indijski sastanak stručnjaka

Treći sastanak stručnjaka održao se prošli mjesec u New Delhiju u Indiji kao priprema za iduće zasjedanje Međudržavnoga odbora u svibnju u Kini (Chegdu). Uz šest članova Unescova tajništva – organizatora sastanka i dvanaestero promatrača (ponajviše iz Japana koji je vrlo aktivan u provedbi *Konvencije* i koji je bio domaćin drugog sastanka eksperata u Tokiju i pritom priprema jedan od idućih sastanaka), na indijskome okupljanju bilo je nazočno 32 stručnjaka. Predstavnici iz Južnoafričke Republike, Gabona, Nigerije, Alžira, Maroka, Libanona, Sirije, Irana, Turske, Rumunjske, Bugarske, Mađarske, Norveške, Belgije, Francuske, Estonije, Brazila, Perua, Meksika, Dominikanske Republike, Kanade, Mauricijusa, Indije,

> Pozivajući se na Unescove programe koji se tiču nematerijalne baštine, osobito na proklamacije remek-djela usmene i nematerijalne baštine čovječanstva, sastavljena je Konvencija za očuvanje nematerijalne kulturne baštine, kojom se skrenula pozornost na potrebu vrednovanja i poštivanja kulturne raznolikosti i bogatstva čovječanstva

Japana, Kine, Vijetnama i Hrvatske raspravljali su i ovaj put o temeljnim pitanjima o dvjema listama *Konvencije* i specifičnim kriterijima o kojima bi Odbor trebao donijeti konačne odluke. Organizatori su na početku sastanka naglasili kako ne traže konsenzus stručnjaka, nego, dapače, alternativne pozicije s argumentima i protuargumentima koji bi Odboru olakšali donošenje konačnih odluka. Raspravljalo se o međusobnom odnosu reprezentativne liste i liste baštine kojoj treba hitna zaštita. Mogu li te dvije liste biti kompatibilne ili moraju biti neovisne, mora li baština koja treba hitnu zaštitu istovremeno zadovoljiti i kriterije reprezentativnosti, može li baština u slučaju da je upisana na jednu listu s vremenom "prijeći" na drugu listu. Debatiralo se i o prirodi reprezentativne liste čiji je zadatak da osigura jače prepoznavanje i isticanje nematerijalne baštine u javnosti, da jača svijest o njezinom značenju, te da potiče dijaloge koji poštuju kulturnu raznolikost. Prema jednom gledištu reprezentativna lista trebala bi sama po sebi biti reprezentativna cjelina ljudske kreativnosti i raznolikosti svjetske baštine. Pritom se postavljaju brojna pitanja poput: trebaju li odabrani primjeri na toj listi biti po svemu jedinstveni ili mogu biti izbor iz neke veće cjeline sličnih tradicija koje zastupaju, ali koje bi se također mogle upisivati na listu; moraju li odabrani primjeri biti tipični tako da pripadaju određenoj vrsti "elemenata" koji predstavljaju kulturu ili zajednicu; treba li reprezentativna lista biti kraća i selektivnija ili duža i bez većeg probiranja, te koje su prednosti ili mane kraće odnosno duže liste; kakve su namjere s listom – da bolje služi tako da se upisuje bez ograničenja na beskonačnu listu ili da se upisuje na ograničenu listu na određeno razdoblje, pa da se upisani primjeri s vremenom izmjenjuju i slično.

Dileme, pitanja...

Pitanja je mnogo, a rješenja su na traženje Tajništva vrlo općenita i apstraktna jer od sudionika se tražilo da razmišljaju "kao da je riječ o idealnim situacijama". Upravo taj dio pokazao je najveće slabosti – jer tko živi u idealnomu svijetu!? Bilo je prigovora korištenju pojmova element, jedinica (eng. *item*), a osobno sam kao sudionik rasprave od početka očekivao da ću čuti konkretne primjere i iskustva zemalja poput Brazila i Japana, koje već niz godina uspješno stvaraju svoje inventarne liste, što je potpuno izostalo. Raspravljalo se vrlo općenito o načelnim stvarima, a gotovo jedina konkretna stvar koju smo mogli vidjeti i osjetiti u punom sjaju je *kutiyattam* – klasični ples, koji je ujedno i sanskrtski dramski prikaz, sinkretički tradicijski oblik glazbe, plesa, drame i religije stare 2000 godina koji se donedavno izvodio jedino u visokom društvu Indije. Lingvist iz Irana postavio je npr. pitanje o jezicima kao predmetu *Konvencije* osobito na primjeru nomadskih kultura i zajednica koje se sele iz jedne države u drugu – tko bi trebao predlagati njihovu baštinu za zaštitu? Dobio je vrlo određeni i nedvosmislen odgovor da jezici ne mogu biti predmet zaštite, iako se i u tekstu *Konvencije* na prvomu mjestu spominje "usmena tradicija i izražavanje, uključujući jezik koji je pokretač nematerijalne kulturne baštine".

Konkretna iskustva i pitanja postavljali smo jedni drugima u neformalnim razgovorima i susretima pa gotovo da nije bilo primjera u kojemu nismo otkrili probleme. Ipak, *Konvencijom* za očuvanje nematerijalne kulturne baštine u globalnim razmjerima skrenula se pozornost na potrebu vrednovanja i poštivanja kulturne raznolikosti i bogatstva čovječanstva, pa time sigurno više nije u sjeni nego upravo dopunjava i razvija ideju o zaštiti raznolikosti kulturnih sadržaja i umjetničkih izraza s početka teksta čija je konvencija također ove godine krenula u provedbu.

“Kameleonska” kakvoća mediteranskih jela

Melanija Belaj

Glavna postavka ovoga zbornika je “prilagodljivost mediteranskih jela – njihova ‘kameleonska’ kakvoća koja im omogućava preuzimanje lokalnog kolorita različitih regija i svjetskih kuhinja”

***Mediterranean Food. Concepts and Trends. Proceedings of the 15th International Ethnological Food Research Conference*, Dubrovnik, 27 September – 3 October, 2004., ed. Patricia Lysaght, Nives Rittig-Beljak, Biblioteka Nova etnografija, Zagreb, 2006.**

Predstavljanje zbornika radova *Mediterranean Food. Concepts and Trends* (*Mediteranska prehrana. Koncepti i trendovi*) održalo se 24. travnja 2007. u Etnografskom muzeju u Zagrebu u sklopu okruglog stola *Turist za stolom – tradicionalna ishodišta gostoljublja*, a knjigu su predstavile Nada Matijaško, voditeljica Muzeja prehrane “Podravka”, i Nives Rittig-Beljak, jedna od urednica zbornika, koji okuplja radove 15. skupa Međunarodnog povjerenstva za etnološko istraživanje prehrane održanoga u Dubrovniku 2004. (suorganizatori i domaćini skupa bili su Institut za etnologiju i folkloristiku i Etnografski muzej iz Zagreba), na kojemu su prisustvovali sudionici iz devetnaest zemalja, uglavnom europskih, ali i iz Sjedinjenih Američkih Država i Japana.

Jadran i Mediteran

Nejasne odrednice mediteranske regije u povijesno-kulturološkom smislu te medijsko i sveprisutno popularizi-ranje “mediteranske dijete” neki su od razloga odabira teme skupa, te su spomenuti skup i zbornik radova pojasnili dvojbe o konstruiranju prehrambenoga identiteta Mediterana u prošlosti i sadašnjosti. Jednako tako su pomogli i u razumijevanju prisutnih sustava prehrane na mediteranskom području kroz povijest jer je to područje obitavanja raznolikih kultura, vjera i zajednica.

Kao što je i urednica zbornika i predsjednica Međunarodnoga povjerenstva za etnološko istraživanje prehrane Patricia Lysaght primijetila u uvodu, tema “mediteranske prehrane” bila je i više nego prigodna s obzirom na mjesto održavanja konferencije. Zbornik, koji je prema načinu obrade zadane teme podijeljen u pet dijelova, sabire dvadeset i četiri rada koji su temi pristupili s različitih teorijskih stajališta.

U prvome dijelu knjige okupljeni su radovi hrvatskih i jedne slovenske etnologinje, a promišljaju stupanj prehrambenog i kulinarskog zajedništva u mediteranskom području, u prošlosti i sadašnjosti. U svome radu Nives Rittig-Beljak raspravlja o temeljnim vrijednostima i principima prehrane u jadranskom priobalju, ističući kako uporište o zajedničkom modelu prehrane valja tražiti u dijelu prehrambenog identiteta Mediterana, i to u onom jednostavne, siromašne prehrane. Mirjana Randić je u svome tekstu istaknula tipične značajke mediteranske kulture prehrane na otocima hrvatskog dijela Jadrana, osvrnuvši se također i na utjecaj mediteranske prehrane na kuhinju kontinentalne Hrvatske i pokazujući to na primjeru bakalara. Naime, jela od bakalara predstavljaju hranu koja tradicionalno obilježava određene crkvene blagdane te su na neki način, smatra autorica, postala simbolom “tihog otpora pučanstva komunističkim političkim sugestijama poslije Drugog svjetskog rata”. Slijedi rad Zrinke Režić Tolj koja piše o *mantali*, tradicionalnoj konavoskoj slastici od ukuhanog mošta koja podrijetlo također pronalazi u mediteranskom krugu. Tanja Kocković obrađuje temu tartufarstva u Istri, regiji u kojoj su tartufi jedna od bitnih značajki gastronomskog identiteta. Slovenska etnologinja Maja Godina-Golija piše o utjecaju mediteranske prehrane na slovenske prehrambene navike na koje je osamdesetih godina 20. stoljeća najviše utjecala talijanska kuhinja.

Mediteranska dijeta – koncepti i trendovi

Drugi dio zbornika čine tri rada koja analiziraju sadašnje percepcije Mediterana kao integrirane kulturne i prehrambene regije, sugerirajući da su takvi stavovi nastali relativno nedavno kao odgovor na masovni turizam, globalni stil života i dijetetske trendove. Tako Konrad Köstlin smatra kako je pojam “mediteranske kuhinje” rezultat vizije Mediterana u posjetitelja koji dolaze iz sjevernih dijelova Europe te, potkrijepljen povijesnom dokumentacijom, ističe kako je ta kuhinja doživjela novo vrednovanje tek nakon Drugog svjetskog rata. Antonia-Leda Matalas daje uvid u povijesnu pozadinu mediteranske prehrane, točnije mediteranske dijete, upućujući na podatke da je današnji koncept zdrave prehrane stvoren na prehrani ruralnog stanovništva Krete šezdesetih godina 20. stoljeća. O širenju utjecaja mediteranske prehrane u Norveškoj piše Kristen Bertheau Nöklebye. Naime, u Norveškoj je tek nedavno popularizirana mediteranska prehrana kao jedan od načina očuvanja zdravlja i vitalnosti, a popularizirao ju je liječnik grčkog porijekla Fedon Lindberg. Ipak, njegove preporuke za preobrazbu tradicionalne norveške prehrane naišle su na otpor među norveškim stručnjacima.

Paella, pizza, pasta…

U trećem dijelu zbornika obrađena su jela koja vuku podrijetlo u mediteranskom prostoru: pizza, paella, te razne vrste tjestenina. Frédéric Duhart i F. Xavier Medina takva jela nazivaju *kameleonskim* jer su istodobno i regionalna i internacionalna i vrlo prilagodljiva. Na primjeru paelle spomenuti autori pokazuju kako je regionalno jelo poprimilo osobine nacionalnog kulinarskog simbola. O popularnosti pizze u Norveškoj piše Ann Helene B. Skjelbred i zapaža kako se posredstvom pizze proširila paleta začina i namirnica u svakodnevnom jelovniku prosječnog Norvežana. Slična situacija događa se i u Njemačkoj i Švicarskoj, gdje među mlađom populacijom sastavni dio prehrane čine jela i namirnice mediteranskog podneblja.

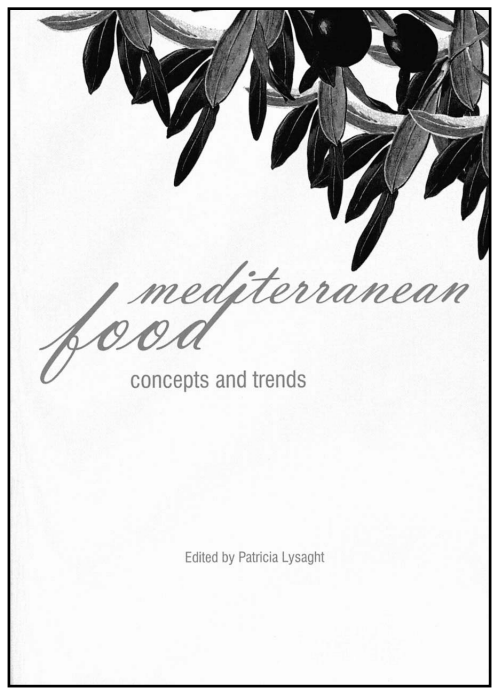

Četvrti dio okupio je nekoliko radova koji se bave utjecajem mediteranske kuhinje na prostoru SAD-a te jedan rad o talijanskoj kuhinji u modernom Japanu. U SAD-u etničke kuhinje smatraju se najznačajnijima. Yvonne R. Lockwood i William G. Lockwood smatraju da etnička kuhinja u SAD-u, u antropološkom smislu, iskorištava tekovine prehrambene kulture i stare i nove domovine, a mnogi američki antropolozi taj proces nazivaju “kreolizacijom”. Na primjeru arapskih Amerikanaca (najbrojniju skupinu čine Libanonci) u jednom od članaka pokazuje se kako novostvorena arapsko-američka kuhinja čini jednu od mnogih američkih kuhinja. Adelia Hanson objašnjava na koji je način libanonska *tabbouleh* salata postala oklahomsko jelo. Slijedi rad o uvođenju i širenju talijanske prehrane u modernom Japanu u kojemu Naoto Minami razmatra razloge tamošnje popularnosti talijanske kuhinje.

U posljednjem dijelu zbornika okupljeni su radovi koji govore o porijeklu pojedinih prehrambenih sustava koji pripadaju prostoru Mediterana, ali se danas više uz njega ne vezuju. O kulturološko-kulinarskom i povijesnom prožimanju svjedoče radovi o vrtlarstvu u Latviji, bizantskim korijenima ruske tradicije pijenja vina, te radovi o putevima pojedinih začina diljem Europe kojima su polazna točka bile kulture naseljene na mediteranskom prostoru. U zaključku ove cjeline može se reći da se talijanski model prehrane nametnuo kao glavni.

Jela od bakalara predstavljaju hranu koja tradicionalno obilježava određene crkvene blagdane, te su na neki način, smatra Mirjana Randić, postala simbolom “tihog otpora pučanstva komunističkim političkim sugestijama nakon Drugog svjetskog rata”

Jasni okusi, nejasni konstrukti

Kao što i urednica knjige Patricia Lysaght ističe, prema radovima sa skupa koncept “Mediterana” bilo u prostornom, kulturološkom ili kulinarskom kontekstu, moguće je promišljati iz različitih teorijskih stajališta. Dio radova u zborniku pretpostavlja stupanj prehrambenog i kulinarskog zajedništva u mediteranskom području u prošlosti i sadašnjosti, a drugi analizira sadašnje percepcije Mediterana kao integrirane kulturne i prehrambene regije, sugerirajući pritom na njihov nedavni nastanak. Ostali radovi problematiziraju i daju uvid u rasprostranjenost jelâ, namirnica i začina koji se vezuju uz mediteranski prostor. Glavna postavka skupa i zbornika je, prema riječima urednica, “prilagodljivost mediteranskih jela – njihova ‘kameleonska’ kakvoća koja im omogućava preuzimanje lokalnog kolorita različitih regija i svjetskih kuhinja”.

Zbornik je pisan na engleskom jeziku, a nakon svakog teksta nalazi se sažetak na hrvatskom i jeziku zemlje autora teksta. Za likovno rješenje korica odgovorna je Nikolina Jelavić Mitrović, a dizajn korica u boji maslinova ulja i s grančicom masline u rubu sjajno je prilagođen temi o kojoj je u knjizi riječ. Jelovnik restorana seljačkog domaćinstva “Mate” iz Pupnata na Korčuli, koji je priložen na početku knjige, koristi se kao svojevrsni uvodnik u zbornik i prigodna ilustracija tekstovima što slijede.

Ovaj zbornik, kao i sam skup, vrijedan su prinos istraživanju kulture prehrane ne samo za hrvatsku etnološku i kulturno-antropološku znanost nego su i vrijedan prinos promišljanju kulture prehrane na svjetskoj razini. Danas je više nego ikad, u sveopćem prožimanju raznolikih kultura, znanja i iskustava, potrebno promišljati hranu koju jedemo i u svrhu očuvanja zdravlja i u svrhu poznavanja povijesti pojedinih namirnica i jela. Naime, ono što poznajemo, promišljamo sa stavom, a ako se kritički osvrnemo oko sebe, više ćemo cijeniti ne samo ono što sada i danas jedemo i pijemo nego i ono što stoljećima baštinimo. z

Oponiranje društvenim silama

Silva Kalčić

Fokusirajući se na radove autoreferencijalnog i samoreprezentacijskog karaktera iz opusa umjetnika Naste Rojc i Stjepana Lahovskog, kustosica izložbe Leonida Kovač zaključuje kako su oboje svojim radom "ideološki neupotrebljivi" umjetnici

***Zelene vrpce: Samoreprezentacijski radovi Naste Rojc i Stjepana Lahovskog*, iz zbirke dr. Josipa Kovačića, Hrvatski muzej arhitekture HAZU-a, Zagreb, od 19. travnja do 13. svibnja 2007.**

Povod izložbi *Zelene vrpce: Samoreprezentacijski radovi Naste Rojc i Stjepana Lahovskog* iz zbirke dr. Josipa Kovačića bila je donacija kolekcionara Muzeju suvremene umjetnosti Zagreb. No, autorica izložbe, urednica kataloga te u njemu objavljenih popratnog teksta i intervjua s donatorom, ujedno kustosica Muzeja suvremene umjetnosti Leonida Kovač napravila je puno više od revije petnaest doniranih slika Stjepana Lahovskog (1928. – 1941.), postavljajući izložbu njegovih, i njegova ženskog pandana Naste Rojc (1883. – 1964.), radova u Hrvatski muzej arhitekture HAZU-a na zagrebačkom Tuškancu, na lokaciji na kojoj su mnoga izložena djela, istina davno, nastala.

"S profesorskom plaćom sam mogao kupovati jedino ona djela koja nisu bila jako skupa, a to su bila djela 'zaturenih' autora", reći će kolekcionar Josip Kovačić, teoretičar književnosti rodom iz Međimurja, koji je kao dječak žalio radi masovnog uklanjanja, u duhu poslijeratne obnove, tradicijskih pilova, stupovlja sa zaštitničkim kipićem sveca u niši ili kućici na vrhu. Prva djela sakupio je kao desetogodišnjak, donoseći kući kamenu plastiku s austrougarskih grobova koji su bacani kako su grobovi prekapani za nove vlasnike: buduće korisnike. Kolekcionar Kovačić je sakupljao djela umjetnika čija imena je nalazio, objašnjava, u enciklopedijama, no čija djela nisu bila izlagana u galerijama i muzejima. Naposljetku se pokazalo da su većinu tih djela napravile žene, pa je 1988. tisuću djela hrvatskih slikarica rođenih u devetnaestom stoljeću darovao Gradu Zagrebu, dok pet godina ranije organizira prvu posthumnu, na stotu godišnjicu njezina rođenja, izložbu Nasti Rojc angažirajući kao autora izložbe Ivu Šimata Banova. O Nasti Rojc, o čijoj izložbi u londonskoj Gievs Art galeriji 1927. pozitivnu recenziju donosi časopis *Time*, a 1928. u Zagrebu osniva, u doba sufražetkinja, Društvo likovnih umjetnica će reći: "Osjeća se u njenim djelima da je ona članica minhenskog kruga, ženski član onog slavnog i u literaturi potrošenog kruga Becić, Račić, Kraljević, Hermann, i čudio sam se zašto se ona tu ne spominje". Godine 1971. povjesničarka umjetnosti Linda Nochlin postavila je pitanje u naslovu eseja: "Zašto nema velikih umjetnica?" Odgovor je bio da se u tradicionalnom društvu žene nisu mogle baviti umjetnošću ili su njihovi radovi bili zanemarivani, drukčije vrednovani ili pripisivani muškim kolegama umjetnicima…

Identiteti, seksualnost i transvestije

Dijeleći s Rojc homoseksualnost, Lahovsky je radio kao profesor u provinciji, u Senju, kao umjetnik je nakon studija radio malo, zaokupljen temom slikarskog i osobnog autoportreta baš kao i Nasta Rojc. Na izložbi su prikazane njegove autoportretne fotografije s maskama izrađivanim od papir mašea i kartona; osobito je dirljiv u vizualizaciji vlastita neslaganja s fizičkim, estetskim činjenicama akt cijelog tijela s maskom koja je prikazivala njegovo pomlađeno lice. "Na poleđini fotografija znao je napisati 'Masko, pomladi me'… U jednom mi je pismu iz Pariza 1977. napisao: "Tek kad se u ogledalu pogledam gol vidim da sam otpisan". Tu 'fizičku' otpisanost liječio je maskama", svjedoči Kovačić. Leonida Kovač to čita i u smislu mimikriranja vizualnog iskaza u "ruho određenog povijesnog stila", teškom "povijesnošću". Njegova igra identiteta, a prema suvremenim *queer* teorijama identitet je tek performativna kategorija, odbacivanje kodova heteroseksualnosti, uostalom ne postoji samo jedna, dvije (fideizam) istine već ih ima bezbroj (pironizam) – prema Leonidi Kovač, čita se i u umjetnikovom izbjegavanju služenja vojske, odnosno neimanju smisla za borbu i za ratove. "Na autoportretu u gvašu *Demonstracija* ironično prikazuje te silne povorke koje su od 1945. bile u modi, i s desne strane samoga sebe. Pokazujući mi tu sliku, govorio je: "To sam ja, baba u šinjelu i rupcu i vojničkim čizmama".

Katalog Zelene vrpce, *MSU, Zagreb, 2007.*

Snažan individualizam Naste Rojc i Stjepana Lahovskog supostavlja se u umjetnosti poželjnom kolektivizmu, preuzimanju postojećih kodova; posebno danas u doba globalizacije kao "povijesno najokrutnijeg oblika kolonijalizma"

Nasta Rojc, naprotiv, promatrajući ženske modele, često su to bile kolegice na bečkoj akademiji, znala je u njih izazvati neugodu svojim zainteresiranim pogledom, gledanjem "kroz i kroz" što, osim odnosa prema Drugome svjedoči i o njezinom interesu za ženu ne iskazujući ga poput prijateljice, već koncentrirajući u njega vlastitu *queer* seksualnu energiju, stoga je sebe terapeutski naslikala očiju uperena mimo promatrača slike, cenzurirajući vlastiti pogled, te u kostimu toreadora, strategijom transvestiranja, *cross-dressing*a, *draga* što uključuje i kratko, muški podšišanu kosu. Riječima Leonide Kovač, "kultorološki, lik toreadora u svojoj simboličkoj funkciji ne postoji samo u značenju taurokton, heroja koji svojom vještinom i misijom nadjačava fizičku snagu bika kojega probada tankim mačem. Toreador je paradigma *latin lovera*, slamatelja ženskih srca".

Inventivnost samoreprezentacije

Smještajući u povijesni i stilski kontekst izložene umjetnike, Leonida Kovač u tekstu kataloga izložbe, naslovljenom *Zemljopis i zakašnjenja*, navodi tezu Raymonda Williamsa kako se pojam modernizam, kao naziv čitavog kulturnog pokreta i povijesnog trenutka, pojavljuje kao opći termin tek od pedesetih godina dvadesetog stoljeća, označujući dominantnu verziju "modernog", ili čak "apsolutno moderno" u razdoblju od 1890. do 1940. godine. Što znači da su u tradiciju modernog uključeni postimpresionisti, ali i iz nje izuzeti impresionisti ili u

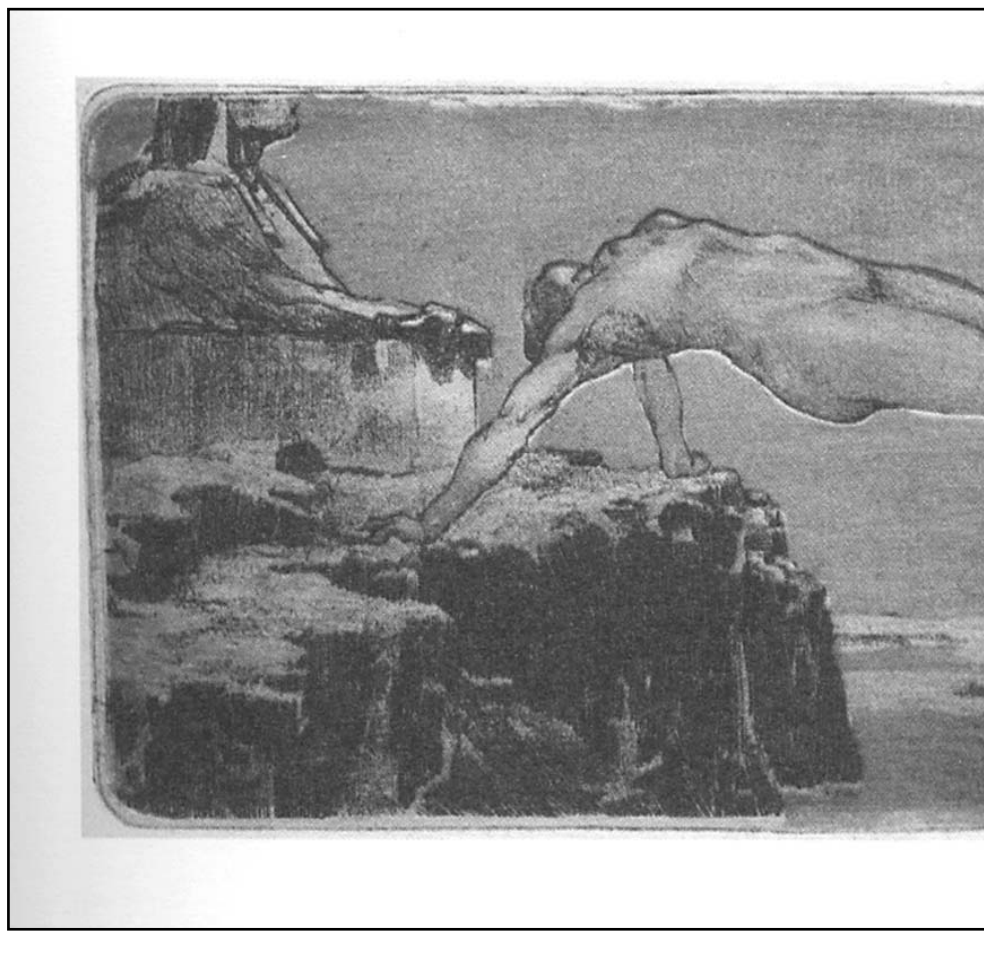

Za trajanja izložbe Leonida Kovač, jedan od rijetkih domaćih teoretičara umjetnosti u okruženju zemalja koje raspolažu imenima poput Miška Šuvakovića, Ješe Denegrija, Marine Gržinić, Renate Salecl, Bojane Peić ili Rastka Močnika, održala je predavanje na temu spolnog, rodnog odnosno društveno utemeljenog značenja identiteta naslovljeno *Transgresije normativnog identiteta* 10. svibnja 2007. u Hrvatskom muzeju arhitekture HAZU-a. Ana Opalić je tijekom trajanja izložbe vodila fotografsku radionicu namijenjenu srednjoškolskom uzrastu na temu *autoportreta*.

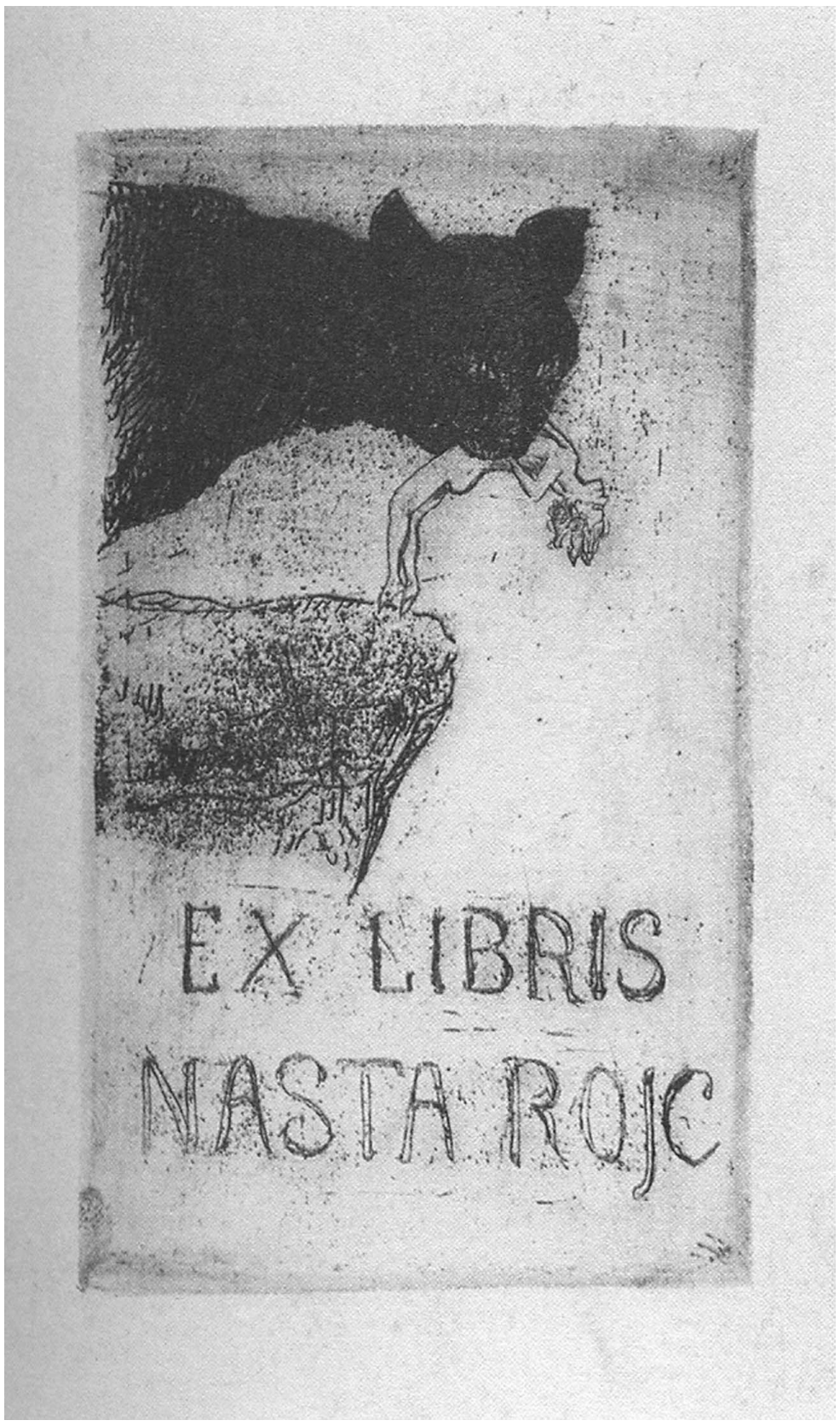

Ex libris Hasta Roje – Autoakt u raljama mačke, *1908*

Nasta Rojc: Spajam kontinente, *1908.*

koja je imala retrospektivnu izložbu u Umjetničkom paviljonu već 1938. – iz službene povijesti umjetnosti jer je njihov opus ocijenjen anakronim a spolna orijentacija nepoželjnom, te jer nisu pripadali umjetničkom pokretu ili skupini, autorica izložbe Leonida Kovač fokusira se na radove autoreferencijalnog i samoreprezentacijskog karaktera iz opusa dvoje umjetnika te zaključuje kako su oboje svojim radom "ideološki neupotrebljivi" umjetnici.

"Naime, individualna umjetnička inventivnost koju modernistička retorika ultimativno zahtijeva, u ovim se opusima ne manifestira na formalno 'čistoj umjetničkoj' razini, već na razini performativa. Performativni učinak u oba se slučaja manifestira u postupcima samoreprezentacije koji miniraju kategoriju koherentnog subjekta, odnosno, konkretno, postojanog rodnog identiteta. U tim radovima ono što je rečeno nije manje važno od onoga kako je rečeno, i upravo je ta 'neumjetnička' razina autoportreta Naste Rojc i Stjepana Lahovskog 'suviše politički uznemirujuća da bi jednostavno sjela u prihvaćene kritičke kategorije ili u staložene 'univerzalne' prostore svijeta visoke umjetnosti", objašnjava Leonida Kovač reinterpretirajući riječi Carol Duncan.

Autoportret podrazumijeva skrivenu prisutnost ogledala, u kojemu lik promatra vlastiti odraz – odnosno promatra promatrača slike – prema Cummingsu uostalom zrcalo je medij za snivanje snova, dok Hocke govori o zrcalu kao o samopotvrdi novostečene subjektivnosti, pružajući i mogućnost kombinacije zrcaljena. Tema odraza odlično je interpretirana u oblikovanju kataloga izložbe, gdje je naslov izložbe prisutan u svojoj zrcalno simetričkoj slici u engleskoj inačici naslova, a oblikovanje kataloga potpisuju Mileusnić + Serdarević.

Ideološki neupotrebljivi umjetnici

Antimodernističkim, u smislu razbijanja jedinstva prostora slike autorica izložbe čita i posezanje za dvjema različitim perspektivama na istoj slici. Histeriju, koji rječnik devetnaestog stoljeća definira kao "ženski temperament preokrenut u neurozu", vizualizira bakropis Naste Rojc *Ex libris Nasta – Autoakt u raljama mačke*, koji prikazuje nago mlado žensko tijelo poddimenzionirano u odnosu na crnu mačku koja je proždire, prenapregnutim lukom svoga tijela spajajući dvije morske obale, a u zadnjem je planu niski horizont utjelovljujući položaj i opcije ponuđene ženi u društvu prijelaza devetnaestog u dvadeseto stoljeće. Snažan individualizam dvoje umjetnika ono je što autorica izložbe Leonida Kovač supostavlja u umjetnosti poželjnom kolektivizmu, preuzimanju postojećih kodova; posebno danas u doba globalizacije koju naziva "povijesno najokrutnijim oblikom kolonijalizma", …"čiji multinacionalni kapital traži neprestano nove umjetničke proizvode u koje će investirati, skandalozne proizvode, ali koji u naše doba više nisu u stanju nikoga skandalizirati". Iako bi se moglo primijetiti da je dizajn u nekim svojim idejnim ishodištima osobito u vrijeme njemačke i ruske avangarde slijedio umjetnost u njezinoj želji da radikalno preoblikuje postojeći svijet i društvo, razvidna je činjenica da su se njihovi putovi iscrpljenjem avangardnih tendencija potpuno razišli. I dok je umjetnost krajem šezdesetih (konačno?) napustila univerzalne utopijske projekte stvaranja novog svijeta, razumno shvaćajući da u doba globalno pobjedonosne nadnacionalne kapitalističke ekonomije jedini mogući odgovor umjetnika jest realizacija niza mikro-utopija osmišljenih kao antiparalelni pokret otpora u obliku procesa lokalne regionalizacije i diversifikacije, dizajn naprotiv slijedi bez otpora globalnog pobjednika prodajući njegove proizvode i ideje, a, što je paradoksalno, radeći svakim korakom na oblikovanju umjetne ambijentalnosti globalne utopije, ovog puta konzumerističkog društva koje pogoni potrošnja umjetno oblikovanih proizvoda i slika. Kolekcionar Kovačić sakupio je i niz artefakata na razmeđi umjetničkog i obrtničkog stvaranja, napravljenih u stilu art decoa, u nas još relativno nezavršene stručne valorizacije i inventarizacije.

Je li naše doba uistinu ono s istoimenog platna Naste Rojc iz 1928., na kojoj su zahvaćeni centrifugalnim, snažnim homogenizirajućim društvenim silama "svećenici, komunisti, prostitutke, anarhisti, vojnici, pin-up djevojke, umjetnici, topovske cijevi, aktivističke parole, slikarske palete, negroidni kerubini, tenkovske gusjenice, srpovi i čekići, Biblije, odrezane uši. Smrt lijepome, Živjela korupcija, Živio nered, Konac umjetnosti, Dolje inteligencija, Komunizam destrukcija, Mirovni pakt, Peace i još štošta – piše na naslikanim papirićima koji lebde nad potocima krvi". Ne dovodeći je u vezi s (Eric) Rohmerovom *Zelenom zrakom* (1986.), ostaje otvorenim pitanje što zapravo predstavlja, i gdje je zelena traka? Z

Stjepan Lahovsky – Autoportret s beretom, *1947.*

Darwin Butković

Izmišljanje nemogućeg

Suzana Marjanić

U povodu četrdeset i pete obljetnice-izložbe *Četrdesetpeta: Arte sacra, Terra sacra* (Galerijski centar Varaždin, Vila Oršić, 24. travnja – 1. svibnja 2007.) i rođendana s likovnim umjetnikom, performerom i jednim od organizatora Dana hrvatskoga performancea u Varaždinu razgovaramo o razlozima njegova bavljenja akcijama i performansima

Ksenija Kipke u katalogu povodom vaše izložbe* SA, what is this?** ***(2006.) ističe kako ste "po svom temeljnom metieru – slikar, po gesti – kipar, a po karakteru – performer, po zvanju – umjetnik, po zanimanju – restaurator". Što vam u navedenoj lepezi životnih vokacija znači "biti performer" i kada ste osjetili potrebu bavljenja i performansom?

– Sredinom osamdesetih klasični pristup umjetnosti, ideji nije me zadovoljio, te sam počeo koristiti vlastito tijelo kao likovno-izvedbeni element. Godine 1987. u intervjuu za *Studentski list* Romanu Bolkoviću postoje naznake tom pristupu. Naime, tada sam izjavio: "Htio sam prestati slikati. Ostavio bih boje. Uzeo bih bijeli papir, čist kist i vodu. Uronio bih kist u vodu i vukao. Zanima me samo moja unutarnja kinetika"…

Trijada SA, PE i TE

***Jednako tako Ksenija Kipke u spomenutom katalogu ističe kako u vašoj osobnoj i umjetničkoj genealogiji postoje tri različita znaka povezana u cjelinu – SA, PE i TE, odnosno sat, pegla i telefon. Kojim simboličkim značenjima punite navedene simbole i zanima me gdje se u Sisku nalazi vaša skulptura* SA?**

– Simboli su proizašli iz moje prošlosti (djetinjstva), prvobitno kao čitljivi i prepoznatljivi ikonografski elementi, no poslije postaju znakovi, kako u likovnom tako i u lingvističkom smislu. Postoje mnoge likovne i lingvističke manipulacije tih mojih znakova unatrag dvadesetak godina. Primjerice, 1986. godine izradio sam mural (SAT, TELEFON i PEGLU) u pješačkom pothodniku u Novom Zagrebu. Godine 2001. u Varaždinu u Atelieru Butković izvodim performans *Basta Baroccio*; naime, na božićnom domjenku popeo sam se na ljestve visine od 4 metra, hineći rad baroknih majstora gdje u zamračenoj prostoriji sa svjetlom na glavi križam tri barokna anđela, nadomještajući ih svojim znakovima SA, PE, TE. Godinu dana kasnije u Varaždinu na Trgu kralja Tomislava izvodim performans *Nošenje SA*; odjeven u bijelu halju nosio sam skulpturu *SA* preko cijelog Trga po crvenom tepihu do Gradske vijećnice. U Atelieru Butković 2001. godine izveo sam *Ležanje SA*; prigodom izvedbe skulpture *SA*, iz potrebe izvedbe po mojoj mjeri rodila se potreba ležanja u njoj. Godine 2004. u Atelieru Butković povodom 4. Dana hrvatskog performancea izvodim performans *Autoritratto con SA*; između dva autobiografska video zapisa jedem pečenu svinjsku glavu pokraj koje je autoportret u gipsu. Što se tiče skulpture u Sisku, ona je izvedena za vrijeme Likovne kolonije u željezari Sisak i prvobitno je bila postavljena u sisačkom Starom gradu, no poslije Domovinskog rata njena sudbina nije mi poznata.

Djelovali ste kao član grupe Obnova u okviru koje ste izveli i nekoliko performansa. O kakvoj je grupi riječ i koji su vas pogledi međusobno okupili?

– Generacija prijatelja i kolega s ALU, Amela Frankl, Karmen Frankl, Metka Jelenc, Stanko Juzbašić, Martina Kramer, Silva Nikšić, Slobodan Olić, Mirjana Vodopija, Pavle Vranjican te pokojni Goran Fruk kao spiritus movens, činili su jezgru grupe Obnova koja je sredinom 80-ih djelovala na likovnoj sceni tadašnje Hrvatske s idejama povezivanja likovno-teatarskog izraza i anarhističko-liberalnog stava prema likovnoj malograđanštini i tadašnjoj politici. Neki od projekata su bili kvalitetno primljeni i sponzorirao ih je Francuski institut, te i prezentirani na francuskoj Akademiji likovne umjetnosti. Npr. godine 1987. grupa Obnova izvela je akciju *Nošenje kade*; u gusanoj oslikanoj kadi obloženoj francuskom zastavom nosili smo direktora Francuskog instituta koji je veslajući prošao put od Francuske čitaonice do Francuskog instituta.

Flying art

***Kao svoj drugi performans navodite performans* Flying art** ***(Osijek, Studentski centar) iz 1985. godine u okviru kojega ste kao član grupe Obnova skakali s ljestava, otvarajući kišobran i krećući se po otvorenom prostoru zamišljenom linijom. Zbog čega ste napravili remake upravo tog performansa 2001. godine pod nazivom* Flying art SA?**

– Doselivši se u Varaždin, prije četrnaest godina, primijetio sam da Varaždin nije imao dodira s tom "klasičnom" vrstom djelovanja, te na inicijativu HDLU-a Varaždin i Ivana Meseka i uz moju logistiku pokrenuta je akcija varaždinskih performansa – Dan hrvatskog performancea. S obzirom da sam taj performans u okviru grupe Obnova izvodio u Osijeku, a samim time što sam ostao sam u konzervativnom gradskom okruženju, iskoristio sam prostor samoće, pustoši glavnog trga u Varaždinu i jednog od mojih simbola.

Kao odgovor na Univerzijadu grupa Obnova 1986. godine na Trgu Francuske revolucije izvela je performans* Sport** ***u obliku izmišljene sportske igre s većim brojem izvođača. Kao sudionik izveli ste akcije kao Apolon, Neptun i biciklist. Kako ste osmislili navedene akcije?

– Ponekad je potrebno izmisliti nemoguće kako bi pružili podršku svemu mogućem ili stvarnom. Te akcije su bile protuteža ili diverzantski udar na sve ono što je značila državna Univerzijada '87.

Defenestracija

Sudjelovali ste u Frukovoj* Defenestraciji II** ***1987. godine. Naime, kao član grupe Obnova izveli ste izbacivanje samoga sebe s petog kata u obliku rakete. Kako je izgledala navedena izvedbena defenestracija?

– Defenestracija ili bacanje kroz prozor u povijesti je naziv za događaj kada su pristalice češke evangelističke crkve, pobunivši se protiv kraljevske protunarodne politike bacili kroz prozor gradske vijećnike, kraljevske namjesnike. U nekim se zemljama tradicionalno bacanje stvari kroz prozor odvija u vrijeme karnevala, dok se u zagrebačkim novoizgrađenim naseljima bacanje smeća događa svakodnevno. U *Defenestraciji* I i II sredinom osamdesetih izbacivali smo "umjetničko smeće" i sebe same s petog kata zgrade na Cvjetnom trgu, koja je sada, nakon dvadeset godina, opet predmetom aktualnog političkog smeća. Izbacivanje je bilo dosta riskantno. Tada se dogodilo vrlo rijetko puknuće sigurnosnog užeta (usporivača), i to meni, što mi je naravno ostalo u sjećanju i mislim da to više nikada ne bih priuštio svome tijelu, iako sam njime činio i mnogo opasnije radnje u svrhu ostvarivanja nekih ideja.

Kao član grupe Pakajonda izveli ste akciju grupnog slikanja na Cvjetnom trgu 1985. godine. O kojim je članovima riječ i kakve ste crteže izveli u okviru tog akcijskog slikanja? Osim toga, u čemu su se međusobno razlikovale grupa Obnova i grupa Pakajonda?

– S više pedagoški usmjerenim kolegama s ALU, pokojnim Želimirom Kiseljevim, Goranom Budijom, Čedom Bužančićem, Darijom Dolanski i Aleksandrom Arađelović, izveli smo nekoliko likovno edukativnih akcija, koje su imale za cilj izlazak likovne radnje i ateljea u javnost, činjenje umjetničkog djela u javnom prostoru i rađanje zajedničkog djela u kojemu se likovni monolozi pojedinih autora stapaju u likovno korektan i uzbudljiv dijalog. Zanimljivo je da se u taj dijalog uključivala i laička publika, bilo direktnim radom bilo sugestijom.

Od listopada 1991. do ožujka 1992. godine trajala je vaša akcija* Vožnja** ***kada ste se drago-

U *Defenestraciji* I i II sredinom osamdesetih izbacivali smo "umjetničko smeće" i sebe same s petog kata zgrade na Cvjetnom trgu, koja je sada, nakon dvadeset godina, opet predmetom aktualnog političkog smeća

Darwin Butković

Darwin Butković: Requiem za boškarina *(2005.)*

voljno javili u Hrvatsku vojsku u satniju hrvatskih umjetnika i tako se vozili u ratnim uvjetima oko 60 000 km. Koji/e su se performeri/ice javili u spomenutu satniju i kakva su vaša iskustva s te ratne vožnje?

– U pričuvnom sastavu izdvojio bih Tomu Gotovca koji je svojim performansima i izložbama u tom ratnom periodu djelovao sa svojih općepoznatih političkih i likovnih pozicija, te svog ratnog prijatelja Đorđa Jandrića. Moja će osobna iskustva vjerojatno jednoga dana biti opisana u književnoj formi, a neka su vidljiva i danas u likovnom smislu. Prva su bila prikazana 1993. u Galeriji Karas na zajedničkoj izložbi s Dubravkom Adamovićem.

S obzirom da ste uz Ivana Meseka glavni organizator i idejni začetnik Dana hrvatskoga performancea, zanima me kako biste odredili današnju performersku scenu u Varaždinu?

– Ona je još uvijek što se tiče domaćih umjetnika dosta mala, ali gosti s internacionalne i hrvatske scene uvelike povećavaju zanimanje javnosti.

Povodom 1. Dana hrvatskog performancea 2001. godine na internetskoj stranici HDLU-a Varaždin konstatirano je kako je manifestacija skrenula pozornost na performans "u sredini koja performance gotovo da nikad nije ni vidjela". Kakve su reakcije na performans danas u Varaždinu s obzirom na Dane hrvatskoga performancea?

– Ljudi su se pomalo odredili i postaju publika, kao što su se nekada davno morali priviknuti i priučiti na novu umjetnost "barok".

Jeste li zadovoljni medijskom vidljivošću/prisutnošću Dana hrvatskog performancea i u kontekstu navedenoga – koje biste manifestacije u Hrvatskoj koje rade na promociji performansa izdvojili?

– Nisam zadovoljan jer se još uvijek protežira amaterizam i autori sumnjivog dosega. Svakako bih u pozitivnom smislu izdvojio manifestacije u Istri, Osijeku i Dubrovniku.

Konj, boškarin i koza

Molim vas, pojasnite kontekst svoga performansa* Mala glazba za klavir i konja*, koji ste izveli na Stančićevu trgu na 5. Danima hrvatskoga performancea 2005. godine. Osim toga, u Vincentu 2005. izveli ste* Requiem za boškarina*, a u Čakovcu prošle godine* Jazz za kozu*?

– To su novi performansi koji su na tragu mog povratka kršćanskom nauku u umjetnosti te mojem novom čitanju kršćanske umjetnosti u likovnom i literarnom smislu. Na tragu nauka i aktivnosti svetoga Franje koji je propovijedao pticama ja sviram životinjama.

Godine 2003. godine u okviru 3. Dana hrvatskoga performancea izveli ste performans* Roštilj SA *na Stančićevu trgu kad ste na metalnoj skulpturi ispekli osamdesetak svinjskih kotleta i nadomjestili ih njihovim odljevima. Sam performans, točnije, happening odredili ste kao hranjenje performera i namjernika. Kako ste osmislili navedene odljeve? Na izložbi* SA, what is this? *(2006.) izložili ste i* SA spomenik odojku *kao i* SA roštilj*?

– S obzirom na prethodni odgovor, to je performans vezan uz Stari zavjet i moje likovno djelovanje "novo čitanje proroka Izaije (idolopoklonstvo)".

Prošle godine na 6. Danima hrvatskog performancea u okviru* Simultanke *na Stančićevu trgu dali ste svojevrsni obol preminulom varaždinskom biskupu Culeju. Što vas je potaklo na navedeni izvedbeni obol* For Marco*?

– Bili smo prijatelji i susjedi, a času njegove smrti nisam bio nadahnut ni za što drugo doli za molitvu za njegovu dušu.

Višeznačnost četrdesetpete

Na svojoj najnovijoj izložbi* Četrdesetpeta: Arte sacra, Terra sacra *(Galerijski centar Varaždin, Vila Oršić, 24. travnja – 1. svibnja 2007.) izložili ste dokumentaciju svojih performansa, od pripremih crteža i zamisli do konačnih snimaka izvedbe. U katalogu izložbe Ksenija Kipke zapisuje da "izlažući svoje performanse, vodite nas iza pozornice, pokazujete scenarij, rekvizite, kostime, komentare, objektivnu i subjektivnu kritiku, ideju, zamisao i sumnju". Kako ste došli na zamisao o navedenoj izložbi i koji ste performans prvi snimili video kamerom?

– Ta izložba višeznačno podsjeća na moj osobni rođendan i sve povijesne i političke, društvene te socijalne aspekte 1945. godine. Postoje zapisi iz 1987. godine – iz razdoblja grupe Obnova te osobni zapisi iz 2000. godine do danas.

I na kraju. Neke svoje izvedbene radove nazivate performansima a neke akcijama. U čemu vidite žanrovsku razliku? Primjerice, Dalibor Martinis ističe kako je akcija proces, niz gesti koje mogu biti usmjerene prema okolini u kojoj umjetnik djeluje, a da pritom on sam ne postane izvođač, odnosno da svojim nastupom ne pretvara prostor svoga djelovanja u pozornicu (usp.* Tvrđa *1-2, 2005.).

– Svoje performanse baziram na svom osjećanju sebe prema određenim povijesnim kulturološkim i socijalnim pitanjima trenutka u kojem živim, nasuprot prošlosti. Zbog toga ta likovna djelovanja planiram i osmišljavam kroz višegodišnji period ili kroz najmanje godinu, za razliku od akcija koje su diverzantskog karaktera.

Svoje performanse baziram na svom osjećanju sebe prema određenim povijesnim kulturološkim i socijalnim pitanjima trenutka u kojem živim, nasuprot prošlosti. Zbog toga ta likovna djelovanja planiram i osmišljavam kroz višegodišnji period ili kroz najmanje godinu, za razliku od akcija koje su diverzantskog karaktera

Darwin Butković rođen je 24. travnja 1962. godine. Godine 1988. završava Akademiju likovnih umjetnosti u Zagrebu u klasi prof. Ferdinanda Kulmera, a 1993. poslijediplomski studij iz restauracije na Akademiji likovnih umjetnosti u Ljubljani. Iako po vokaciji slikar, većina projekata kiparskog su mu karaktera, uz stalno bavljenje i performansom, akcijama i instalacijama. Živi i djeluje u Varaždinu. Trenutno je vlasnik poduzeća za istraživanje zaštitu i obnovu umjetnina Trifora d.o.o. Varaždin i profesor stručnih predmeta na II. gimnaziji u Varaždinu. Dobitnik više nagrada i priznanja za svoj umjetnički rad.

Performansi: 1985. (Osijek, Studentski centar), *Najlonsko ljeto* (Kao član grupe Obnova izvodio sam trbušnjake pokraj najlonske sobe/životinje – oslikane i na kraju raskomadane.); 1985. (Osijek, Studentski centar), *Flying art*; 1985. (Zagreb, Cvjetni trg), *Akcija Pakajonda*; 1986. (Zagreb, Trg maršala Tita), *Akcija slikanje* (Uzevši štafelaj i platno 2 x 1,5 m krenuo sam iz Akademije likovnih umjetnosti do Trga maršala Tita ispred HNK-a i slikao svoju sliku iz ciklusa *La Famiglia*); 1985. (Zagreb, Trg Francuske revolucije), *Sport*; 1986. (Zagreb, Plemićeva 2), *Kupanje sa slikom* (Odlučio sam se okupati sa slikom); 1986. (Novi Zagreb, pješački pothodnik), *Mural*; 1986. (Zagreb, Trg Kralja Tomislava), *K und K* (Radeći na restauriranju skulpture Kralja Tomislava, Boris Cvitanović snimio je fotografiju koju sam poslije nazvao *K und K.*); 1986. (Beč, hotel Donau), *K und K* (Na putu u Prag preko Beča dogodio se kvar na automobilu u središtu Beča. S Goranom Frukom i Ivom Patarčec izveo sam u hotelskoj sobi akciju *K und K.*); 1987. (Zagreb, ALU, Ilica 85), *Skidanje* (Došao sam u klasu prof. Šuteja te izveo akciju *Skidanja* od početka do kraja koju je snimila gostujuća studentica iz SAD-a.); 1987. (Zagreb, Preradovićeva ulica), *Nošenje kade*; 1987. (Zagreb, Cvjetni trg), *Defenestracija II*; 1988. (Knjaževac, Jugoslavija), *Nošenje hrvatske zemlje* (Dobio sam poziv o primitku prve nagrade Studentski crtež za sudjelovanje na manifestaciji Ljeto u Knjaževcu. Pozvao sam Gorana Fruka, Danka Jakšića, Gorana Budiju i ostale da zajedno sudjelujemo u predviđenim akcijama. U Zagrebu smo napunili staklenku hrvatskom zemljom te vlakom stigli do Knjaževca. Tamo smo na željezničkom kolodvoru ispraznili staklenku.); 1988. (Knjaževac, Jugoslavija), *Instaliranje Plavog* (Obojivši najlon u plavo i forsirajući rijeku Timok prebacili smo ga preko prljave rijeke.); 1989.-1990. (Zagreb, Starčevićev trg, Klub HDLU-a), *Skidanje* (Tijekom godinu dana dolazio sam u Klub HDLU-a te se jedanput tjedno skidao i boravio među ljudima gol.); 1991.-1992. Hrvatska, *Vožnja*; 1998. (Varaždin, Cirkus Moira Orfej), *Camel Trophy* (Nisam izdržao, a da se ne portretiram sa devom.); 1998. (Varaždin, Cirkus Moira Orfej), *La Vie est Elephant* (Nisam izdržao, a da se ne popnem na slona.); 1999. (Varaždin, Atelier Butković), *Čitanje poezije* (Pred gostima božićnog domjenka čitao sam pjesme iz svoje zbirke.); 1999. (Varaždin, Atelier Butković), *Klasični ples* (Za vrijeme izvođenja klasične glazbe za gitaru i flautu izveo sam ples koreografije na tu temu.); 2000. (Varaždin, Atelier Butković), *Kiparske nožice*, *Omage a Joe* (U plavom kombinezonu s tekstom CECI NEST PAS UNE SCULPTURE izveo sam gaženje bosim nogama glinene kocke.); 2001. (Varaždin, Atelier Butković), *Ležanje SA*; 2001. (Varaždin, Trg Kralja Tomislava), *Flying Art SA*; 2001. (Varaždin, Trg Miljenka Stančića), *Krštenje* (Vladimir Dodig Trokut krstio me na trgu Miljenka Stančića.); 2001. (Varaždin, Atelier Butković), *Basta Baroccio*, *Omage a Tomislav Gotovac*; 2002. (Varaždin, Trg kralja Tomislava), *Nošenje SA*; 2003. (Varaždin, Trg Miljenka Stančić), *Roštilj SA*; 2004. (Varaždin, Atelier Butković), *Autoritratto con SA*; 2004. (Varaždin, Vila Oršić), *Nestajanje anđela SA* (Plačem stojeći pokraj anđela koji se topi.); 2005. (Varaždin, Trg Miljenka Stančić), *Mala glazba za konja*; 2005. (Vincent, glavni trg), *Requiem za boškarina*; 2006. (Čakovec, Centar za kulturu), *Jazz za kozu*; 2006. (Varaždin, Trg Miljenka Stančića), *For Marco.*

Terapija de-cirkusiranjem

Nataša Govedić

Umjetnik mora biti *na usluzi*, mora se "otvoriti" svakom novom projektu, mora biti srdačan prema novinarima, mora iznositi svoje emocije kao da je u pitanju javno dobro, mora se "potpuno investirati" u sudbinu lika ili autografski performans. Nije čudo što takva očekivanja kod umjetnika izazivaju stisnute pesnice te ispovijed o "boli, težini u trbuhu, depresiji, obamrlosti, žudnji *anksiolitika*"

Uz gostovanje beogradske predstave *Cirkus Historija* redateljice Sonje Vukićević, zagrebačko-izraelsku koprodukciju pod nazivom *Out of Service* koreografkinje Karen Levi te predstavu *Lili Handel* bugarskog koreografa Ive Dimčeva

Već u nedavna tri ovogodišnja gostovanja Jugoslavenskog dramskog pozorišta u Zagrebu (među kojima pamtim izvrsnu predstavu *Hadersfild*), mogli smo se uvjeriti da su temeljne poetika i politika centralne beogradske kazališne kuće svodive na stav kako je svijetom, a posebno Srbijom, zavladalo "ludilo", pred kojim, u kojem i s kojim je moguće jedino cirkusirati: nikakva ozbiljna kritika ne dolazi u obzir. A u najnovijoj JDP-ovoj "opereti" *Cirkus Historija* redateljice Sonje Vukićević, ugošćenoj u ZeKaeM-u, ova se jednostavna teza o tobožnjem ukidanju svake građanske odgovornosti pretvara u narodni proglas.

"Zabavište" Shakespeare

Na samom ulazu u dvoranu beogradske predstave publika je zamoljena odjenuti bijele kute i poslužiti se kokicama, e kako bismo i vlastitom kostimografijom te prehranom "konzumirali" bezumlje povijesti. Slijedi tutnjava razglasa: *Most amazing show! Do you want to be wildly entertained?* Zabavljat će nas citati iz teatroloških tekstova Jana Kotta, poljskog šekspirologa, kao i revijalno složene replike iz nekoliko Shakespeareovih tragedija: *Tit Andronik*, *Othello*, *Rikard Treći*, *Kralj Lear i Hamlet*. Stiže glumica na minijaturnom papamobilu, s tekstom: "Nisam lud! Znam to dobro ja! Nemam ruke da obrišem suze! Odmazda u srcu, a smrt u ruci!". Sudeći po njezinoj frizuri zauljenih "žniranaca" od kose, možda je riječ o parafrazi Vojislava Šešelja, a ne samo *Tita Andronika* (ili pape), ali u tom bi nam slučaju trebale još neke scenske indicije, kojih nema. Vjerojatno zato jer je u pitanju djelo žanrovski određeno kao *cirkus*, dakle žanr zavođenja publike, a ne dramske konfrontacije s aktualnim demonima vlasti. Pokušaj izjednačavanja analitičkog teksta Jana Kotta, zatim lajtmotiva Shakespeareovih tragedija i tobožnjih cirkuskih atrakcija, pri čemu glumci kruže scenom na rolama (Branislav Lečić kao Macbeth) ili se vrte u specijalno dizajniranom obruču (Hristina Popović Mijin kao Rikard III) ili vrte hulahop oko vrata (Draga Mićanović kao Kralj Lear) ili teturaju na štulama (Anita Mančić kao Hamlet), vremenom postiže učinak zamornog nizanja elizabetanskih šlagera, čija je poenta ionako bila jasna u prvih pet minuta predstave. Riječ je o filozofski veoma dostupnom i narodnjački raširenom uvjerenju kako *povijest melje svoje protagoniste*, pri čemu je posve svejedno da li uz ubojite poslove krvnika trešti plehmuzika, ijujuće žikino kolo ili vibriraju žice renesansne lutnje: svi ćemo *ionako* završiti u istom Kolu Smrti (često prikazivanom i na zidovima renesansne sakralne arhitekture). Novovjekovlje obiluje sličnim pučkim igrokazima, čija je najveća vrijednost u kolektivnom odušku dubljeg osjećaja bespomoćnosti. Što se pak tiče beogradske predstave, njezina mi je redateljska banalnost i kulturalna nivelacija uloga i vrijednosti djelovala kao studentska vježba iz političkog nazadnjaštva, a za trajanja svih uprizorenih glumačkih *premeta strance* i žongliranja najviše sam razmišljala o tome kako je riječ o apoteozi najvulgarnije izvedbene "dostupnosti", koja se ne ruga, već upravo *klanja* psihologiji gradskih sajmišta. Nisu me utješili čak ni povremeno veoma sugestivni glumci sa suzama u očima. Naprotiv, činilo mi se da previše lako pristaju na uloge jeftinih zabavljača, bez ikakve kolonizatorske nelagode oduzimajući Shakespeareovim likovima originalnu kompleksnost. U čitavoj ideji svijeta kao bulevarske predstave ima i nečeg mazohistički patetičnog: kao da smo pozvani *žaliti* umjetnost, umjesto da osjećamo njezinu snagu.

Out of Service

Usporedimo li s *Cirkusom Historija* skromnu zagrebačku koprodukciju *Out of Service* koju potpisuje izraelska koreografkinja Karen Levi, odmah će nam upasti u oči drugačija razina umjetničke odgovornosti kao kriterija pripreme predstave. Naime, u djelu *Out of Service* petero izvođača (Darko Japelj, Larisa Lipovac, Damir Klemenić, Roberta Milevoj i Sonja Pregrad) svojim imenom i stvarnim scenskim iskustvom tematizira osuđenost umjetnika na vječitu dostupnost i socijalno propisano cirkusiranje. Umjetnik mora biti *na usluzi*, mora se "otvoriti" svakom novom projektu, mora biti srdačan prema novinarima, mora iznositi svoje emocije kao da je u pitanju javno dobro, mora se "potpuno investirati" u sudbinu lika ili autografski performans, mora nam uvijek izraziti *dobrodošlicu* kad se udostojimo pokloniti mu/joj pozornost, mora za nas *gorjeti i plamsati* sve dok ga ne poželimo spaliti poput kakvih starih novina. Nije čudo što takva očekivanja kod umjetnika na sceni izazivaju stisnute pesnice, kompulsivno zborsko pjevanje, kompulsivno pljeskanje, ispovijed o "boli, težini u trbuhu, depresiji, obamrlosti, žudnji *anksiolitika*". Unatoč naporu, nelagodi, bijesu, potištenosti – umjetnici nastavljaju tvrditi kako je "posve u redu da ih upotrijebimo za svoju zabavu". Evo, dat će nam i svoj broj mobitela, poklonit će nam svoju najintimniju povijest, skinut će za nas gaćice, dubit će na glavi, podvrgnut će se najstrožoj diciplini hoda na prstima (citiram iz predstave). No *Out of service* je umjetničko djelo koje nalazi izlaz iz sveopćeg cirkusiranja. Ako smo već osuđeni na *davanje sebe* u razmjerima koji prelaze mogućnosti kontrole vlastite privatnosti, na raspolaganju nam ipak ostaju i kritička gesta i ironijsko preuveličavanje (pa onda i razobličavanje) suvremenog marketinškog kulta svedostupnosti, naizgled veoma sličnog umjetničkoj posvećenosti, no s posve različitim ciljem. *Out of service* otvara zanimljiva pitanja o užasu samoprodaje te uopće o "politici pozornosti" i u ekonomskim i u kazališnim institucijama, pri čemu se u gledalištu, kako odmiče predstava, sve više pojačava "dozvola" da čitavoj toj kulturi ekstatičnog prodajnog "Da!" izgovorimo jedno posve mirno, nekomercijalno "Ne". I emocionalni naboj i politička drskost predstave Karen Levi po gledatelje djeluju osnažujuće, što je samo po sebi veliko kazališno postignuće.

Slikanje "kurve"

Na petom po redu Queer festivalu ove se godine pojavila predstava *Lili Handel* bugarskog umjetnika Ive Dimčeva. Riječ je o vrlo mračnom solističkom izričaju na temu hinjeno ekstatične seksualne dostupnosti jedne transvestitske prostitutke, pri čemu je zanimljivo da je zagrebačka publika potpuno previdjela eklatantnu patnju lika iz Dimčevljeva performansa, usredotočivši se radije na "veselu" činjenicu da pred sobom vidimo privlačno nago tijelo u intrigantnim pozama koje stoga valja što više vizualno eksploatirati. Svaki put kad je Dimčev prema publici usmjerio stražnjicu, nastala je fotosesija mobitela i fotoaparata, premda je na samom ulazu u dvoranu jasno istaknuta zabrana snimanja i fotografiranja. Nesklad između *teme* predstave i dramaturgije ponašanja *publike* poprimao je upravo groteskne razmjere. Vidjelo se da publika Dimčeva ne razumije kao performera u određenoj *ulozi*, već ga naprosto tretira kao privlačnu erotsku ponudu koju valja zabilježiti i pokojom trofejnom fotografijom. Drugim riječima, tragična dostupnost umjetnika kao "javne kurve" pretvorila se u *trošenje umjetnika* bez ikakvih navodnih znakova. Dimčev se u svemu tome pokušavao snaći, uglavnom sarkastičnim, hiperboličnim "podastiranjem" publici željenih pornografskih poza, ali isto je tako pokušavao upozoriti da je vrijeme da blicevi prestanu bljeskati te da se "posvetimo nečemu stvarnijem od slika". Zagrebačka queer publika nije uvažila ovaj zahtjev, reagirajući na način djeteta kome se netko upravo sprema oduzeti omiljenu lizalicu: bljeskanje i fotkanje nastavilo se kao da uopće nisu registrirali neumjesnost svojih reakcija. Najstrašnije je, međutim, bilo čuti komentare po završetku predstave: "Pa on to ovako i onako *hoće*, zašto bi se inače skidao i namještao!?", ili: "Ako mu je normalno da igra po krčmama, ne vidim zašto bi bilo neumjesno fotkati ga". No stvar je u žanrovskom problemu: Dimčev ne nastupa *po krčamama*, dapače: jedno je od najistaknutijih plesnih imena suvremene europske scene. Bilo bi korisno da su organizatori festivala o tome obavijestili publiku, naglasivši da postoji razlika između "umjetničke kurve" (kakvom ga predstavljaju u programskoj knjižici) i one koja živi od seksualnog rada na štajgi. Pa čak i da je riječ o performeru koji igra isključivo na sajmištu, nago tijelo izvođača sasvim sigurno nije automatski dokaz da perfomer/ica želi da ju publika simbolički "siluje". Sve u svemu, Dimčev je uprizorio grabežljivost publike mnogo bolje no što su to učinile beogradske bijele kute i kokice. Na tri različita načina, predstave o kojima sam govorila simetrično ukazuju na promašenost shvaćanja ma čije socijalne vokacije kao prisilne, neotklonjive "podatnosti", u dva performansa (Dimčev i Karen Levi) bilježeći i rastuću muku umjetnika kojeg javnost proždire kao da je u pitanju jeftini zabavljački objekt. Moramo li govoriti o zlu dvadeset i prvog stoljeća, možda bismo ga mogli nazvati – dostupnost. z

Krim-izni geto

Maja Hrgović

Žanrovski roman koji se sofisticirano poigrava očekivanjima čitatelja, uzbudljiv i lako prohodan krimić, bjesomučno progresivne dinamike – vrlo dotjerana proza koja se čita u jednom danu

Nada Gašić, *Mirna ulica, drvored*, Algoritam, Zagreb, 2007.

Svježe objavljen roman prvijenac sociologinje, prevoditeljice i urednice Nade Gašić *Mirna ulica, drvored*, medijsku je pozornost već privukao činjenicom da je to prvi naslov u novoj Algoritmovoj biblioteci KaLibar, kojom će Kruno Lokotar pokušati opravdati najveći transfer u nakladništvu ove godine – svoje preseljenje iz AGM-a. Sudeći prema knjizi kojom je otvorio niz – a kojim će, kako si je ambiciozno zacrtao, "učiniti KaLibar središnjom bibliotekom za hrvatsku književnost u zemlji" – ti su planovi realno ostvarivi.

Mirna ulica, drvored žanrovski je roman, uzbudljiv i lako prohodan krimić, bjesomučno progresivne dinamike; ukratko, vrlo dotjerana proza koja se čita u jednom danu.

Sintaksa krimića

Radnja, ograničena na dvanaest dana u kolovozu 2003. i na mirnu ulicu s drvoredom blizu Kvaternikova trga u Zagrebu, počinje fizičkim obračunom liječenog pitiespijevca Emanuela Pongračića i plahog starca Alije. Alijin je stan Pongračić "zauzeo" nakon rata, prisilivši ga da se preseli u bijedan podrumski prostor u istoj zgradi. Ljeto je sparno, vrelo; meteorolozi bilježe rekordne temperature, ljudi su malaksali, umrtvljeni, bezvoljni, a smeće se na ulicama raspada i kužno smrdi. U toj atmosferi (sjajno opisanoj) stanari mirne ulice mazohistički uživaju u nenadanoj "povećanoj aktivnosti" u ulici pa se jedan po jedan počinju uplitati u sukob: htijući pomoći ugnjetavanom starcu, profesor likovnog Viktor Fedor zaradi ozljedu glave, gospođa Kišpatić bjesomučno širi tračeve, sve se zahukta pronalaskom Pongračićeva trupla, policija oživljuje ulicu ispitivanjem svjedoka, jedini je pravi svjedok šutljiva Daša Zelina, intrige spajaju dokone sredovječne protuhe Hunsta i Cvirna…

Karakterizacija likova u romanu nije provedena do neke senzacionalno uznapredovale razine. Ne bi ni trebala: likovi su u romanu *funkcionalni*, oživljeni do one mjere do koje je to potrebno radnji; njihova dakle unutrašnja previranja ne narušavaju naratološku sintaksu krimića: Kišpatićka i Cvirn su tako nositelji intrige, Viktor Fedor i Daša Zelina su (u modificiranoj Proppovoj teoriji naratologije) pomagači, Daša je ujedno i žrtva, supružnici Foček su lude, lakrdijaši koji radnju, zasićenu *ozbiljnim* zločinima rasterećuju groteskno komikom i karikiranošću svoga odnosa. Način na koji njih dvoje pripremaju i izvršavaju ubojstvo čangrizave punice Kukec stripovski je zabavan, i dramaturški odrađen kao epizoda *sitcoma*.

Zbog likova koji svojom funkcionalnom fiksiranošću jamče manipulativnost u najrazličitijim situacijama i zbog zaokruženih epizoda koje je moguće izdvojiti iz skladne, valovite pripovjedne strukture – roman bi lako mogao biti "preveden" u scenarij za kakvu televizijsku krimi-seriju.

Šarenilo narativnih postupaka

Ono što je u romanu upravo zavodljivo, slika je Zagreba kao mozaika provincijalnih geta. Jednoga od njih – onoga u romanu – autorica ocrtava portretirajući tipične, sveprisutne stanovnike metropole: ogorčene branitelje, policajce, ljude bez domovnice, traču sklone penzionerke, sredovječne pijandure, prezrene homoseksualce, hodočasnike tržnice i crkve, okorjele šoviniste, mentalno oboljele, ubojice…

Suprotno od Alije, koji je jednoslojno (i tankoslojno) okarakteriziran (karikiran) kao jadni, sažaljenja vrijedan dobroćudni starac, lik Daše Zeline je najživotniji i najuvjerljiviji. Krhka i usamljena pedesetogodišnjakinja stanarka je mirne ulice, živi sama i bogatim se unutrašnjim svijetom opire ukalupljivanju u malograđanštinu koja počinje s druge strane spuštenih roleta. Duboko potresena Pongračićevim ubojstvom koje je jedne besane noći vidjela, ona započinje pisati dnevnik "o nepotrebnim stvarima i to bez selektivnih zahvata, od početka", kao neku vrstu terapije. Dašini dnevnički zapisi puni su lirske čežnje za prošlim vremenima, tople melankolije i razvučenih opisa prijelomnih događaja njezina života. Tonom neodoljivo podsjećaju na autobiografsku prozu Irene Vrkljan. Tekstove prate osnovnoškolski proizvoljni crteži odjeće – haljina, cipela, hlača. Opisivanje njihove sudbine, od skupog materijala do krpice za nanošenje paste za cipele – u službi je meditiranja o prolaznosti života, kojim se Daša opsesivno bavi u posljednjim danima svoga života "kao da se vozi u vlaku, leđima okrenuta lokomotivi".

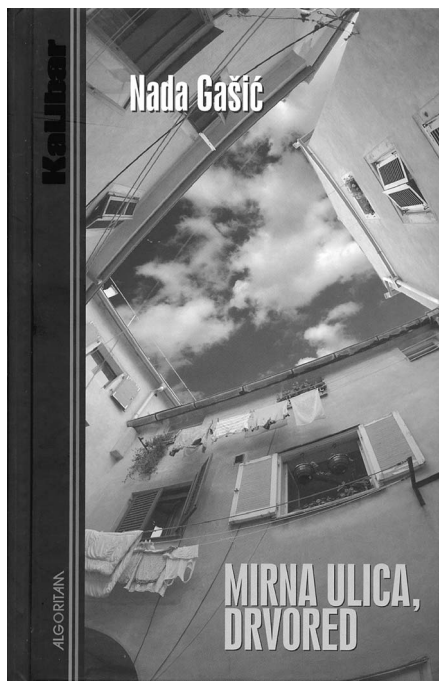

Klasičnu, očekivanu strukturu, u kojoj sve počiva na zapletu/zapletima, Nada Gašić je nadišla promišljenim, sofisticiranim poigravanjem s očekivanjima čitatelja. Upravo to čini ovu prozu umjetničkom, a ne trivijalnom književnošću, u koju po inerciji, lijeno i nepravedno svrstavamo krimić

Fragmentiranje proze na dnevničke zapise, policijske izvještaje, rješenja, službene dopise, crteže, dijaloške dionice napisane kao u drami, razglednice – samo se na mahove čini pretjeranim, pretencioznim poigravanjem s postmodernizmom. Zato jer su fragmenti na koje je razbijena kompozicija posloženi linearno i šibani uzročno-posljedičnom progresijom koja je sinonim za protočnost, takvo šarenilo narativnih postupaka uglavnom ne iritira.

Umjetnička a ne trivijalna književnost

Što se tona tiče, autorica se nadmoćno i znalački drži u sjeni. Bez eksplicitnih komentara, njezina suptilna ironija izroni samo ponekad; najviše je ima u onim dijelovima kad je fokus radnje premješten na tračericu Kišpatićku. Ironije su sasvim lišeni dijelovi u kojima progovaraju Daša i Viktor Fedor.

Tematska klasifikacija romana – prema kojoj smo *Mirnu ulicu, drvored* odredili kao krimić – osjetljiva je stvar. Oprezan je u svojoj *Teoriji književnosti* i Milivoj Solar, no on ipak kaže kako u slučaju kriminalističkog romana ta klasifikacija može biti korisna jer u njemu tema određuje način oblikovanja. Klasičnu, očekivanu strukturu, u kojoj sve počiva na zapletu/zapletima, Nada Gašić je nadišla promišljenim, sofisticiranim poigravanjem s očekivanjima čitatelja. Upravo to čini ovu prozu umjetničkom, a ne trivijalnom književnošću, u koju po inerciji, lijeno i nepravedno svrstavamo krimić.

Ono što je u romanu upravo zavodljivo, slika je Zagreba kao mozaika provincijalnih geta. Jednoga od njih – onoga u romanu – autorica ocrtava portretirajući tipične, sveprisutne stanovnike metropole: ogorčene branitelje, policajce, ljude bez domovnice, traču sklone penzionerke, sredovječne pijandure, prezrene homoseksualce, hodočasnike tržnice i crkve, okorjele šoviniste, mentalno oboljele, ubojice…

Kontra-povijesna pilula

Kristyna Lajko

Žanrovski neodrediva knjiga, svojevrsni "roman fakta" koji nas vrtoglavom brzinom, duhovito i ironično vodi uzduž i poprijeko dvadesetim stoljećem, da bi na kraju zaključio da ljudi nisu sposobni učiti iz vlastitih pogrešaka

Patrik Ouředník: *Europeana: kratka povijest dvadesetog stoljeća*; s češkoga prevela Branka Čačković; Profil, Zagreb, 2006.

Patrik Ouředník zanimljiva je figura suvremene češke književnosti. Rodio se u Pragu 1957. u obitelji oca liječnika i majke profesorice i Francuskinje. Po završetku osnovnog školovanja radio je kao pomoćnik u knjižari, sanitarni inspektor, pomoćnik arhivara, skladištar, poštar... U međuvremenu je, od svoje 17. do 19. godine, učio glumu i kazališnu režiju u Narodnoj školi za umjetnost u Pragu.

Godine 1985. emigrirao je u Francusku, gdje živi i danas. Trener je šaha, a u slobodno vrijeme piše i prevodi. Značajni su njegovi prijevodi francuskih pisaca F. Rabelaisa, A. Jarryja, R. Queneaua, B. Viana na češki, kao i prijevodi čeških klasika V. Vančure, B. Hrabala, V. Holana, J. Skácela, M. Holuba i drugih na francuski, a književnost je zadužio i kao publicist, leksikograf i izdavač.

Ouředníkovo djelo karakterizira istančan smisao za jezik, koji je razvijao svojim prevoditeljskim, ali i leksikološkim angažmanom: njegov *Šmírbuch jazyka českého*, u podnaslovu *Rječnik nekonvencionalnoga češkoga* (izdan 1988. u Parizu, a proširen 1992. u Pragu) kontekstualni je rječnik češkoga slenga, argoa, šatre. Riječ je o daleko najvećem i prvom necenzuriranom rječniku toga tipa na češkom jeziku.

I kao književnika Ouředníka karakterizira široko polje zanimanja, podjednako je kvalitetan kad piše poeziju i prozu, ili kad piše dobro osmišljene i razrađene znanstveno-publicističke radove i bajke.

Euro-express

Njegova *Europeana: kratka povijest dvadesetog stoljeća*, u Češkoj izišla 2001., djelo je koje je teško jednoznačno žanrovski odrediti. Moglo bi se reći da je riječ o povijesnoj kronici, ali u taj se koncept ne bi uklapale kratke istinite ili poluistinite anegdote koje se u njoj pojavljuju, kao i neisticanje vremenskoga kontinuiteta u izlaganju događaja. Također bi se moglo reći da je riječ o eseju, no ni to ne bi bilo posve točno, posebice ako se u obzir uzme činjenica da bi esej sukladno pravilima žanra trebao imati zaokruženu, zatvorenu strukturu, a u *Europeani* nas autor na početku bez ikakva uvoda uvlači u središte događanja, vrtoglavom nas brzinom vodi uzduž i poprijeko dvadesetim stoljećem da bi na kraju zaključio da ljudi nisu sposobni učiti iz vlastitih pogrešaka, i time završava svoj povijesni pregled. ("Građanin je zapravo potrošač, a potrošač je građanin i sve forme društva razvijaju se prema liberalnoj demokraciji, a liberalna demokracija će dovesti do nestanka svih autoritarnih formi vladavine, te do političke i ekonomske slobode, jednakosti i novog doba u ljudskoj povijesti koje više neće biti povijesno. Ali puno ljudi nije znalo za tu teoriju i dalje su pravili povijest kao da se ništa nije dogodilo.")

Što je, dakle, *Europeana*? Ona je ponajprije djelo koje se veoma lako i ugodno čita. Autor svoga čitatelja vodi kroz dvadeseto stoljeće tonom distanciranoga kroničara nabrajajući ključne povijesne činjenice, kojima su u središtu Prvi i Drugi svjetski rat i ono što je s tim ratovima u vezi: oružje koje se u njima pojavilo, zločine koji su učinjeni nad pojedincima, ali i cijelim narodima; opisuje političke i umjetničke pokrete, političke režime. Bavi se izumima dvadesetog stoljeća i njihovim utjecajem na daljnji tijek povijesti, npr. izumom radija i njegovim utjecajem na promjenu mišljenja ljudi, ili otkrićem grudnjaka i kontracepcijske pilule i njihova utjecaja na emancipaciju žene i razvoj feminističkog pokreta. Ali, zamijetit ćemo da se u *Europeani* ne spominju konkretne povijesne ličnosti. Autor govori o malim ljudima i njihovim sudbinama (primjerice o Romu, zatvorenom u nacistički logor, gdje je ubio vlastita oca, koji ga je, zavaran službenim dopisom, došao posjetiti; ili o mladom paru, koji je osramoćen, obrijanih glava plesao na gradskom plesu), ali nikome od njih ne navodi imena. Imena ne spominje ni u slučajevima kada govori o općepoznatim likovima iz bliže ili dalje povijesti (npr. opisujući aferu Clinton – Lewinski, spominjući oca psihoterapije, tj. Freuda). Povijesni se prizori smjenjuju tolikom brzinom da se čitatelju ne ostavlja mogućnost da zastane i zamisli se nad nekim od njih. I preko onih najmučnijih scena prelazi se brzo i s lakoćom, pa je osjećaj koji proizvode potisnut novim događajima, novim podacima.

Neutralna ironija

Odnos pripovjedača prema povijesnim događajima koje opisuje u *Europeani* posve je neutralan, jer on smatra da su općepoznati. Računa na čitateljsko otprije oformljeno mišljenje na koje ne želi utjecati niti ga mijenjati. On samo na osobit pseudonativni način navodi činjenično stanje: "U Prvom svjetskom ratu pobijedili su pretežno Francuzi i Englezi, a izgubili pretežno Nijemci. U Drugom svjetskom ratu pobijedili su Amerikanci i Rusi, a izgubili opet pretežno Nijemci".

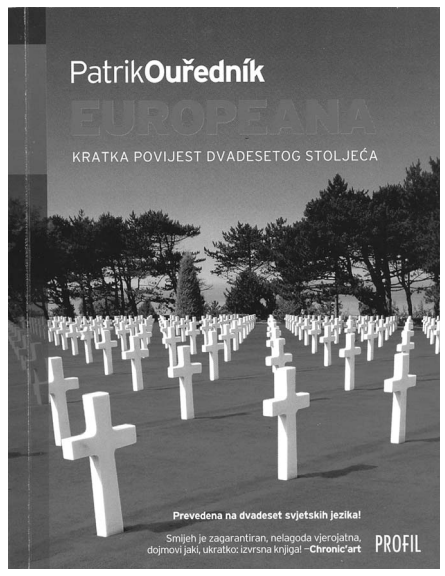

Kao iskusan prevoditelj i lingvist Ouředník se vješto poigrava funkcionalnim jezičnim stilovima. Često se koristi nabrajanjima, koja podsjećaju na iskaze osnovnoškolaca i srednjoškolaca na ispitima, koji odgovaraju štreberski deklamirajući: "Za vrijeme Prvog svjetskog rata došlo je do velikog razvoja humanitarnih organizacija i dobrotvornih društava, jer je Prvi svjetski rat bio s mnogih gledišta inovativan", ili pak "Žene su dobile pravo glasa 1906. godine u Finskoj, 1913. godine u Norveškoj, 1915. u Danskoj itd. S vremenom su se željele i školovati, polagati maturu, baviti se politikom i znanošću i boriti se u armijama za pravedan mir. Većina muškaraca nije se u potpunosti slagala sa zahtjevima žena…".

Gotovo znanstvenim stilom pisani su dijelovi teksta koji se bave psihologijom i eugenikom, kao i lingvistikom. Ali i kroz taj stil progovara Ouřednikova sklonost ironiji, s obzirom na to da on nikad ne propušta navesti ne baš sretne posljedice metoda znanosti o kojima govori: "Krajem osamdesetih godina objavila je Svjetska zdravstvena organizacija izvještaj prema kojem je depresija najraširenija bolest u zapadnom svijetu. U međuvremenu su iz Sjedinjenih Država počele stizati nove društvene zabrane – ne smije se pušiti ili soliti ili pričati viceve o homoseksualcima ili voditi besposlen život i dr."

Bilješke na margini, dosljedno provedene kroz cijeli tekst, pridonose njegovu principu postmodernističkog poigravanja žanrovima. Bilješka na margini postupak je tipičan za udžbenike, a u *Europeani* se one ponegdje upotrebljavaju kako bi naglasile ozbiljnost onog što je u dotičnom odjeljku napisano, dok drugdje naglašavaju banalnost događaja na način da se navodi fraza ili rečenica, koja u danom tekstu ima posve marginalnu važnost. Osjetljiv na jezik, autor nas ispisivanjem parola na marginama također upozorava na jezične mijene do kojih je došlo pod utjecajem marketinško-propagandnog stila, tj. reklamnih poruka.

Postmodernistički pisac

S obzirom na formu koju je u *Europeani* izabrao te kao pravi postmodernistički pisac, Ouředník se obilato koristi citatima i parafrazama. Oni se mogu iščitati iz "duha" naracije, u kojem se dade prepoznati bliskost s nekim klasicima češke književnosti. Ponajprije je tu riječ o Jaroslavu Hašeku, koji je

Redajući programe političkih režima, parole kojima su se oni ravnali, statistike o broju poginulih i umrlih u ratovima i koncentracijskim logorima crnohumorno izražene npr. u metrima (dužina svih poginulih izračunata na temelju prosječne visine vojnika), nabrajajući tko je i kada izumio grudnjak ili žvakaću gumu i ponovo se vraćajući na ratna zbivanja, autor želi postići učinak koji pučki pripovjedači imaju na svoje slušatelje

likom i glasom svojega dobrog vojnika Švejka tako dobro opisao sve nedaće Prvoga svjetskog rata bogato se koristeći blagim i ironičnim humorom koji je nakon njega prihvaćen kao tipično češki. Redajući programe političkih režima, parole kojima su se oni ravnali, statistike o broju poginulih i umrlih u ratovima i koncentracijskim logorima crnohumorno izražene npr. u metrima (dužina svih poginulih izračunata na temelju prosječne visine vojnika), nabrajajući tko je i kada izumio grudnjak ili žvakaću gumu i ponovo se vraćajući na ratna zbivanja, autor želi postići učinak koji pučki pripovjedači imaju na svoje slušatelje: iznenađenje i divljenje zbog znanja i količine izrečenih podataka, te smijeh i zabavu, ali i upozorenje.

Temeljem dosad rečenog, mogli bismo se odlučiti za žanrovsko određenje djela: *Europeanu* Patrika Ouředníka mirne duše možemo nazvati romanom, "romanom fakta", Bahtinovskim višeglasnim, koji doduše nema jednog pripovjedača, čija radnja nije uvijek linearna niti se može govoriti o retrospekciji, ali opet je to roman koji na osebujan način opisuje događaje dvadesetoga stoljeća, roman koji se vrlo svjesno poigrava jezikom, gdje nas stilizirano pripovijedanje gotovo prisiljava da u jednom dahu pratimo autorovu rekapitulaciju "najkrvavijeg" stoljeća koje je netom završilo.

Iako se Ouředník u svojem djelu najviše referira na češku književnost, njegovo vlastito češko-francusko porijeklo i kozmopolitska tematsko-misaona karakteristika romana usmjeravaju ga prema cijelom svijetu, te ne čudi činjenica da su Hrvati krajem 2006. dobili prijevod *Europeane* kao dvadeseti narod u svijetu – dvadesetprvi su na prijelazu iz 2006. u 2007. godinu postali Rusi.

Iz Češke o Balkanu

Mirna Đurasek

Zbornik radova balkanističkog simpozija, čiji je cilj bio predstaviti stručne i metodologijske pomake do kojih je došlo unutar struke u posljednjih deset do petnaest godina. Riječ je o dva pozamašna sveska koja ujedinjuju tri sekcije: sekciju za povijest, politologiju i etnologiju; sekciju za kulturologiju i znanost o književnosti, te sekciju za filologiju

***Studia Balcanica Bohemo-Slovaca VI*, priredili Pavel Boček, Ladislav Hladký, Pavel Krejčí, Petr Stehlík i Václav Štěpánek, Matice moravská, Brno 2006.**

Zbornik radova sa Šestog međunarodnog balkanističkog simpozija, održanog u Brnu u Češkoj od 25. do 27. travnja 2005., sadrži 103 rada na češkom, slovačkom, hrvatskom, srpskom, slovenskom, bugarskom i njemačkom jeziku. Riječ je o dva pozamašna sveska koja ujedinjuju tri sekcije: 1) sekciju za povijest, politologiju i etnologiju, 2) sekciju za kulturologiju i znanost o književnosti, te 3) sekciju za filologiju.

Tradicija brnskih simpozija balkanista seže do 1969., kada je Brno na Prvom simpoziju ugostilo domaće stručnjake, Čehe i Slovake. S vremenom je Simpozij, međutim, stekao međunarodni karakter. Istraživanja iznesena na tim susretima publicirana su u zbornicima s nazivom *Studia balkanica bohemoslovaca*. Za prvih pet Simpozija bio je odgovoran Ivan Dorovský, dok se organizacije posljednjega, šestog znanstvenog skupa prihvatila generacija njegovih nasljednika. Većina priređivača zbornika predaje studentima balkanistike na Odsjeku za slavistiku Filozofskoga fakulteta Masarykova sveučilišta u Brnu. Studij balkanistike bavi se kompleksnom problematikom povijesti, kulture, književnosti i jezika balkanskih naroda (zasad jedino onima iz slavenske jezične skupine, hrvatskim, srpskim, makedonskim i bugarskim).

Povijesne, politološke i etnološke teme

Na Šestom se međunarodnom balkanističkom simpoziju okupilo čak 115 izlagača iz Češke, Slovačke, Austrije, Slovenije, Hrvatske, Bosne i Hercegovine, Srbije, Crne Gore, Makedonije i Bugarske. "Cilj Simpozija bio je predstaviti stručne i metodologijske pomake do kojih je došlo unutar struke u posljednjih deset do petnaest godina, tj. od vremena kada je oblast Balkana iskusila burne političke promjene što su privremeno oslabile i međusobnu znanstvenu suradnju", ističu u predgovoru organizatori ovog skupa. U sklopu Simpozija, uz mnoštvo predavanja, organiziran je i okrugli stol na temu *Regionalna suradnja i problematika nacionalnih manjina i međuetničkih odnosa na Balkanu*.

Prva, najopsežnija sekcija proizišlog zbornika obuhvaća referate koji balkanističke teme obrađuju s povijesnog, politološkog i etnološkog aspekta. Pored gorućih pitanja budućnosti Kosova (Miloš Fňukal), zastupljenosti mandata manjina u parlamentima balkanskih država (Jakub Šedo) i problema ekonomskog razvoja zemalja zapadnog Balkana (Judita Štouračová), tematizira se npr. aktualna vanjska politika Češke prema zemljama zapadnog Balkana (Irena Götzová). Neki se autori bave povijesnim vezama između Čeha i stanovnika jugoistočne Europe, primjerice utjecajem Čeha na razvoj bosanskohercegovačkog turizma početkom dvadesetog stoljeća (Adin Ljuca), jugoslavenskom informbiroovskom emigracijom u Čehoslovačkoj 1948.-1954. (Ondřej Vojtěchovský), suradnjom jugoslavenske i čehoslovačke industrije 1948.-1954. (Slobodan Selinić), studijskim boravkom Stjepana Radića u Pragu, gdje se Radić upoznao s Masarykovim političkim koncepcijama i pokrenuo časopis *Hrvatska misao* (Milan Perenčević). Niz radova posvećen je etničkim stereotipima i nacionalnim manjinama, npr. češkoj manjini u Hrvatskoj, Srbiji, Bosni i Hercegovini, Rumunjskoj i Bugarskoj u devetnaestom i dvadesetom stoljeću (Jaroslav Vaculík), svijesti vojvođanskih Čeha o svojem porijeklu (Sandra Subotin i Biljana Bujošević), etničkim manjinama u Albaniji (Věra Stýskalíková), manje ili više klišejiziranom izvještavanju o ratu u Bosni u nekim njemačkim i austrijskim medijima (Gero Fischer i Ingeborg Deckardt-Fronek) i sl.

Druga sekcija okuplja radove o češko-balkanskim književnim vezama, suvremenoj književnosti i filmskoj umjetnosti. Razmatra se, među ostalim, suradnja češkog, slovenskog i hrvatskog kazališta na početku dvadesetog stoljeća (Radek Novák), bosanskohercegovačko žensko pismo (Alica Kulihová), refleksija jugoslavenskog konflikta u hrvatskim, srpskim i bosanskim filmovima (Dominika Prejdová), tipologija, morfologija i poetika južnoslavenskih bajki o životinjama (Irena Bogoczová), orijentalizam, nasilje i erotika u djelu Josefa Holečeka (František Šístek). Drugu sekciju također čine radovi koji veličaju doprinos znanosti i struci uvaženoga brnskog slavista, povjesničara i etnologa Ivana Dorovskog u povodu njegova 70. rođendana.

Neki se autori bave povijesnim vezama između Čeha i stanovnika jugoistočne Europe, primjerice utjecajem Čeha na razvoj bosanskohercegovačkog turizma početkom dvadesetog stoljeća, jugoslavenskom informbiroovskom emigracijom u Čehoslovačkoj 1948.-1954., suradnjom jugoslavenske i čehoslovačke industrije 1948.-1954., studijskim boravkom Stjepana Radića u Pragu

Filološke teme

U sekciju za filologiju smješteni su referati o odnosu jezika i nacionalne svijesti (npr. o nacionalnim stereotipima u albanskim, bugarskim, grčkim i rumunjskim poslovicama /Diana Freiová/) ili o odnosu jezične norme i kodifikacije, npr. o ulozi prijevoda *Biblije* u kodifikaciji južnoslavenskih književnih jezika (Milada K. Nedvědová). Treća sekcija sadrži brojne doprinose području stilistike, leksikologije, etimologije i frazeologije. Istražuju se, recimo, značajke verbalnog humora u govorima bugarskih političara nakon 1989. (Jordanka Trifonova) ili promjene čeških prezimena u Hrvatskoj ili Srbiji (Ivana Pivalica). Martin Mikeska uspoređuje tvorbu imenica u češkoj i bugarskoj ornitološkoj terminologiji, a Pavel Krejčí, analizirajući teorije idiomatike i frazeologije u češkim i bugarskim jezičnim priručnicima, opaža nemale razlike u frazeološkoj terminologiji.

Iz ovoga je sažetog prikaza jasno da je riječ o veoma ambicioznom pothvatu koji zadivljuje širinom i raznolikošću tematskih okvira. Ni hrvatski stručnjaci ni studenti koji se bave poviješću, kulturom i jezikoslovljem jugoistočne Europe ne bi trebali zaobići ovu nesvakidašnju znanstvenu publikaciju. U ovom će zborniku zasigurno prepoznati zanimljivo štivo. Z

Časopis za književnost i drugo
Libra Libera
pokrenuo je novi web sajt

Na adresi **www.jedinstvo.hr/libra**, čitajte :

RUBRIKE :

*** Librin Blog – komentari i postovi o stvarima koje čitamo, prevodimo, asimiliramo, dajdžestiramo**

*** Arhiv –- svi stari brojevi Libre Libere, u arhivu možete naći sve(!) objavljene tekstove**

*** Theory box – projekti i tekstovi koji nisu objavljeni u časopisu ali imaju neku drugu kozmičku namjenu**

*** Kupi – kako nabaviti tiskani primjerak,**

*** Vijesti s Litkona**

*** Najava novog broja**

*** Libra Libera Fun Goodies**

*** Linkovi.**

Gulag ljubavi, ljigavosti i dosade

Dario Grgić

Knjiga eseja i dva romana koji detektiraju našu društvenu i egzistencijalnu zarobljenost, uzaludnost i bezizlaznost

Laura Kipnis, *Protiv ljubavi*; s engleskoga prevela Martina Čičin-Šain; Algoritam, Zagreb, 2007.

U zanimljivoj psihološkoj drami *Bilješke o jednom skandalu* Richarda Eyrea (glavne uloge Judith Dench i Cate Blanchett), u kojoj je prikazana ljubavna veza nastavnice i petnaestogodišnjeg učenika, lik koji glumi Cate Blanchett, nastavnica Sheba, povjerava se kolegici s posla Barbari (Judith Dench): "Brak sam po sebi ne znači ništa. On je prazan." Barbara je usidjelica i ima psihološki profil koji često pokrivamo riječju "vampir": živi kao parazit na tuđim životima, i kada shvati da mladu i lijepu Shebu ima u šaci jer zna za njezinu seksualnu vezu s učenikom, unatoč proklamiranoj strogosti odlučuje sve prešutjeti. Sada od nje može tražiti što hoće. Njenu nježnost, vrijeme, pažnju. Veza sa Shebom trebala bi joj nadoknaditi sve što je u životu propustila. No kada Sheba odbije ostati s njom na njen izričiti zahtjev (uginula joj je mačka) jer ide na predstavu svog sina, Barbara pušta priču o njezinoj vezi u promet. Sheba je u braku u kakvom je golema većina ljudi, u vezi koja se s vremenom pohabala, i čije se početno tkanje više i ne vidi od brojnih zakrpa.

Premda je taj primjer ekstremniji i složeniji (ovdje su narušena sigurno dva, ako ne i tri etička i zakonodavna načela) od polemički intonirane studije *Protiv ljubavi* Laure Kipnis, ipak pokriva dobar dio problema kojim se ona u njoj bavi. Prvenstveno kroz izraženu svijest glavne junakinje o iznutra šupljem pojmu "braka po sebi". Ili, ako hoćete, i ljubavi i prijateljstva, koji su također zaslužili knjigu iznutra sinkopiranu pitanjima kakva su ta što ih na temu ljubavi postavlja Kipnisova. Sve su to precijenjene stvari čija nategnuta rezolutnost u zahtjevu i isključivost u interpretaciji stoji u vrlo grubom raskoraku s takozvanom stvarnošću.

Sheba priča kako ju je otac učio da stalno bude svjesna tog jaza između htijenja i bivanja. Kultura u kojoj živimo uči suprotno: kako odživjeti cijeli život bez osvješćivanja pukotina. Kipnisova kroz priču o preljubu priča priču o ljubavi i ukazuje na brojne paradokse ispod površine: "Tko god čeka kod kuće, tko god sumnja, taj je žena. Tko god želi više slobode, taj je muž." Osim tih spolnih i rodnih premetaljki Kipnisova se pita ne stoji li iza feminizma jednakomjernije raspodijeljena ženska podčinjenost: danas su za održavanje jednog kućanstva potrebne dvije plaće; umjesto jednog člana bračne veze sada na idiotskim poslovima ropću oboje; nije valjda da se na to mislilo kada se govorilo o "oslobađanju žena".

A brak, veza, ljubav? Danas kada čitamo brojne knjige iz samopomoći u njima uglavnom čitamo kako na vezi treba "raditi". Kipnisova se pita otkud ovdje vokabular primjereniji rudnicima soli nego ljubavnoj vezi. "Kada je to retorika tvornice postala izabrani jezik ljubavi?" Ljubav je očito društvena institucija, isto kao i rad. Veličanje bračnih uzusa rezultat je nevjerojatno uspjela društvenog inženjeringa. Združenim djelovanjem različitih državnih institucija (od obrazovanja, raznih socijalnih službi pa sve do poreznih ureda) stvorila se klima u kojoj i osobni razvoj znači "prilagođavanje prevladavajućoj situaciji". No ispod površine mnogi pucaju po šavovima. Frojdističke samoanalize odavna su prokazane kao "konformističke terapije" koje prodaju "dopunsku socijalizaciju" pod krinkom "samospoznaje".

Jedan od ključnih provodnika uniformizacije upravo je doživotni brak. Kipnisova se ovdje poziva na analize Frakfurtske škole: "Svrha obaveznog doživotnog braka jest stvaranje podčinjenih tipova ličnosti kakve masovno društvo treba". Bračni nas život najbolje pripravlja za "građansku pokornost, vježbalište sentimentalne rezignacije i inercije". No Kipnisova uviđa i probleme koje proizvodi (da ostanemo kod tvorničke terminologije) preljub: "Ono što je počelo kao avantura nekako je postalo ozbiljno: nadopuna je počela zauzimati mjesto onoga što je trebalo nadopuniti". Nema, ukratko, izlaza. Kipnisova to već nagoviješta naslovima poglavlja: tako je jednome naslov *Bračni gulag*. Svima nama upravljaju društvena pravila. A najzabranjenije stvari na svijetu su zdrav razum i pronicljivost. Postali smo "psihički raskrečeni" spremnici za savjete koji dolaze od robotiziranijih no što smo sami, a najveći je društveni uspjeh ovladati višim stupnjem automatizma, bilo da se radi o radu na pokretnoj traci ili pisanju pjesama: tad smo ok, prije nikako ne. Zgodna knjiga. Uz koju se preporuča pročitati Maeterlinckov *Život termita*. Idu u paru.

Svima nama upravljaju društvena pravila. A najzabranjenije stvari na svijetu su zdrav razum i pronicljivost. Postali smo "psihički raskrečeni" spremnici za savjete koji dolaze od robotiziranijih no što smo sami, a najveći je društveni uspjeh ovladati višim stupnjem automatizma, bilo da se radi o radu na pokretnoj traci ili pisanju pjesama: tad smo ok, prije nikako ne

Šuplje ljuske

Sarah Waters, Noćna straža; s engleskoga preveo Petar Vujačić; V.B.Z., Zagreb, 2007.

Priča o Sarah Waters, britanskoj spisateljici koju često kite atributom "trenutačno najbolje otočke spisateljice", jednim je svojim dijelom povezana s londonskom knjižarom Gay's the Word. Tamo je nabavljala gej literaturu i sretala se s umjetnicima od kojih je crpila nadahnuće. Riječ je o *gay-lesbo* knjižari što je umalo zatvorena zbog enormno povišene stanarine i koja je jedno od kultnih londonskih kulturnjačkih mjesta, gdje je moguće nabaviti djela proskribiranih autora. Voditelji knjižare su zbog knjiga imali problema s carinskim i poreznim inspektorima koji su im radili racije jer su naslove koje su izvana naručivali smatrali neprimjerenima. Ta je knjižara danas s pravom kultna onako kako su to nekoć bile Gotham Book Martha, kojoj je u svojoj prepisci s Lawrenceom Durrellom hvalospjeve pisao Henry Miller, čija su se djela, unatoč zabranama, do početka šezdesetih mogla tamo kupiti, ili možda najpoznatije takve knjižare, pariške Shakespeare & Co, koja je, između ostaloga, stajala iza objavljivanja još jednog zabranjivanog pisca, velikog Jamesa Joycea.

Sarah Waters je lezbijka i njezina dosad objavljena četiri romana, *Tipping the Velvet*, *Afinity*, *Fingersmith* i *Noćna straža* bave se ljubavima žena koje vole žene. Radnja prvih triju romana smještena je u viktorijansko doba, dok se *Noćna straža* događa u četrdesetim godinama prošlog stoljeća. Prema *Tipping the Velvet* BBC je snimio seriju, što dobro pokriva značaj koji svojim tematiziranjem lezbijske ljubavi na današnjoj sceni odigravaju djela Sarah Waters, a to je ulazak te tematike u srednjostrujaške vode.

Kao svojevrsni moto tog romana mogle bi poslužiti riječi iz Wellsova *Nevidljivog čovjeka* (koje citira jedna junakinja): "Tek tada počinjete shvaćati, reče Nevidljivi čovjek, sve nedostatke mojega stanja. Nisam imao skloništa – niti pokrivala – kad bih na sebe navukao odjeću odbacio bih sve svoje prednosti, pretvorio se u neku čudnu i strašnu pojavu. Postio sam, jer ako bih jeo, ispunio sebe neasimiliranom stvari, ponovno bih postao groteskno vidljiv". Kay, Viv, Helen i Duncan obilježeni su onim što u njih mora ostati "nevidljivo": Kay i Helen su lezbijke koje su imale vezu, Kay je prije Helen bila sa spisateljicom Juliom, Helen je na koncu ostavlja zbog Julije, Viv je u vezi s oženjenim muškarcem, Duncana progone

vlastiti demoni, a prikaz takozvanog normalnog svijeta s ovom je *gay/lesbo* skupinom prepleten bez favoriziranja moralnosti potonjeg. Sarah Waters je za tako što jednostavno premudra spisateljica: Viv ostaje u drugom stanju s ljubavnikom, ovome je samo na pameti da ne izgubi "dobar glas". Helen se zaljubljuje u Juliju i ostavlja Kay bez pardona; u temelju postojanja je motiv izdaje.

Watersica o iskušenjima svojih likova piše kao o "malim gnomima iz mračnog, prljavog kuta" njihovih umova, a kada prikazuje umjetničku koloniju na Regent's Canalu o tamo nastanjenim piscima i slikarima piše podjednako nesmiljeno: svi oni redom bili su "malo previše zadovoljni slikom za koju su znali da o njima gaje ljudi koji žive po kućama i stanovima".

Radnja romana odvija se unatrag, od 1947., preko 1944. pa do 1941. Pozadina događaja je bombardiranjem razrušeni, zatamnjeni London. Smještanjem likova u ekstremnu situaciju Watersica je stavila znak jednakosti između društveno "ispravnih" i "neispravnih"; i jedni i drugi ograđeni su opnom koja ih dijeli od života; i jedni i drugi progonjene su zvijeri na ničijem teritoriju; Duncan to stanje izražava riječima da se osjeća "da je vrijeme prošlo – stvarno vrijeme, istinsko vrijeme, ne ono tvorničko – koje je on uspio propustiti". Helen za dvadeset deveti rođendan također prolazi nešto slično tome, misleći kako je mala razlika između četrdesete i pedesete godine života, a poimanje tog značajnog prijelaza između dvadesetih i tridesetih, točaka relativne mladosti i relativne zrelosti, ostaje joj zatamnjenim.

Noćna straža koju obdržavaju svi ti likovi nekako je bezuspješna, unatoč emotivnim uzletima, koji se vrlo brzo pokažu praznom ljuskom, bez stvarnog sadržaja, virusi stvarnog svijeta nesmetano kuljaju pod njihove kupole i žderu ih. Činjenica da su nam njihovi životi izloženi unatraške ništa ne mijenja na suštini događaja, koje odreda bitno obilježava izvanjski lažljivi sjaj. Čak i rat u čijoj sjeni bdiju iznad svojih tamnih zdenaca ne uspijeva u njima razgorjeti varljivu nadu da idu u bolji svijet: rat se ne vodi u ime pravde i ljepote, nego "zbog naše ljubavi prema divljaštvu. Mislim da se duh ugrađen u zdanje svetoga Pavla pokazao prilično slabim – nalik je zlatnom listiću koji se sad podiže i odljepljuje".

U njenu su svijetu slobodni samo oni koji su sačuvali sposobnost igre: Duncanov zatvorski kolega Fraiser igrao se zatvora; svima je izgledao kao kraljević prerušen u prosjaka; cijela predstava kao da ga se nije previše doticala. Fraiserovo fluidno poimanje identiteta odvelo ga je od statusa zatvorenika do statusa novinara, a Duncan je pritom tjeskobno mislio o relativnosti njegova igračkog kapaciteta: bomba neće znati da se on samo igrao Londončanina. Odvrtjevši njihove živote unatrag, Watersica je također pokazala kako nas rigidno određuje prošlost, ali ne uvijek. Nada koju je dala smještena je doduše na vrhu vrlo strmog brda, a presudne karte ostavila je otvorenima. Tamo stižu: a) ljigavi, b) deziluzionirani, c) siloviti, d) vrh brda spisateljska je izmišljotina koja tupljima ulijeva lažnu nadu. Točan odgovor, nakon čitanja romana, zaokružite sami. Z

Koliko dosadna može biti dosada

Cees Nooteboom, *Rituali*; s nizozemskog prevela Romana Perečinec; Fraktura, Zaprešić, 2006.

Ne roditi se neosporno je najbolje moguće rješenje. Nažalost, nije nikome dostupno." Te riječi Emila Ciorana nizozemski pisac Cees Nooteboom stavlja kao moto jednom dijelu svog romana *Rituali*. Junaci tog romana, trećega što se na našem tržištu pojavio u posljednjih nekoliko godina (plus jedna knjiga eseja), tipični su modernistički amorfni likovi koji vlastitu rasulost nastoje organizirati oko estetičkih, moralnih i metafizičkih točaka. Koliko su temeljna i posljednja pitanja Nooteboomu bitna vidjelo se već prije dvije-tri godina, kada smo čitali *Priču koja slijedi* – storiju o zgodama koje su se odvijale u mozgu umirućeg profesora koji je legao u krevet u Amsterdamu, ali se probudio u Lisabonu, ili u drugom po redu, prošle godine objavljenom romanu *U planinama Nizozemske*, koji je varijacija na temu Platonove priče iz dijaloga *Gozba* – samo što je to ovdje postavljeno u negativu – o savršenom paru koji razdvajaju; dok je, prateći njegovo esejiziranje na europske teme u zbirci tekstova *Kako biti Europljanin*, najlakše uočiti antitetičke tehnike kojima se ovaj pisac vrlo rado služi. Europljanin je, dakle, onaj tko je istovremeno velik i malen, jednako kao što narator romana *U planinama Nizozemske* ima gotovo programatski zahtjev da se piše o planinama iako ih nema, a amorfni glavni lik *Rituala* ključne svoje kontakte ostvaruje s ljudima iznimno strogima prema sebi – znanje i skromnost, realno i irealno, mlitavost i zapt, život i smrt, osnovni su sastojci juhice koju kuha Nooteboom. I kuha ih usitnjavajući krupne komade: inspiriran Ovidijevim *Metamorfozama* i tibetanskim *Bardo Todolom* on popunjava rupe u ispraznom životu svog amsterdamskog pedagoškog radnika čija ništavnost na fonu asocijacija koje bude ti zvučni naslovi dobiva na plošnosti i dubini podjednako, jer osim efekta tričavosti čini se da autor, osim šminke elite, takvim navodima i kontekstualiziranjima želi ujedno i naglasiti univerzalnost ljudske sudbine. A ona je središnja tema njegova romana *Rituali*.

Glavni je lik bogati nasljednik čiji je život obilježen trima neuspjelim vezama: jednom ljubavnom, i dvjema čiji su glavni protagonisti otac i sin. On, po optužbi kolege pisca, "ne živi, nego se provodi", a ta njegova dva obiteljskim vezama povezana trabanta iznimno su stroga prema sebi. Jedan je do grla u egzistencijalističkoj filozofiji, drugoga su opsjele istočnjačke meditativne tehnike. Nooteboom na meditaciju gleda kao na tipičnu boljku sedamdesetih godina prošlog stoljeća, koje će u anale ući i po svojoj "mješavini frustracije i agresije". Mjesto zbivanja je uglavnom Amsterdam, roman je trodijelan, šezdesete, pa pedesete, i onda na koncu sedamdesete. Glavnog junaka s ocem i sinom povezuje, osim te antitetike, i pokušaj samoubojstva, koji su oni uspješno odradili. Jedan od njih svoj okvir za život pokušava pronaći čitajući egzistencijaliste, drugi uranja u istočnjačke duhovne prakse – obojica, i terminologijom prikladnom literaturi u kojoj pronalaze poticaj, uglavnom izražavaju gađenje prema vlastitim životima. Osim prikaza njihovih egzistencija, Nooteboom se u *Ritualima* upustio i u komentiranje duha vremena, što nije radio u prethodnim dvama u nas objavljenim romanima. Uz standardnu jetkost u zapažanju – tako su mu npr. egzistencijalisti padobranci bez padobrana – Nooteboomu očito idu na živce brojne vjerske sekte premazane istočnjačkim preljevom, uglavnom nekritički preuzimane, bez stvarnog *linka* s vremenima u kojima mi danas živimo. Nooteboom smatra kako je vrijeme u kojemu je Buddha izgovarao svoje sutre bilo u odnosu na naš današnji trenutak prava idila, i da smo mi zaslužili raj već samom činjenicom da živimo u ovoj izgloblje-noj buci. Ovdje je moguće izdržati jedino uz "priličnu dozu ludila".

Askeza se kao egzistencijalna praksa ritualiziranog načina življenja, s druge strane njegovim junacima čini opasnom, pogubnom. Kakav je to sveti život koji mora nekoga ubiti, pa makar taj netko bio on sam, pita se ovaj Nizozemac, i nastavlja, kroz usta jednog od likova, koji je odustao od strožeg života: "Ako ćete se time nastaviti baviti, morat ćete promijeniti svoj život, postati netko drugi". Pretjeraš li s time, nastavlja Nooteboom dalje, jednog ćeš trena pomisliti kako je pivo vulgarno. A tako daleko oni ipak ne žele ići. Ta dvojica koji su bili kovani da idu do kraja, skončavaju samoubojstvom, iako je očev "slučaj" Nooteboom ostavio otvorenim. Amorfnost, u skladu s drugim zakonom termodinamike, kod Nootebooma nadživljava – naravno, ne i pobjeđuje – strogost, koja se na kraju uvijek svija prema subjektu i skončava jednim oblikom suicida, koji je u njegovih junaka radikaliziran. Ono što je u podtekstu nestajalo bila bi valjda ideja o Egu, o važnosti materijalnih pojava. Taj komplot Nooteboom pokušava izrelativizirati navodeći mistike kojima je sve sveto, jer se međusobno nadovezuje, kao Meisteru Eckhartu čiji je sav nauk naštiman i po strunama indijskih brahmana. Jednako tako mu je smiješno sve to puzanje pod bosim nogama gurua: tek što su se riješili jedne ideje Boga, evo ih kako u dobro organiziranim štreberskim skupinama traže dopunske porcije duhovnih apaurina. Nooteboom prikazuje sređeni srednji sloj na putu k izbavljenju, koji se možda i želi spasiti ali svakako ne i odrasti, jer u odrastanju postoji opasnost zaokruživanja subjektivacije, što njegovu glavnom junaku opasno smrdi na kraj, kojemu je strana ideja žrtvovanja – njemu je najveći problem što zapravo nema problema. Kao što se jedan od likova na kraju i pita. "Koliko dosadna može biti dosada?"

Nooteboomov je roman izvještaj iz kasnog predvečerja jednog dana koji se bespotrebno i nenadano oduljio, kada su se sjene počele prepletati s našim zamišljajima, i kada je jako teško uočiti granicu koja ih dijeli. Z

Nooteboom prikazuje sređeni srednji sloj na putu ka izbavljenju, koji se možda i želi spasiti ali svakako ne i odrasti, jer u odrastanju postoji opasnost zaokruživanja subjektivacije, što njegovu glavnom junaku opasno smrdi na kraj, kojemu je strana ideja žrtvovanja – njemu je najveći problem što zapravo nema problema

Watersica o iskušenjima svojih likova piše kao o "malim gnomima iz mračnog, prljavog kuta" njihovih umova, a kada prikazuje umjetničku koloniju na Regent's Canalu o tamo nastanjenim piscima i slikarima piše podjednako nesmiljeno: svi oni redom bili su "malo previše zadovoljni slikom za koju su znali da o njima gaje ljudi koji žive po kućama i stanovima"

Izlazak

Slađan Lipovec

Vozeći bicikl po periferiji neke metropole, jače se može doživjeti tempo kojim ona živi nego što je to moguće u samoj njenoj jezgri. A o tzv. provinciji da i ne govorim: ona je lice grada. Gradska suvremenost potvrđuje se danas samo u provinciji.
Neven Ušumović, *Ekskurzija*

Jasni oblici grada rasplinjavali su se pred nama, poprimajući nekakve neprepoznatljive obrise.

Ne samo da smo dugoročno otupljivali s godinama, nego se istovremeno sve oko nas mijenjalo i u mnogo kraćim a bržim ritmovima primordijalnih poriva, koje baš i nismo bili spremni slijediti, i sve smo manje nalazili prilike za izlazak. Priče o internetskom dobu ovdje su zvučale kao čisto bulažnjenje, jer svi smo se osvjedočili da poruke ratnih bubnjeva putuju višestruko brže nego informacije nošene elektronima, a život koji se odvijao oko nas nije bio i naš. Gotovo neprimjetnim ali postojanim procesom prilagodbe uvjetima ekosistema povlačili smo se, a jedna od rijetkih mogućnosti što su nam preostale za okupljanje bila je kino predstava. Toliko rijetkih – "zbog nedostatka novca u gradskoj blagajni", a ustvari zbog gluposti, ali i promišljene gramzivosti određenih političkih subjekata koji su suludim projektima, pred očima svih, prali velike pare – da je kod nas poprimila status maloga praznika.

U kinu se nalazimo gotovo oduvijek, još od matineja crtanih filmova na koje su nas starci dovodili, do ovih sasvim nasumičnih prikazivanja kad nas se skupi toliko da se, kao na obiteljskom okupljanju, svi međusobno izrukujemo, usput komentirajući film čija je premijera održana bar godinu, dvije prije nego u našemu malome gradu. Odgleda se – naravno, kako tko i gdje tko stigne – nešto u metropoli, nešto doma na videu ili DVD– u, ali svi obavezno dođemo kad se zaleti nešto u domaće kino. U periodima za kojih sunce potpuno izblijedi plakat prije nego se pojavi novi slijedimo davno ustaljene navike.

S Vatroslavom, s kojim se najčešće viđam, imam već stalan ritual: dogovor SMS– om gdje ćemo se naći i psihički se pripremiti za bijesne lisice dvadesetog stoljeća, desetak minuta prije početka smo pred kinom da kupimo karte jer, naravno, nema opasnosti da ćemo zateći velik red pred blagajnom.

– Nego veliki nered – nadovezuje Vatro, dobrano naložen. Stignemo još zapaliti i cigaretu, i pozdraviti se sa svima, i sve to. Kad zazvoni za ulazak, kao da odgađamo užitak, svi čekamo da uđemo zadnji, kad se raziđe gomila, pa tako petnaestak nas čekamo jedni druge, kino– operater čeka nas sve.

– Šta je, zašt si mi to podrapo, pa kak ću sad gledat film – viče Vatro Trgaču Karata.

– Gle ti te reklame, pa to su već povijesni dokumenti – kada već u mraku izabiremo sjedišta, padaju prve primjedbe i uživljavanja.

– Vrti... vrti... vrti, vrti, vrti, vrti…

U takvoj se, obiteljskoj atmosferi razvija radnja. Ako je donekle zanimljiva, ili to neki nisu gledali, donekle se i utišamo. Donekle, i samo privremeno.

– Ma, vidi ti ovu fotografiju, to je iznad kanskih standarda – javi se Filmofil kad zabljesne kakav krupni plan grudi Demi Moore.

– Šta je, majmune, te to vraća u djetinjstvo, je l' ti nije to mama pokazala?! – iz mraka ga sasiječe Mirna.

Pričalo se da su njih dvoje nešto mutili zajedno, ali ja ne znam ništa. Ne zna ni Vatreni, pa šutimo. Šute i ostali, u kinu je ona fina tišina sastavljena od krčkavih zvukova iz zvučnika i pomalo nervoznog cviljenja stolica koje su u ovu dvoranu postavljene davno prije nego smo mi počeli dolaziti.

Najbolje je, a i to se uvijek događa, kad naleti kakav selotejpom zalijepljen rez od kakvih petnaestak minuta, i to baš usred nadahnutoga govora prije završnog fajta koji se, zahvaljujući priručnoj montaži na licu mjesta, pretopi u geometrijski pravilno postrojene bijele križeve, tako da oni koji film nisu pogledali prije ne mogu dokučiti tko je na kraju pobijedio, a tko je to postrojen pod ledinom. Ili u «antologijskoj sceni prepunoj ustalasanih emocija, strasti, hormona i njima uzrokovanih izlučevina, kao krajnjim rješenjem ontoloških dvojbi junaka, koji se, dakle, prikazuju ponajprije tjelesno okarakterizirani»[1].

Tad svi poludimo i damo si oduška:

– Vratite nam pol para!

– Gle gadova, kradu nam ispred očiju!

– Privatizirali su nam najbolju scenu.

– He– he– he.

– Prokleti cenzori!

– A šta su to cenzori, nešto nalik na senzore il' na menzure?

– Cija, snajko, cija... upropastili su pola sveta.

Poslije filma, da sredimo dojmove, Vatro i ja se obično zadržimo u predvorju s Trgačem Karata. I on je oduvijek stalan dio naše kino avanture, samo je zelenu vojničku jaknu zvanu vijetnamka ili đubretarka zamijenio maskirno obojenom, kao i obično užica nas koji cvjetić za pljugu, a mi mu damo i za dvije, kad imamo. Nešto je mršaviji, pogled mu je pomalo tuplji, od alkohola i rata, kao da izražava, vidio sam ja filmova kakve vi nikada nećete vidjeti. Jabučica mu je isturenija i izvodi neki svoj perverzni ples pod mlohavom kožom dok nam se, kao, ispričava.

– Jebi ga, dečki, pa vidite i sami kakvu su nam kopiju poslali. Ko zna gdje se sve to odvrtjelo dosad.

* * *

Korzo se pružio pred nama kao na kičastoj razglednici, a sve su te Photoshopom dotjerane slike samog centra provincije s tupom samouvjerenosti postavljene na web stranice ogledalo nakaradnog neukusa.

I korzo je oduvijek tu, samo su ga malko uredili. Dali su sasjeći kestene, zaravnati zelene trake sa strane šetališta, "da unesu dah svježine i ponovljenosti", a šljakeri su sve po propisima, baš prije lokalnih izbora, nasipali slojem kamena, slojem drobljenog kamena, slojem tucanika, slojem betona, i na kraju prevukli finom glazurom crnog asfalta, pa sada kamo god stignete, po masnim se crnim tragovima razaznaje odakle dolazite.

Sredinom korza protegnuo se bizaran red svjetiljki nasađenih na tubinge[2] zavarene u obliku slova T, premazane sivom temeljnom bojom.

Na kopanjama[3] između tubinga u koje je valjda trebalo biti posađeno cvijeće, ali se to još uvijek nije dogodilo, plavim je sprejem bilo napisano NABILDANE BABE i ANA SE NAJELA ČVARAKA PA NE SMIJE VAN, a crno, kistom povučeno krakato U bilo je zakačeno za ta dva grafita, kao rukati crijep držalo se da ne propadne. Na uglovima, tamo gdje se već parkiraju automobili, kočili su se, kao poker kečeva, zaslužni građani, crkvenjaci i junaci iz povijesti. Okrenuti prema središtu, oni su nadgledali gužvu na korzu za sajmenih dana, kad je on i ispunjavao svoju glavnu funkciju bivajući poprištem cvjetanja krasnog kramarskog mentaliteta – koji je lijepo opisivao još gospodin Krleža – ovdašnjih ljudi koji i nemaju razvijenih potreba za šetnjom, osim ako im to nije prilika da se dobro istračaju ili da nekome nešto podvale. Osim toga, u vrijeme izvođenja tih javnih radova na periferiji je, u rezidencijalnoj četvrti zvanoj Beverly Hills, gdje počinje prvo selo, niknulo nekoliko luksuznih kuća jarkih boja okruženih fontanama, sirenama, labudovima i patuljcima, za današnje zaslužne građane.

Pod jednim od tih namrgođenih, serijski odljevenih svetaca kakvih ima u gotovo svakoj provinciji klinci su nogama šutirali praznu plastičnu bocu od kole i urlali od smijeh

– Vidi ti te klince gdje pljugaju, oni se ni ne skrivaju – primijetio je Vatreni.

Cugali su vino iz kanistera i domahivali nam kad su nas opazili. Ustvari, domahivali su njemu, jer ja baš i nemam neke veze s tim mlađim generacijama, oni ne zalaze u kino, oni briju druge filmove. Ali bar briju, veli Vatroslav, oni jedini od grada čine malo življi krajolik. Frizure su im pažljivo raskuštrane i natapirane. Zelene su i ljubičaste boje.

– Je l' vas to mame farbaju? – pita Vatreni, neodređeno koga.

– Da, tvoja me mama farba. Svaku večer kad te pospremi spavat – veli mu jedan od njih – il' kad te pusti malo van. A otkud vi?

– A eto nas slučajno. Iz kina – odgovaram ja jer Vatro već gasi vatru u sebi tekućinom iz kanistera – a sad smo kre-

nuli nešto i popit, samo još da odlučimo kamo.

Mali je čik džointa zavitlao u dugome luku.

* * *

Skupljanje po kafićima, što je bilo neizostavnim dijelom naše kulture življenja, odavno je prestalo biti nešto gdje bismo se mogli osjećati opušteno. Zalaženje u pojedini kafić ovisilo je o dvama, međusobno povezanim uvjetima: tko radi i kakva se muzika pušta, a kako se – između rosnih cajki uživo i narodnjaka s radija, između atavističkih urlika i najbezličnijeg i besramno prekopiranog popa, ili, kako veli Vatreni, kad i najveći naši rokeri rokću narodnjake – nije imalo što birati, klinci su našli varijantu pijenja i pušenja na otvorenom, a mi nismo znali kamo bismo sa sobom.

Grad u kojem smo haračili godinama, u kojem smo još kao klinci nakon kina išli u disko i na rok večeri, u kojem nas je za gotovo svaki ugao vezala neka uspomena, taj grad je postojanim procesom poseljačivanja postao odvratno i magleno mjesto, kao gledano kroz sivu očnu mrenu starca iz devetnaestoga stoljeća, u kojem jedino što se događalo bile su smotre vojske, svadbe i pogrebi, sve nabijeno domovinskom notom i prošarano pucnjevima.

Dom umirovljenika, popularni penzić, baš i nismo zamišljali kao mjesto u koje ćemo zalaziti, bar ne prije penzije, a mi još nismo našli ni posao, ali nije to bila loša varijanta. Naprotiv, penzioneri nisu bili glasni i opasni gosti, oni su većinom kibicirali kakav interni šahovski meč ili kartali belu, a oko deset svi se kupili kućama, tako da nije bilo opasnosti da se tu naklati nekakav kreten koji započne vrtjeti runde za sve, postajući sve glasniji i neugodniji s brojem popijenih žestica, da bi na kraju izvadio pištolj i repetirao ga kad netko spomene riječ koja prenijeta alkoholiziranim neuronima krivo zazvuči u takvoj šupljikavoj glavi. Kako je penzić u podrumu

stambene zgrade, pružao je pravi osjećaj undergrounda.

Kad smo se spustili niz stepenice, dočekao nas je poznati glas.

– O, kakav je ludi vitar vas donija – uzviknuo je Barba.

U prostoriji su svjetla bila prigušena i sa šanka je, dolje na kraju stepeništa, ispod velikih crnih brkova, zasvjetlucao njegov osmijeh, a mi smo se odmah osjetili kao da smo kod kuće. Barba je takav, njega svi vole. Ne samo zato što nikad ne pazi na crtu baždara, nego toči po mjeri čovjekove žeđi, i uvijek ima strpljenja razgovarati s najrazličitijim tipovima ljudi. Ne znam je l' se njegova žena čudila ili se osjećala strašno ponosnom na njega kad bi njih dvoje s djecom izašli u šetnju nedjeljom predvečer, a svi bi ih od prvoga dana kako su došli u ovu zabit – i klinci i glavonje i mi i najrazličitiji tipovi alkosa i primjerci pomalo bivših života – pozdravljali i zaustavljali se da malo porazgovore s Barbom, a on bi svakome dobacio, pola u zajebanciji, a pola ozbiljno, neku opću sitnicu, koja je djelovala prisno kao da ih oduvijek poznaje. Uvijek je nosio plave Carrera traperice opasane vojničkim opasačom i bijele, besprijekorno bijele majice, koje su se na njegovoj tamnoj koži isticale kao u reklamama o deterdžentima. Znajući koliko je u ovome gradu koji to zapravo i nije važna svaka pripadnost grupi, teško je zaključiti da su ga svi cijenili baš zbog te njegove različitosti. Barba u sebi ima ono nešto, za što svi znaju da postoji, ali nitko to, pa ni ja, a bogme ni Vatro, ne zna točno objasniti. Jednostavno, s takvim se čovjekom osjećaš dobro. A Vatro i ja smo se stvarno osjećali dobro. Izgledalo je da će večer završiti bolje nego smo se mogli i nadati – neobavezna čašica razgovora i lagana zajebancija, dok penzioneri mrmljajući komentiraju posljednji šahovski potez.

* * *

Kad smo na šanku dopili prvu litru bila su 22 sata. Vijesti su bile u znaku sporta. Sportsko– mafijaški bosovi počeli su si međusobno otvoreno prijetiti putem medija. Njihove su fufljave i neandertalske prijetnje ispunjavale najistaknutije rubrike. Poznati nogometni reprezentativac I. Š. (29) pak nije prijetio. On je nekog F. K. (19) pred svima dobrano namlatio u vlastitom disko klubu. Predsjednik vlade je komentirao zabranu igranja četrnaestogodišnjem srpskom dječaku na memorijalnom nogometnom turniru u čast Domovinskog rata. Između nepodnošljivo dugih zamuckivanja i nije se dala razabrati njegova izjava.

– Kad im je dok je imao četri godine jebo majku, kak bi mu dali da igra! – rekao je Vatreni.

– Ali nisu ni ovi prije deset godina pitali tko ima četrnaest godina, tko četiri, a tko četrdeset – Barba se nadovezao s priličnom zadrškom.

Zašutjeli smo, znali smo da je ovo najgluplji smjer kamo je razgovor mogao skrenuti. Barba je natočio gemište iz nove litre, kucnuli smo se i nagnuli do dna. Pri kraju vijesti, u rubrici savjeti, poznata nutricionistkinja koja se potpisivala u muškome rodu savjetovala je slušateljima da pojedu bar dvije voćke dnevno.

– Prve žege ukuhavaju mozgove – pokušao sam nasloviti ove vijesti sa Stojedinice.

– Jebo ti to!

Bilo nam je gorko u ustima kao da smo glodali koru s voćke poznate nutricionistkinje. Barba je ugasio radio. Potočio je nove gemište. Bilo je to najbolje rješenje. Stajali smo i pijuckali u tišini. Ali ne zadugo.

U konobu su se najprije sručili grleni pijani glasovi plemenskih ratnika, a zatim su se niz stepenište doklatarili i oni. Otkuda oni u ovome filmu, pomislio sam, jer plemenski ratnici nemaju nikakve veze s filmom, oni žive u vremenu još davno prije njegova izuma. Rade na bauštelama, nedjeljom idu na misu, a poslije tog se opijaju po birtijama. Napadaju u čoporu, a kad nema nikoga kog će iznakaziti, potuku se međusobno. Na kraju se međusobno izgrle i dobro se isplaču. Odani su najstarijemu ili najjačemu u plemenu, bespogovorno ga slušaju i slijede.

Kada su ušli, četvorica bauštel– ratnika i njihov plemenski vrač, pročelnik za društvene djelatnosti u našemu gradu, umirovljenici su se krenuli kupiti doma. Nisu se zamarali s plaćanjem, jer gotovo svi piju na knjigu, dok ne stigne penzija. Kad je Barba krenuo za njima zaključati, niz stepenice su se sručili i klinci. Žicali su ga da im da pelinkovce, da lakše zaspu.

Barba je plemenskim ratnicima najprije odnio pet vina i voda, za svakog po litru, kako su naručili, a zatim je i klincima natočio peline na plemenski račun. Vatreni, on i ja nismo bili u rundi, imali smo još oko pola litre. Klinci su napušeni prepričavali neke svoje fore, a plemenski su ratnici pričali o ratu, o neprijateljima, o vjeri i o politici. Kad su popili treći litru, započeli su s pjesmom.

– Pij to pa idemo – rekao sam.

Večer je bila uništena. Samo tako. Rez.

Ratnici su ustali i zagrlili se kad su četvrti put počeli zavijati himnu.

– Uključite si shuffle – dobacio im je jedan od klinaca dok su se ostali valjali od smijeha – malo ste monotoni.

– Štas reko – ratnici su u trenu prekinuli himnu i zanos.

– Ma, ništa, samo vi repajte – otpovrnuo je klinac kroz tišinu koja je u trenu postala ledeno napeta.

– O mamu ti jebem krepanu – zaletio se najpijaniji ratnik i zviznuo

Malom šamarčinu. Začuo se žestok pljesak kad je dlan udario u lice, a malom se zelena irokeza zanjihala kao grane pod udarom vjetra.

– Odjebi od klinaca, majmune – Vatreni je bio čisti plamen, skoro sam ga zaboravio u tom izdanju. Ratnik ga je gledao malim pakosnim očima. Poznavao sam ga još iz đačkih misa. Znao sam taj pakosni pogled kad bi ga koji od starije braće istukao prije nego bi ušli u crkvu.

– Šta, ne razumiješ hrvatski? – namignuo sam mu. Znao je i on mene, da sam bio najbolji na vjeronauku. Dovoljno da mi se ni ne približi, a kamoli da me dotakne. Svejedno, tišina je bila duga kao ledeno doba. Gledao sam kako ću dohvatiti najbližu pepeljaru i zviznuti ga njome u čelo, pa kad padne nogom ga razvalit u bulju, pa opet, i opet, i opet. I opet.

– Komunjaro[4] – bilo je to najgluplje i ujedno jedino što je uspio sročiti, ali dostatno da budem siguran da neće krenuti.

– Alo, momci, pa znate se oduvijek – i sada je Barbin glas djelovao umirujuće i blago – ajmo to popit pa leć. A sutra ponovo radit.

– E, e – složili su se i pijani ratnici.

– A ti, mulac, dolaz vamo – pozvao je plemenski vrač, društveni pročelnik, siledžiju – e jesi mi se ti napalio. Ko jarčić, ma vidi ti njega.

Klinci su skupljali sitniše za peline i kretali van. Pozvali su nas na džoint.

– Dok popijemo ovo do kraja – rekao sam – taman dok smotate.

Popili smo gotovo nasilu, pozdravili se s Barbom, a kada smo izašli, klince je već murija trpala u maricu.

– A šta s nama? – viknuo je Vatro.

U zraku je iza njih ostao još samo miris trave, a i on je ubrzo nestao, dok su se iz penzića kao iz duboke prošlosti čuli potmuli glasovi, to su plemenski ratnici ponovo bili u fazi pjevanja.

– Jebo te, koja vremena – pomalo se gasio Vatreni – još ćemo stvarno morat brijat samo po doma.

U ovakve zabite kotline, kao da se i sama Zemlja namjerno ovako oblikovala i iz utrobe izbljuvala neprohodne masivne planinske granice ponad ljudi, rijetko kad dopre vjetar s otvorenih prostora.

Ali kratki su iznenadni zapusi zamirisali po soli.

Svjetiljke su se zaljuljale i zgasnule, ponoć.

Trg se kao more valjao pod našim pomalo klecavim nogama, mrak je bio dubok i gust.

To se nad nas spuštalo ljeto.

Pravo vrijeme za bijeg. Z

Bilješke:

[1] Kako je zapisao filmski kritičar D. M. u jednom nedjeljnom *Večernjem listu* od prošle godine – tad smo Vatro i ja bili u fazi pamćenja i prepričavanja suludih citata na kavama koje smo ispijali u neograničenim količinama između žestokih pijanki. Moj omiljeni citat bio je iz jednog suvremenog hrvatskog romana: "Iz crnoga mrkloga mraka začuo se topot konjskih kopita – bio je to moj otac.", a Vatro je više volio novinarstvo, i njegov je broj jedan bio gore naveden ulomčić.

[2] Tubing, lijepa riječ nezabilježena u rječnicima hrvatskog jezika, podrijetlom iz engleskog, jest okrugla željezna cijev s navojima na krajevima za spajanje koja se koristi na bušotinama nafte, ali domišljatom prenamjenom služi i kao stup javne rasvjete.

[3] Kopanj/a ž je, veli *Veliki rječnik* Vladimira Anića **1.** plitka posuda (po tradiciji drvena, rad bačvara) iz koje se napaja stoka; valov, kopanj **2.** plitka drvena posuda za umivanje, korito. Živost jezičnog organizma najbolje ilustrira domišljata provincijska logika u prenamjeni funkcije određenih predmeta i time pridavanju riječima novih značenja, pa bile to i obične kopanje. Baš zahvaljujući ovima postavljenima na korzo seljaci su pokupovali ogromne količine tih posuda, od čega je najviše koristi imala pročelnica za kulturne i društvene djelatnosti, ujedno i menadžerica i vlasnica tvrtke za trgovinu građevinskog materijala *Grad.rad* koja ih je i ponudila gradskoj vlasti u kojoj je radila na otkup, kako bi te posude krasile središnje šetalište, vjerojatno ni ne znajući kakvu je reklamu postigla kod seljaka.

[4] Tako su me u životu nazvali još jednom, mnogo kasnije, kad sam se zaposlio u jednom od najvećih hrvatskih medija, u njemačkom vlasništvu. Snizili su nam honorare i produžili smjene, kao da se novinarstvo radi na smjene, što nisam htio potpisati. Glavni me se urednik fino napsovao, znajući da je najbolje oružje nekog etiketirati i poniziti ga pred svima, ali nije mi to rekao u oči: nek idem pisati pričice ako mi se ne sviđa, da mu je pun kurac tih komunjarskih sranja. Baš kao da smo u Americi, gdje se komunizma boje kao samoga vraga, ili u pripizdini iz koje sam mislio da sam napokon pobjegao, a ispostavilo se da se ustvari nikamo nisam ni maknuo, baš kao što sam za dva tjedna, kad je trebalo platiti ratu kredita i stan, potpisao ugovor, i kao što ću ga potpisivati sve dok će na naplatu stizati nove i nove rate.

Zavjese

Ivana Rogar

Ležale su u košari za prljavo rublje, naizgled prirodno žute s tamnijom nijansom na dijelovima s izbočenim cvjetnim uzorkom. Posljednji ih je put oprala prije godinu dana. Iako nije da je nekog zanimalo. Skinuvši ih, zastala je pred prozorima. Velikodušno su se otvarali na komad neba mjestimično prelivenog vunastim oblacima, poslovne prostorije, trgovine u podnožju zgrada, ulične svirače, kolportere, prolaznike. Migoljenje, miješanje, susretanje, sudaranje, zaobilaženje. Vidjela je ljude koji razgovaraju u stanovima preko puta ulice, uključene televizore, pripremanje ručka, dijete na prozoru. Mačku kako lakim koracima prelazi kolnik i gubi se u otvoru na zidu. Žena je vukla kolica s namirnicama. Sat na obližnjoj urarskoj radnji pokazivao je krivo vrijeme. Život od mnogo tuđih dijelova.

Jutro je počinjalo u kuhinji. Pokraj djelomično opranog suđa kuhala se jaka kava s mnogo šećera. U polusvjesnom stanju pijuckanje za stolom. Rukom bi ponekad zahvatila ljepljivi stolnjak na kojem je bila jučerašnja mrlja marmelade. Na štednjaku su bile natruhe šećera ili brašna, nerabljena začepljena solnjača i čaj od mente u lijevom kutu kredenca. Iznad njih na polici šalice. Nove, s izložbe dizajnerskog posuđa. Kad bi kava počela djelovati, ona bi se spremila. Lutala je kupaonicom, hvatala četkicu, dezodorans, češalj naizmjenično, ponekad istovremeno. Spoticala se o papuče i kopala po ormaru. Mnogo odjeće, ali u rano jutro teško je misliti i o jednostavnim stvarima. Trpala je spise u torbu. Ponekad bi se malo našminkala. Zatim bi napustila stan i odjurila automobilom.

Iz dugačkog čistog hodnika na čijim su zidovima visjele slike suvremenih umjetnika ulazila je u prostran ured s pogledom na gradski park, u kojem je bilo još desetak ljudi i skretala u kancelariju gdje bi se zavalila u veliku kožnu fotelju. Ondje bi protekao dan. Svaki dan. Nijedan se nije nikad zaustavio i pitao želi li se odmoriti. U sedam navečer krenula bi kući.

Ponekad je otišla ranije da bi se sastala s prijateljicom. Tada bi hodale ulicama i promatrale prolaznike. Uobičajeni poljupci i pozdravi. Smijeh. Teatralan govor. Žamor se poput smoga provlačio zrakom. Zbijeni između uličnih zidova brujali su kafići, krcati ljudima. Odnekud je dopirala svirka na glasoviru. Konobari su vješto poput baletana obilazili stolove. Hrvatski baletni ansambl. Ha, ha, ha. Sjele bi za stol. Usred vreve, prijateljica bi se smijala i prepričavala zgode s tuluma. Ponekad je izlazila s tom prijateljicom i njezinim prijateljicama. Dijelom jer bi je nagovarala dok ne bi popustila, a dijelom jer joj se izlazilo. Druge prijateljice dobro su pazile da budu našminkane i odjevene po posljednjoj modi i mislila je da je prihvaćaju u svoje društvo zbog toga što im u tome nije konkurirala. Na tim bi se izlascima njezina prijateljica redovito napila i zapričala u kutu s kakvim tipom, a ona bi ostala prepuštena na milost i nemilost razgovoru njezinih prijateljica. Tada je uglavnom šutjela i bila je svjesna svojih ruku i prstiju koji drže čašu, kose koja joj pada niz ramena. Bila je svjesna da gleda druge i da bi drugi mogli pogledati nju. Spustila bi glavu.

Ali samoća je bila prijatelj. Dobroćudan i pun razumijevanja. Kad je imala vremena, družila se s njom u dugim šetnjama, odlascima u kino, zajedno bi se izležavale na krevetu uz glazbu. Cijeli dan su mogle provesti zajedno. Zbog nerazgovorljivosti, neki stanari u zgradi vidno su je izbjegavali. Kolegica s posla bila joj je rekla da bi brže napredovala kada bi poradila na svojoj socijalnoj inteligenciji. "Socijalna inteligencija," odgovorila je, "ma nemoj" i prevrnula očima. Veze su neslavno završavale, ali nisu je povrijedile. Nije imala ožiljaka. Ostala je snažna, nastavljala je dalje. S vremenom, okretala se sve više i revnije prema poslu i nije ni primijetila kad se promjena dogodila. Ondje je bila na sigurnom, primanja su bila dobra, a uz svoj radni tempo, za nekoliko godina mogla se nadati promaknuću. Kada se ondje zaposlila prije pet godina, namjeravala je ostati kratko i mislila je da će s vremenom naići radno mjesto koje će prepoznati njezine kreativne sposobnosti. Sada, s trideset, negdje je, skrivena u njezinoj glavi, čučala spoznaja da to radno mjesto ne čeka na nju i da ga je odavno dobio netko drugi.

Večer je počinjala sendvičem. Te je večeri sjedila u naslonjaču u dnevnoj sobi i čitala novine. Svakim mjesecom u njima je bilo sve više tračeva. I pravopisne greške nisu im bile strane. Vratit će se jednoga dana knjigama. Na fakultetu je mnogo čitala, a tko jednom zavoli knjige, voli ih cijeloga života. Treba se ponovno uhodati u stvar. Najteže je početi, poslije stvari idu lakše od ruke. Na stolu u sobi stajali su radni spisi. Odložila je novine. Pročitala je izvješća o klijentima, računala, prognozirala i procjenjivala. Nakon jednog sata osjetila je umor. Kad je dignula pogled s papira, primijetila je da je netko gleda. Čovjek u zgradi preko puta ulice, stajao je nasred prostorije i promatrao je. Bez zavjesa na njezinim prozorima, imao je nesmetan pogled na cijelu sobu. Mogao vidjeti svaki kutak, regal, policu s knjigama, svjetiljku na stropu, fotelje na sredini. Međutim, bilo je nedvojbeno da gleda u nju, nimalo se ne čineći uznemirenim što ga je uhvatila na djelu.

– Kreten – promrsila je. Otišla je u kuhinju i napravila jaku kavu. Pobrisala je stol. Mrvice su odletjele u smeće. Stolnjak je trebalo promijeniti, šalice i posudu za kruh jer je bila napukla. Kada se vratila, svjetlo u stanu preko puta ulice bilo je ugašeno. Pregledala je još nekoliko spisa, a nakon kratkog gledanja televizije, otišla je spavati.

Sutradan je nazvala oca i majku koji su živjeli u drugom gradu. Htjeli su znati je li sve u redu. Sve je bilo u redu i roditelji su bili zadovoljni. Nisu dalje isprobavali, ispitivali sitnice, mogućnosti, sumnje. Nisu joj solili pamet savjetima kakvim roditelji obično opterećuju djecu poput *izbori se za ono što želiš, slijedi svoj san, ne dopusti da te pregaze*. U svemu je imala njihovu podršku. Navečer je u dnevnoj sobi čitala novine. Članak o zdravom životu podsjetio ju je da bi se bez obzira na integralno pecivo trebala baviti sportom. Mogla bi ići na trčanje. Blizu stana bilo je travnatih površina gdje su ljudi vježbali. Ali posao je oduzimao mnogo vremena. Pogledala je na sat i u to spazila da je stranac preko puta ulice na svojem prozoru. Stajao je nalakćen na prozorsku dasku i gledao. U nju. Mogao se ondje slučajno naći. Možda je promatrao zbivanja na ulici. Spustila je pogled na štrajk učitelja i prisilila se da pročita članak. Nakon nekoliko minuta ponovno je podignula glavu i vidjela da čovjek još stoji pokraj prozora te da je i dalje promatra. Naglasila je sebi: "Sutra ću ih oprati." Čovjek se premjestio na drugi prozor. Je li odande bio bolji pogled? Naglo se dignula od stola i otišla u spavaću sobu. Na televiziji je bila emisija o štetnosti deterdženata.

Stavila je rublje u stroj, međutim, nije ga mogla uključiti. Ponovo je namjestila uređaj. Stroj se nije ni maknuo. "Što je sad?" Ušla je u dnevnu sobu i vidjela upaljeno svjetlo u stanu preko puta. Njezin je gledatelj bio ondje. On je, međutim, imao zavjese. Jedna je bila pomaknuta u stranu i kroz razmak je vidjela kako hoda prostorijom i nosi kutije. Namještaj je sobu.. Kad je bio ispred tamnih ormara, odjeven u tamnu odjeću, vidjela je samo njegovu glavu. Glava se spuštala, dizala i okretala lijevo desno. Ponekad se nagnula. Onda se naglo zaustavila i okrenula prema njoj. Brzo je skrenula pogled i okrenula se prema polici s knjigama. Kad je došla do stola, on je već bio na prozoru, gledajući je bezobrazno i besramno. Osjetila je kako joj krv navire u glavu. Nazvat će policiju. Zatim je htjela nazvati nekog servisera strojeva za pranje rublja, ali bilo je prekasno. Nazvala bi i prijateljicu i rekla joj da je uopće nije briga za njezine izlaske. I neka joj više ne priča o glupostima. Bijesno se dignula i otišla iz sobe. Večer je provela u kuhinji.

Sutradan je s posla nazvala prijateljicu. "Je l' znaš ti kojeg majstora koji bi mi popravio veš mašinu?", glas joj je bio rezigniran. Nije se naspavala, a svadljivo raspoloženje od jučer je splasnulo.

"Znam, naravno", odgovorila je. "Što je, pokvarila se?"

"Da."

"Rekla bih da je to zato što je stara dvadeset godina."

"Urnebesno duhovito." Zapisala je broj. Prijateljica je natuknula da se u subotu ide van. "U posljednje vrijeme si omlohavila. Moraš obnoviti kondiciju." Rekla je da ne zna hoće li ići, no činilo se da prijateljica ne uzima njezin odgovor ozbiljno jer je nabrajala mjesta za izlaske. Ona ih je na sam spomen prešutno križala. No ne treba pretjerivati s izlascima. Pozdravila je prijateljicu i okrenula serviserov broj, ali nitko se nije javljao. "Super su ti misteriozni majstori. Ili ih nema ili nemaju vremena. Ili kažu da će doći pa ne dođu."

Vratila se kući umorna. Iz torbe joj je virio debeli sloj neuredno naslaganih papira. Večerala je pohano povrće – zbijene grude graška, krumpira, karfiola i mrkve. Tople, topile su se u ustima, podatne za gutanje. Sjela je u dnevnu sobu i krenula sastavljati ugovore za nove partnere. Razmatrala je mogućnosti kreditiranja pojedinih poduzeća. S vremena na vrijeme neprimjetno bi bacila pogled na prozore preko puta. Bili su osvijetljeni, ali zavjese su bile navučene i priječile su pogled na sobu. "Samo ti gledaj. Baš me briga." Mislila je. "Ionako nemaš što vidjeti. Žena koja sjedi za stolom i čita papire. Ako ti je to zanimljivo, onda samo naprijed." Bila je kao u izlogu. Kamo se inače stavljaju zanimljive i privlačne stvari. Nedugo zatim, njezin se promatrač doista pojavio na prozoru. Kad je vidio da je njezino svjetlo upaljeno, a ona za stolom, zastao je kao da je nije očekivao. "Što si mislio, da ću pobjeći čim neki manijak počne buljiti u mene?", gunđala je. "Vidjet ćeš, glupane." Prionula je na rad i za dva je sata dovršila ugovore. Tu i tamo bacila bi pogled na susjedni prozor. Čovjek ju je promatrao. Nalakćen na prozorsku dasku, naslonjen na zid, sjedeći u fotelji, pogleda uperena u nju. Povremeno bi otišao u drugu prostoriju. Bio je gladan. Ili mu je zvonio telefon u predsoblju. Zatim bi se vratio i gledao. Kad je završila posao, umjesto da ode gledati televiziju u spavaću sobu, uzela je knjigu s police i sjela u fotelju. Bilo je već dugo otkako nije čitala knjigu.

Sljedeću večer ponovno je provela u dnevnoj sobi da pokaže promatraču da je ne dira njegov voajerizam. Radni stol je malo primaknula prozoru. Eto, nek je

još bolje vidi. On je zauzeo uobičajeni položaj. Sada je izgledao poput posjetitelja koji dolazi na redovnu projekciju. Kao i ona, činio se kao da mu uopće nije neugodno. Čitala je i pisala dulje nego što je potrebno. Račune je dvaput provjeravala. Odlomke je pomno iščitavala i zaključivala da ih mora još jednom provjeriti. Krišom je pogledavala susjeda. Proveli su večer promatrajući se, vrijeme su ispunili gledanjem, uzvraćali su si poglede, borili se njima nepopustljivo.

Pospremala je stan i razmišljala o večernjem izlasku. Kada ju je prijateljica nazvala, već je odlučila. "Idite bez mene. Nije mi dobro."

"Što ti je?", prijateljica se nije iznenadila.

"Ma ništa strašno. Vrti mi se."

"Blefiraš", odgovorila je prijateljica. "Ne da ti se ići k'o i obično." Nije joj se dalo prepirati. Mogla je ispitati sebe da vidi što želi. Ali nije. Predvečer je oprala kosu. Priuštila si je mirisnu kupku sa svijećama. Tako je znala raditi njezina majka kad se opuštala. Stavila bi po jednu mirisnu svijeću u svaki kut kade, napunila kadu pjenom i ugasila svjetlo. Nježna indijska glazba dopirala je iz majušnog kasetofona, a plamen svijeća svjetlucao je u ogledalu. Miris je dražio nosnice, vabio ih, a pjena je golicala kožu. U dnevnoj sobi zavalila se u fotelju s knjigom u ruci. Svjetlo preko puta je gorjelo. Stanar je bio spreman na još jednu seansu.

Probudila se u kasno jutro iscrpljena, kao da je bila vani i vratila se u gluho doba noći. Dan je provela kunjajući u krevetu. Navečer je čitala.

Vrativši se s posla, ugledala je zavjese u hrpi rublja i sjetila se stroja. Htjela je to riješiti sutradan, no prijateljica ju je nazvala da joj ispriča kako je prošao izlazak i usput je pitala za stroj. Odvratila je da joj se serviser nije javio na telefon. Prešutjela je da je zvala samo jednom. Završivši razgovor, okrenula je njegov broj. Javio se. Dogovorili su se da dođe za sat vremena. Brzo za jednog servisera.

Kad je serviser stigao, prozori susjednog stana bili su još tamni. U sobi preko puta nije bilo nikoga. Čovjek je, zavučen između stroja i zida, ustanovio da kvar nije velik i da će ga brzo ukloniti. Za dvadesetak minuta bio je gotov i nije mnogo naplatio. Kad je otišao, još je neko vrijeme stajala pokraj stroja kao da čeka da se sam uključi. Bio je bijel. Stari model na pozadini bijelih pločica. Sa strane je imao hrđavu mrlju. Stara je nekoliko godina, ta mrlja. Ručnik je visio na zidnoj vješalici. Kupaonica je bila pusta. Stan je bio pust. Čuo se žamor ljudi s ulice. Smijeh. Gledala je stroj: "Sad napokon mogu oprati zavjese." Četkica za zube virila je iz plastične čaše. Losion za lice, krema za tijelo. Parfemi nanizani na polici. Pločice nanizane na zidu. Cvjetni uzorak. Cvjetni uzorak na zavjesama u košari za prljavi veš. Uzela je zavjese u ruke i polako ih ugurala u bubanj. Stavila je prašak i pritisnula gumb. Stroj se pokrenuo.

Sjela je u dnevnu sobu ne uključivši svjetlo. U sobi je bila tišina. Žamor joj se samo pričinio. Njezin je susjed u međuvremenu stigao i razmaknuo zavjese. Gledala ga je iz mraka kako se miče po sobi obasjan svjetlošću. Bio je miran, polaganih pokreta, u zelenoj majici i trapericama. Bijela glava na crnim ormarima. Tišina je bila zaglušujuća. Tada je shvatila da još ne može razaznati crte njegova lica. Mogao je biti bilo tko. z

ŠTO SU JELI NAŠI STARI
SO HALJE AMARE PHURE
THE ROMA COOKBOOK

Zbirka romskih recepata

Autor
Bajro Bajrić

Prijevod na engleski jezik
Tina Antonini

Prijevod na romski jezik
Azir Jašari

Jezici
Hrvatski, romski, engleski

Godina objavljivanja
2006.

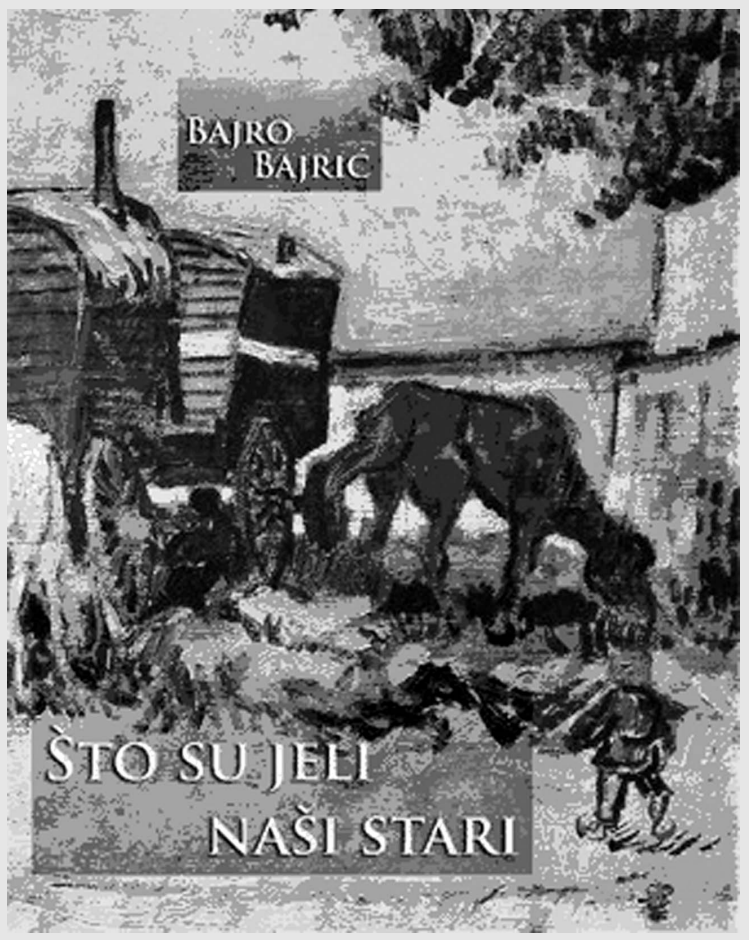

Temeljni koncept romske kuharice jest u kratkom opsegu tek naznačiti problem i dati poticaj istraživačima. Naime, početak stoljeća označen je, među ostalim, procvatom kulinarske literature. Novije kuharice postaju puno više od zbirke recepata, jer ozbiljuju potrebu za opisivanjem svjetonazora, načinjen je veliki pomak od pukog opisivanja tehnika s precizno određenim količinama sastojaka do opisivanja načina življenja koji je proizveo ovu ili onu kulturu priprave namirnica.
Romska kuharica, iako će središnji njezin dio biti izbor specifičnih recepata jedne lutalačke kulture, nastoji dati naznake za raznolike vrste traganja: od načina kako je narod putovanja ponegdje postajao dijelom većinske kulture, a drugdje prenosio u druge kulture ponešto od vlastitih običaja ili im darivao na vlastiti način transformirane odraze kultura i običaja preuzetih «na putu».
Hrana postaje odrednica i model za prepoznavanje gdje ćemo od modificiranja naziva jela naučiti ponešto o romskom jeziku, a iz načina priprave te izbora i čuvanja namirnica (koje ponajviše određuje sama priroda) naučit ćemo o razlikama između lutalačke i sjedilačke kulture. Istraživački okvir knjige odredit će vrijeme do proljeća sljedeće godine, sve do trenutka prvog behara i listanja šuma, kada su Romi tradicionalno kretali na put. Propitat ćemo, kroz literaturu, ali i na određenim lokacijama «na terenu» vrste i oblike priprave jela. Oskudica jest ograničenje, ali i izvor mašte i radoznalosti, pa je jedna od hipoteza ove knjižice kako je stalno kretanje jači začin u profiliranju romske kuharice ili načina prehrane lutalačkog naroda.
Bosiljko Domazet

Knjiga se može naručiti:
Udruga Romi za Rome Hrvatske
www.romizarome.hr

Ured u Zagrebu, Otona Župančića 6, 10000 Zagreb, tel: 01/ 61 44 806; fax: 01/ 61 44 806; e-mail: roma-for-roma@inet.hr
Ured u Čakovcu i Klub «Mladi za mlade», Aleksandra Schulteissa 19, 40000 Čakovec, tel: 040/395 322; fax: 040/395 322; e-mail: roma-for-roma-ck@inet.hr

k

poezija

Sve moje riječi bježe prema sutra

Ana Anić

Dar svjetlosti

Svaki trenutak u kojem
rađa se jedan novi žar
postaje repriza svih onih
ostalih trenutaka kada
zapravo nestaje pitanje
"Ima li sve ovo smisla?!"
Jer, iako su od svega
ipak najteža jutra,
ona su preduvjet za sve ono
što dolazi samo po sebi.

Sebična sam

Oblaci su teški ovih dana.
Pod mojim kapcima
oluje.

U žarkoj želji da sačuvam jedan za tebe,
uvijek pojedem i posljednji
čokoladni bombon.

Tada ispirem osjećaj krivnje
raznim čajevima
što stoje u ormaru ispod
prašnjavih polica.
Ondje čuvam sve svoje:
zapakirano srce
ušećeren osmijeh s okusom
badema
i komadić onoga
što sam nazvala ljubav.

Lolek

Oni su Lolek i Bolek.
Drugi crn, a On je plav.
Iz daljine ima ga mnogo.
Izbliza pak ima ga manje.
A kad pogledam u njegove plave oči,
vidim toliko da mi zadrhti glas.
Kad kažem mu hvala
kad sjednem kraj njega
ne postojim više.

Albino

Jednim pokretom
Natjerao je krv u moje obraze.
Samo jednim
nijemim
pokretom.
Sjeo je
osjetila sam se crveno
i slatko poput bombona.
Da ga rukama obujmim,
ne bih mu mogla pokazati
slatkoću tog trenutka.

Ne postojim

Ne postoji ova lakoća
kojom danima punim srca,
pravim korake
udišem stranice starih romana…

Njena stvarnost nije konkretna.

Ja ionako nisam odavde.

Ona je samo slojevita misao
kojom bogatim prizore.
Ikona, u koju trpam programe,
trulo voće sa zabranjenog stabla,
ljubičasto nebo iz kojega se rađa.
Prava lepršava stvarnost
izmiče nam kroz požudu koju živimo…

Ionako me nema.

U samo jedan sunčev sat

Zakotrljat ću
bobe grožđa, niz ulicu.

Zapitat ću se,
zašto punimo praznine?
Beskrajnim stubama,
danima se kližemo…

Svatko je brat.
Plače na tvom ramenu
u sitne sate,
kada netko potajno kuca,
na masivna vrata
ormara.

I jež ispod balkona bolju priču ima
od trgovačkog putnika
kojem istekli su svi rokovi.

Ležimo, na klizištu,
zaspali.
Umorni od svega što postoji pod sun-
cem.
Prestrašeni,
polažemo nadu u mjesec.

Znaci bježe

Sve moje riječi nekako uvijek
krenu prema sutra.
Gasim svjetla, radijator,
šuškavo legnem,
a one kreću i putuju
u neko drugo vrijeme…

Slučajno

On voli sve ono što
zvuči kao šum.
Uspinje se ljestvicama,
a riječi mu uvijek nekako nehotice
izlete iz usta.
Kao dvije žabe, oči
zelene preskaču preko moje vode.
Sam je u noći,
grli ga tišina.
A lavež
iz susjedne sobe
podsjeća me na lažne slučajnosti
kojima kupujem
njegovu ljubav.

Dobro ga poznajem

Dok pokušava rukavom sakriti misao
otkriva ga pokret.
Pokriva bjeline besmisla
jednim upitom.
Iz očiju mu čitam o mahovinama koje
obrasle su obećanim livadama.

Isto se događa kada pokušava zaustaviti
osjećaj.
Otkriva ga uzdah.
Najbolje ga poznajem
kada se trudi biti duhovit.

Znam, jer jučer još bila sam tamo,
vidjela sam nas
kad smo se upoznali.

Sudbina ili što?

Dvije duše, jedna sudbina
čunjevi i kugla.
Ne dopuštam da taština
zaustavi kotrljanje.
Želim da me riječi
pokose.
Želim ostati na tvom
putu.
Ispod vrhova košulje
čitam tvoje namjere
i valovi me odnose u zagonetku
koja previše je daleka,
a tvoja koža tako blizu…

Krajnost

Jedan konjak na stolu.
Kad pričaš, mirišeš na
lutnju, kad sviraš,
ruke su ti tople.

Suptilne poruke

Tek skica smo
na sasvim bijelom papiru.
Tek uvod
u nenapisani bestseler.

Kockastim pokretima
nespretno se grlimo,
a oči tek
nesigurno trepere.

Znam da jednom
vidio si nas
u mojim očima.

Sve crvene jabuke,
kojima sam te gađala,
kupio si u košare.

Opet, nesigurna sam,
s obje klijetke
i pretklijetke,
što ih zatvaram pred tobom…

Iznova

Zahvaljujem.
Na svemu što dajem
ljudima.
Na svim uzrocima
zbog kojih snosim
posljedice.
Na darovanom teretu
i ispunjenju,
što donosi bol.
Na teškim,
sahranjenim suzama
što pretvaraju samoću
u jezero.
Svjetlost koja luči se
ponovno oslijepljuje.

Ana Anić rođena je 3. rujna 1987. godine u Zagrebu. Živi u Čazmi, gdje je završila osnovnu školu i opću gimnaziju. Studira kroatistiku i fonetiku na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Polazila je radionicu (Re)kreativno pisanje Slađana Lipovca. Poezija joj je objavljena na web siteu grada Čazme.

k

Noga filologa

19:30

Neven Jovanović
filologanoga.blogspot.com

Šef odjela nekog od tijela bizantske državne uprave bilježi najvažnije događaje u posljednjih 155 godina. Tisuću petsto godina kasnije, mi to čitamo. 20. studenog 393. bila je pomrčina sunca, 401. led je plovio Bosporom, a 496. rimski je car dobio slona na dar. Ostanite s nama, dragi gledatelji!

***Kronika / prejasni muž komes Marcelin*, uvodna studija, povijesni komentar i prilozi Hrvoje Gračanin; priredila i prevela Bruna Kuntić-Makvić; stručna suradnica Jelena Marohnić; tehnička izrada karata Matija Gračanin; Zagreb: Izdanja Antibarbarus, 2006. (Biblioteka Latina et Graeca, knj. 36)**

Sjednite – i zapišite do četiri najvažnija događaja prošle godine. Ovaj naizgled objektivan zadatak – *modus operandi* u, recimo, redakciji jednih novina – vodi, htione htio, u krajnje subjektivne vode. Tko sam ja koji te događaje zapisujem? Tko sam ja koji pravim izbor – i kako se to može (ili ne može) pročitati iz fizionomije mog izbora? Onda još zamislite nekoga tko odabir "do četiri najvažnija događaja" pravi iz godine u godinu, za razdoblje od stotinu pedeset i pet godina. Što će se tek tu moći pročitati?

Jedan nam primjer, i to tisuću i petsto godina star – a odnedavna dostupan u prvom hrvatskom izdanju, dvojezično (na latinskom i hrvatskom), opremljen obilnim znanstvenim komentarom – daje *Kronika* prejasnog muža komesa Marcelina.

Šef odjela

Comes je činovnička titula, i "komes Marcelin" zapravo je nešto kao "šef odjela Marcelin"; titula "prejasnog muža" govori nam da je bio član carigradskog senata. Marcelin je živio u 6. st, u Carigradu, odnosno Konstantinopolu. Šesto je stoljeće doba kasne – vrlo kasne – antike: Rimsko je Carstvo već više od dva stoljeća faktički podijeljeno na Istok i Zapad; Zapadno je Carstvo "propalo" kad je Odoakar svrgnuo Romula Augusta (476, negdje u doba Marcelinova rođenja); Marcelin će postati visoki dužnosnik Justinijana, budućega istočnoga cara, ali i slavnog "obnovitelja Carstva".

Živeći i radeći u Carigradu, prijestolnici Istoka, Marcelin je svoju *Kroniku* napisao na latinskom. Ovo nije posve samorazumljivo; mada je latinski službeni jezik i Zapada i Istoka, većina stanovništva Istočnog Carstva govori i piše grčki. Odabirom jezika Marcelin se otkriva kao čovjek iz carigradskog miljea – u kasnoj je antici ondje postojala velika latinska zajednica (za samog se Marcelina pretpostavlja da je bio s područja bizantske Iliričke prefekture, možda odande gdje su danas Makedonija, južna Srbija i zapadna Bugarska).

Hrana za povjesničare

Kronika zapisuje najvažnije događaje – ono što je Marcelin ocijenio najvažnijim događajima – Istočnog i Zapadnog Rimskog Carstva od 379. do 534. Kronika, ljetopis, važna je književna vrsta kasne antike, svojevrstan nadomjestak historiografije; Marcelinovo se djelo nadovezuje na razdoblja koja su prethodno "pokrili" Euzebije i Jeronim, a Marcelinovi su nastavljači kronološki doseg produžili do šestog desetljeća 6. st. (hrvatsko izdanje Marcelina donosi i tekstove tih nastavljača).

Kronike su hrana za povjesničare. One su "izvori" – zbirka podataka koji se mogu slagati i preslagivati i domišljate i dalekosežne konstrukcije, građa za velebne partije specijalističkih *puzzlea* ili pasijansa. Nama ne-povjesničarima, međutim, preostaje pitanje s početka ove Noge filologa: koji su događaji prejasnom mužu komesu Marcelinu, istočnom Rimljaninu iz šestog stoljeća nove ere, bili "najvažniji" u novijoj povijesti njegovog svijeta? I kako se, i koliko, njegov horizont podudara s našim (odnosno: koji su događaji najvažniji u *našem* svijetu)?

Puls Carigrada

Iz godine u godinu, Marcelin popisuje – očekivano – događaje visoke i vanjske politike: bilježi krunidbe, vjenčanja i smrti careva, spletke i peripetije visokih državnih dužnosnika i vojnih zapovjednika, ratove i provale barbara. U maniri novina ili TV-dnevnika, registrira i gradnje i "svečana otvaranja" (u kasnoantičkom su Rimu to posvećenja) javnih građevina, ali i građanske nemire i prirodne katastrofe. Unekoliko drugačije od naših TV-dnevnika, Marcelin mnogo prostora posvećuje vjerskim zbivanjima – ne samo svetkovinama i smjenama papa, već i čudima, pronalascima i premještajima svetačkih relikvija, vjerskim i teološkim sporovima.

Marcelina posebno zanimaju događaji u Carigradu – glavnom gradu Istočnog Carstva i Marcelinovu vlastitom prebivalištu – te u Iliriku, području njegova podrijetla. Potonje čini Marcelina interesantnim za povjesničare naših prostora; bilješke o carigradskim zbivanjima, pak, nude pogled u život kasnoantičkog velegrada (Carigrad Marcelinova doba ima možda 200 ili 300 tisuća stanovnika). Kroničar izvještava o gradskim neredima, nepogodama, gladima, o proslavama i novogradnjama, pa i o glasovitim sukobima carigradskih cirkuskih stranaka Zelenih i Plavih (stranke su organizirale utrke dvokolica na hipodromu), pamteći usput i meteorološke pojave koji će na istom prostoru, petnaest stoljeća kasnije, jednako fascinirati i Orhana Pamuka: *Površinu Crnog mora studen je stisnula tako da je led, kad se napokon počeo topiti, trideset dana poput bregova plutajući otjecao Propontidom* (g. 401).

Slon na dar

Kao što već možete naslutiti, naoko paradoksalno, našu maštu snažno potiču i one kraće i šturije Marcelinove bilješke: *U to vrijeme, dok Teodozije održava svečani obilazak javnih žitnica, a puk muči nestašica pšenice, izgladnjeli je narod napao cara kamenjem* (g. 431). Privlače nas i iracionalnosti, nenadani prodori kakva osobnog momenta, ili čak hira, u objektivno kroničarsko registriranje. Na primjer: *Indija je vladaru Anastaziju poslala na dar slona (kojega naš pjesnik Plaut naziva lukanskom kravom) i dvije žirafe* (g. 496) – čemu ovdje spominjanje Plauta, od Marcelinova vremena udaljenog 700 godina (u komentaru uz navedeno mjesto Bruna Kuntić-Makvić predlaže da asociranje "drevnoga poganskog šaljivca" čitamo kao sitan trag Marcelinova karaktera)? Marcelin vrlo često registrira i astronomske fenomene – zapravo, sve što se vidi na nebu – poput kometa i pomrčina (drago mi je primijetiti da su se komentatori hrvatskog izdanja potrudili konzultirati astronome i provjeriti datume pomrčina; komete, čini se, nisu identificirali, kao što nisu ni unijeli astronomske fenomene u Kazalo na kraju knjige). I to je biljeg Marcelinova doba: znakovi na nebu važni su signali, poruke odozgo da dolazi nešto loše.

Puls radionice

Marcelinovu *Kroniku* imamo od lani, dakle, po prvi put na hrvatskom, kao izdanje biblioteke *Latina et Graeca*. Komentare i uvod – koji objašnjavaju niz specifičnosti kasnoantičkog Bizanta, pretvarajući *Kroniku* i u neku vrstu bizantološke početnice – priredio je Hrvoje Gračanin; tekst je priredila i prevela Bruna Kuntić-Makvić; pomogli su Jelena Marohnić i Matija Gračanin (potonji je izradio osam vrlo korisnih karata). Bruna Kuntić-Makvić autorica je i drugog uvodnog teksta, "*Kronika* komesa Marcelina kao istraživački izazov". Taj je osvrt zanimljiv doprinos metodologiji rada u humanističkim znanostima – jer eksplicitno navodi i potanko opisuje koliko je ljudi, i kako, surađivalo pri nastanku ove knjige, kao i koliko je za njezin nastanak bila važna visokoškolska nastava: "u akad. g. 1984/5 Marcelinova *Kronika* činila [se] izvorom prikladnim da napredna grupa studenata na njemu stekne iskustvo kako se strukturira i izrađuje starinarski komentar. Oko mojega radnog prijevoda [...] okupila se ekipa od šest radoznalih, pametnih i radinih djevojaka" (tu su sve suradnice navedene poimence). Ističem to jer nam humanistički znanstvenici rijetko tako širom otvaraju vrata svoje radionice-učionice, kao i zato što pojmovi "suradnja" i "timski rad" teško prianjaju uz humanističke znanosti; za razliku od "prirodnjaka" i "društvenjaka", humanisti vole o sebi misliti kao o usamljenim učenjacima – samotnim genijalcima u kulama bjelokosnim – i igrati se da su sva njihova dostignuća plod isključivo njihova talenta i radinosti. To je, dakako, neistina, i hvala Bruni Kuntić-Makvić što se to ne libi pokazati.

Marcelinov niz kasnoantičkih "godišnjih osvrta", pisan na latinskom u Carigradu, a dostupan na hrvatskom u znanstveno bogato opremljenom izdanju, vrijedan je doprinos više nego oskudnoj hrvatskoj bizantološkoj literaturi. Ujedno, prijevod Marcelina najnoviji je prilog zbirci antičkih, srednjovjekovnih i novovjekovnih latinskih izvora za povijest prostora na kojem se, među ostalima, smjestila i današnja Hrvatska; dobar dio te zbirke od 1979. naovamo objavljuje upravo biblioteka *Latina et Graeca*, omogućujući tako nama današnjima da slijedimo lektirne putove jednog Ivana Lučića ili Pavla Rittera Vitezovića. Da na tim putovima sami otkrivamo ono što je naša kultura već uspjela zaboraviti – i da ono što je ona "već probavila" kušamo *vlastitim* nepcem.

foto: Bosiljko Domazet

Prva zajednička proslava najvećeg romskog dana Đurđevdana (Erdelezi) uz obalu rijeke Save, nedaleko od Domovinskog mosta u Zagrebu, 6. svibnja 2007.

foto: Bosiljko Domazet